ସେ ବିରାଟ୍ ସୈନ୍ୟବାହିନୀ ନେଇ ଉତ୍ତର ଭାରତ ଅଭିମୁଖରେ ଅଭିଯାନ କରିଥିଲେ । ସେ ଗଙ୍ଗାନଦୀରେ ନିଜର ହସ୍ତୀଙ୍କୁ ଜଳପାନ କରାଇବା ସମ୍ବାଦ ପାଇ ମଗଧ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ଘୋର ଆତଙ୍କ ଜାତ କରାଇଥିଲେ । ଅବଶେଷରେ ମଗଧର ରାଜା ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କର ପଦୋନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ବିଜୟର ସ୍ମୃତିଚିହ୍ନ ସ୍ୱରୂପ ନନ୍ଦରାଜା କଳିଙ୍ଗରୁ ଯେଉଁ କଳିଙ୍ଗ ଜିନମୂର୍ତ୍ତି ନେଇ ଯାଇଥିଲେ ତାହା ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ ଏବଂ ତାହା ସହିତ ଅଙ୍ଗ ଓ ମଗଧରୁ ଅମାପମାପ ଧନରତ୍ନ ବହି ଆଣିଥିଲେ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଧର୍ମମତରେ ଜୈନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏବଂ ଜୈନ ଧର୍ମର ପୃଷ୍ଟପୋଷକତା କରୁଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଖାରବେଳ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମୀ ରାଜାଙ୍କ ପରି ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରି କଳିଙ୍ଗ ଜନସାଧାରଣ ପ୍ରାଣରେ ବୀରତ୍ୱ ଏବଂ ସମସ୍ପୃହା ଜାଗରୁକ କରିଥିଲେ । ଜୈନମାନଙ୍କର ଧର୍ମନୀତି ଥିଲା ଦାରିଦ୍ର୍ୟବରଣ ମାତ୍ର ଖାରବେଳ ଏହି ନୀତିକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲଙ୍ଘନ କରି ଅଙ୍ଗ ଓ ମଗଧରୁ ବିପୁଳ ଧନରତ୍ନ ବହି ଆଣିଥିଲେ । ତଦପରି ସେ ପାଣ୍ଡ୍ୟ ରାଜ୍ୟରୁ ବିସ୍ତର ମଣିମୁକ୍ତା ହୀରାନୀଳା, ବହୁମୂଲ୍ୟ ବସ୍ତ୍ର ଅଳଙ୍କାର ଆଣି ନିଜର ଭଣ୍ଡାର-ଘର ଭରି ଦେଇଥିଲେ । ଏହାଛଡ଼ା ବିଦ୍ୟାଧର ଘରୁ ସେ ଅଜସ୍ର ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ଆଣିଥିଲେ । ଏହି ବିଷୟ ନେଇ ଅଶୋକ ଓ ମୌର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଶୋକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ତାରତମ୍ୟ ବହୁତ; କାରଣ ଅଶୋକ ଯୁଦ୍ଧ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବିଜିତ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ଧନରତ୍ନ କେବେ ହେଲେ ଲୁଟି ନେଇନଥିଲେ । ଏହି ଦୁଇ ରାଜାଙ୍କର ସାମାଜିକ ଧର୍ମନୀତି ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକଟା ବୈଷମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ । ଅଶୋକ ନିଜ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଆନନ୍ଦପ୍ରଦ ଉତ୍ସବ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମେଳା ମହୋତ୍ସବ ଆଦି ବାସନ୍ଦ କରି ଦେଇଥିଲେ କିନ୍ତୁ ଖାରବେଳ ନୃତ୍ୟଗୀତ ଖେଳ କୌତୁକ ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦ, ଆଟୋପ ଆଡ଼ମ୍ବର ଆଦିରେ ନିଜ ପ୍ରଜାଙ୍କୁ ପ୍ରମୋଦିତ କରିବାକୁ ସଦା ତତ୍ପର ଥିଲେ । ଅଶୋକ ନୈଷ୍ଠିକ ଅନାଡ଼ମ୍ବରତା ନିମିତ୍ତ ଯେମିତି ଖ୍ୟାତି ଅର୍ଜନ କରିଥିଲେ, ଖାରବେଳ ତହିଁର ବିପରୀତ କର୍ମରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ତାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ୭ମ ବର୍ଷରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଉତ୍ସବର ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ । ସେ ବର୍ଷ ସେ ଶତାଧିକ ପ୍ରକାରର ଜାକଜମକପୂର୍ଣ୍ଣ ସୈନ୍ୟ ସମାବେଶ, ତରବାରୀ ଖେଳ, ଛତ୍ରଚାମର, ଆଲଟ, ପତାକା ରଥ, ଅଶ୍ୱହସ୍ତୀ ଏବଂ ପଦାତିଙ୍କର ଏକ ଅଦୃଷ୍ଟପୂର୍ବ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ଅନୁଷ୍ଠାନ କରି ନିଜର ବିଜୟ ଉତ୍ସବ ଘୋଷଣା କରିଥିଲେ । ଏହି ଉତ୍ସବ ଅନେକ ଦିନିଯାଏ

ଲାଗି ଥିଲା ଏବଂ ଏହା ନିମିତ୍ତ ସେ ବହୁଲକ୍ଷ ମୁଦ୍ରା ବ୍ୟୟକରି ଉତ୍ସବକୁ ସର୍ବାଙ୍ଗସୁନ୍ଦର କରିଥିଲେ । ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ଜୈନଧର୍ମ ଦୁହେଁ ତ୍ୟାଗ ନୀତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଦୁଇ ଧର୍ମରେ ବୈଷୟିକ ସୁଖ ଏବଂ ବିଭବ ବାସନା ପରିତ୍ୟାଜ୍ୟ । ଅଶୋକ ଏବଂ ଖାରବେଳ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ସମ୍ରାଟ୍ ଥିଲେ ହେଁ ସେମାନଙ୍କର ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷତା ଏବଂ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମମତ ପ୍ରତି ଉଦାରଭାବ ଇତିହାସ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ତେବେ ଅଶୋକଙ୍କର ଏହି ସହିଷ୍ଣୁ ଭାବ ଓ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମମତ ପ୍ରତି ବିଦ୍ୱେଷ ଶୂନ୍ୟତା ଏକ ସୁଚିନ୍ତିତ ନୀତି ଅନୁସାରେ ପାଳିତ ହେଉଥିଲା । ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ ବା ସମାଜଭୁକ୍ତ ଭିନ୍ନ ମତର ଲୋକେ ନିଜ ନିଜ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବରେ ଚିନ୍ତା ଓ ଆଲୋଚନା କରି ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ମୈତ୍ରୀ-ଭାବାପନ୍ନ ହେଉନ୍ତୁ, ଆଶୋକ ଏହା କାମନା କରୁଥିଲେ ଏବଂ ଏପରି କାମରେ ବହୁତ ଉତ୍ସାହ ଦେଉଥିଲେ । ଲୋକେ ବାକ୍‌ସଂଯତ ରହି ଅନ୍ୟର ମତାମତକୁ ଶ୍ରଦ୍ଧା କରନ୍ତୁ ବୋଲି ଅଶୋକ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ପରାମର୍ଶ ଦେଉଥିଲେ । ଏକଥା ତାଙ୍କର ଶିଳାଲେଖ ବା ଅନୁଶାସନମାନଙ୍କରେ ଉତ୍‌କୀର୍ଣ୍ଣ । ଖାରବେଳଙ୍କର ଉଦାର ଧର୍ମ ନୀତି ଏମିତି କିଛି ସୁଚିନ୍ତିତ କର୍ମପନ୍ଥା ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ନଥିଲା । ସେ ଅବଶ୍ୟ ଅନ୍ୟଧର୍ମ ଉପରେ ହସ୍ତକ୍ଷେପ କରୁନଥିଲେ । ବରଂ କହୁଥିଲେ ଯେ ଜୈନମନ୍ଦିର ଭଳି ହିନ୍ଦୁ ବୌଦ୍ଧଙ୍କର ଦେବମନ୍ଦିର ବା ପୂଜାପାଠ ସେ ସୁରକ୍ଷା କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏବଂ ସେ ସବୁଧର୍ମର ସମାନ ଭକ୍ତ । ଦୁଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କର ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷତା ବିଭିନ୍ନ ହେବା ବିଚିତ୍ର ନୁହେ । ଅଶୋକ ଜନ୍ମରୁ ବୌଦ୍ଧ ନଥିଲେ । ସେ ବରଂ ଅନେକାଂଶରେ ବ୍ରାହ୍ମଣଧର୍ମପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ଥିଲେ । ତତ୍ପରେ, କଳିଙ୍ଗ ବିଜୟ ପରେ ତାଙ୍କର ଜିଘାଂସାବୃତ୍ତି ବିଲୟ ପାଇଁ ମନରେ ପ୍ରବଳ ଅନୁତାପ ଜନ୍ମିବାରୁ ସେ ଭଗବାନ୍ ବୁଦ୍ଧଙ୍କ ପ୍ରଚଳିତ ଧର୍ମଦୀକ୍ଷା ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଉପଗୁପ୍ତଙ୍କଠାରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଖାରବେଳ କିନ୍ତୁ ଜୈନରାଜବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ନିଜେ ଧର୍ମାନ୍ତର ଗ୍ରହଣ କରି ନଥିଲେ । ସମ୍ରାଟ୍ ହିସାବରେ ଯେତିକି ଉଦାରତା ଦେଖାଇବା ରାଜକୀୟ ଗୁଣ ବୋଲି ଗଣ୍ୟ ସେ ସେତିକି କରି କ୍ଷାନ୍ତ ହେଉଥିଲେ । ଅତଏବ ଦୁଇ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଧର୍ମ ଭାବରେ ଯେଉଁ ବୈଷମ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ତାହା ମୂଳରେ ପୂର୍ବୋକ୍ତ କାରଣ ହିଁ ବିଦ୍ୟମାନ ।

ଖାରବେଳ ସମ୍ରାଟ୍ ଅଶୋକଙ୍କ ପରି ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟଧିକ ଆଗ୍ରହ ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନକଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହ ଯେ ସେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରବଳ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତା

କରୁଥିଲେ ଏବଂ ତାଙ୍କରି ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଜୈନଧର୍ମ କଳିଙ୍ଗରେ ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉନ୍ନତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ସେ ମଗଧ ରାଜାଙ୍କ କବଳରୁ କଳିଙ୍ଗଜିନଙ୍କ ପାଷାଣମୂର୍ତ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରି ନିଜ ରାଜଧାନୀରେ ତାହା ସଗୌରବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଥିଲେ ଏବଂ କଳିଙ୍ଗର ଅଧିବାସୀ ଓ ରାଜବଂଶ ଉକ୍ତ ବିଗ୍ରହ ପ୍ରତି ଭକ୍ତି ପୂଜା ଓ ରାଜକୀୟ ସମ୍ମାନ ଦେଖାଇଥିଲେ । ଖାରବେଳ ଯବନ ରାଜାଙ୍କ ପଶ୍ଚାତ୍‌ଧାବନ କରି ମଥୁରା ଜୟ କଲାପରେ ସେଠାରୁ ପତ୍ରପୁଷ୍ପ ଶୋଭିତ କଳ୍ପବୃକ୍ଷକୁ ଏକ ବିରାଟ୍ ଓ ବିଜୟୀ ଶୋଭାଯାତ୍ରା ସହିତ ନିଜ ରାଜଧାନୀକୁ ନେଇ ଆସିଥିଲେ । ଜୈନ ଯତି ସାଧୁସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ତଥା ଗୃହୀମାନଙ୍କୁ ସେ ଘରେ ବାହାରେ ସର୍ବତ୍ର ପ୍ରଚୁର ଖାଦ୍ୟପେୟ ଦ୍ୱାରା ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ । ପରିଶେଷରେ ସେ ଜୈନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ବିଶ୍ରାମସ୍ଥଳ ରୂପେ ଅସଂଖ୍ୟ ଗୁମ୍ଫା ଖୋଳାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଦେଖା ଦେଖି ତାଙ୍କର ରାଣୀ, ରାଜପୁତ୍ର, ଭାଇ ଭଉଣୀ, ପାତ୍ରମନ୍ତ୍ରୀ ତଥା ଅନ୍ୟ କର୍ମଚାରୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଗୁମ୍ଫା ଖୋଳାଇ ଦେଇଥିଲେ । ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିରେ ଏସବୁ ଗୁମ୍ଫା ଆଜସୁଦ୍ଧା ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଭାବେ ବିଦ୍ୟମାନ । ଏହି ଗୁମ୍ଫାରୁ କେତେଗୋଟିରେ ସେ ନିଜେ ମଝିରେ ମଝିରେ ସସ୍ତ୍ରୀକ ବାସ କରି ନିଜର ଜୈନଦୀକ୍ଷାର ସାର୍ଥକତା ସାଧନ କରିଥିଲେ । ରାଣୀହଂସପୁର ନାମଧାରୀ ଦ୍ୱିତଳ ଗୁମ୍ଫାର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ଏବଯାଏ ଏହାର ମୂଳ ସାକ୍ଷୀ ହୋଇ ରହିଅଛି ।

ଖାରବେଳଙ୍କର ଆକସ୍ମିକ ଉତ୍‌ଥାନ ଏବଂ ଗୌରବୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ରାଜତ୍ୱ ମାତ୍ର ୧୪ଟି ବର୍ଷ ଶାସନ ମଧ୍ୟରେ ଶେଷ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏତେ ଅଳ୍ପକାଳ ରାଜତ୍ୱକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତର କୌଣସି ଜନପଦର ରାଜା ଖାରବେଳଙ୍କ ପରି ଦିଗ୍‌ବିଜୟୀ ସମ୍ରାଟ୍ ହୋଇପାରିନଥିଲେ । ପ୍ରବାଦ ଅଛି ଏବଂ ଭାଷାର ଧ୍ୱନି ସାମଞ୍ଜସ୍ୟରୁ ସୂଚନା ମିଳେ ଯେ ଖାରବେଳ ପଶ୍ଚିମ ସାଗର ତୀର ଦେଶର ଗୁର୍ଜର ରାଜ୍ୟ ଜୟ କରି ସେଠାରେ ଏକ ପୋଖରୀ ଖୋଳାଇବା ପାଇଁ କଳିଙ୍ଗର ବହୁ ସହସ୍ର ଶ୍ରମିକ ନରନାରୀ ପଠାଇଥିଲେ । ଏମିତି ଗୋଟିଏ ଶ୍ରମିକ ତରୁଣୀ ସହିତ ସେଠା ରାଜାଙ୍କ କଥୋପକଥନ ନେଇ ଯେଉଁ ପ୍ରଣୟ କାବ୍ୟଟି ରଚିତ ତାହା ଗୁଜରାଟି ଭାଷାର ଆଦି କାବ୍ୟ । ୧୪ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ ପରେ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅନ୍ୟ କିଛି ବିବରଣ ଜଣାପଡ଼ି ନାହିଁ ବୋଲି ମନେହୁଏ, ହୁଏ ତ ସେ ସେତିକି ସମୟ ପରେ ମୃତ୍ୟୁ ଲଭିଥିଲେ, ନୁହେଁ ତ ଜୈନଧର୍ମମତେ ସଂସାର ବୈରାଗ୍ୟ ଭାବରେ ଆପ୍ଳୁତ ହୋଇ ଯଦି ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରି

ରାଜନୀତିରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ନିରୀହ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନଯାପନ କରିଥିଲେ । ଖାରବେଳଙ୍କ ପରେ କଳିଙ୍ଗର ଗୌରବ ରବି ଯେ ଜ୍ୟୋତିହୀନ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିବ ଏ କଥା ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । ଖାରବେଳଙ୍କ ପରେ କୁଡ଼େପଶିରୀ ନାମଧାରୀ ଜଣେ କେହି ଭୂପ କଳିଙ୍ଗ ରାଜସିଂହାସନ ଆରୋହଣ କରିଥିଲେ, ଏକଥା ମଞ୍ଚପୁରୀ ଗୁମ୍ଫାର ୩ୟ- ୪ର୍ଥ ତୋରଣ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଏକ ବେଦୀ ଗାତ୍ରରେ ଖୋଦିତ ରହିଅଛି । ଏହି ରାଜା ନିଜକୁ କଳିଙ୍ଗ ଅଧିପତି ଐର ମହାରାଜା ମହାମେଘବାହନ ପଦବୀ ମଣ୍ଡିତ କରି ଶିଳାଲିପି ଖୋଳାଇଥିଲେ । କୌଣସି କୌଣସି ଐତିହାସିକ ଏପରି କି ଆମର ଓଡ଼ିଆ ଇତିହାସବେତ୍ତା ଡକ୍ଟର ହରେକୃଷ୍ଣ ମହତାବ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରିଅଛନ୍ତି ଖାରବେଳଙ୍କ ବଂଶର ଅବସାନ ପରେ କଳିଙ୍ଗ ଆନ୍ଧ୍ର ସାତବାହନଙ୍କ ଅଧୀନକୁ ଚାଲିଯାଇଥିଲା । ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ବିପକ୍ଷରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ଯୁକ୍ତି ରହିଅଛି । ଆନ୍ଧ୍ରରାଜା ସାତବାହନ ବଂଶ ପ୍ରବଳ ପରାକ୍ରାନ୍ତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହା ସାତକର୍ଣ୍ଣୀଙ୍କ ରାଣୀ ନୟନିକାଙ୍କ ସମୟରୁ ବହୁକାଂଶରେ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଏହି ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ଥିଲେ ଖାରବେଳଙ୍କ ସମସାମୟିକ । ସୁତରାଂ ଆନ୍ଧ୍ର ସାତବାହନ ରାଜବଂଶ କଳିଙ୍ଗକୁ ଦଖଲ କରିବା ସମ୍ଭବ ନଥିଲା । ଏହି ରାଜବଂଶ ଅଧୀନରେ ଏକ ସମୟରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ରାଜ୍ୟ ଥିଲା ଅଥଚ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟମାନେ ସ୍ୱାଧୀନ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ସାତବାହନ ବଂଶ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ୧୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଯାଏ ନିଜ ଅଧିକାରଭୁକ୍ତ କରିପାରି ନ ଥିଲେ । ତେବେ ନାସିକଠାରେ ଏକ ଗୁମ୍ଫାରେ ଯେଉଁ ଶିଳାଲିପିର ପାଠୋଦ୍ଧାର କରାଯାଇଅଛି ତହିଁରୁ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ୧୩୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦକୁ ଗୌତମୀ ପୁତ୍ର ସାତକର୍ଣ୍ଣୀ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଜୟ କରିଥିଲେ । ଇତିହାସର ଅବସ୍ଥା ବର୍ତ୍ତମାନ ଯେଉଁ ସ୍ତରରେ ଅଛି ତହିଁରୁ ଅଭ୍ରାନ୍ତଭାବରେ କହିହେବ ନାହିଁ, କୁଡ଼େପଶିରୀଙ୍କ ପରେ କିଏ ବା କେଉଁମାନେ କଳିଙ୍ଗର ରାଜସିଂହାସନ ଅଳଂକୃତ କରିଥିଲେ । ଉଦୟଗିରିରେ ବ୍ରାହ୍ମୀ ଭାଷାରେ ଦୁଇଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ଶିଳାଲିପି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଥିରୁ ଜଣାପଡ଼େ କୁମାର ଭଦୁଖ ବା ଭାରିଶ ନାମଧାରୀ କୁଡ଼େପଶିରୀଙ୍କ ପରେ ରାଜା ହୋଇଥିଲେ । ମାତ୍ର ଏହି ଉକ୍ତି ସନ୍ଦେହମୂଳକ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ପ୍ରଥମ ଶତକରେ କଳିଙ୍ଗରେ କେଉଁ ଦେଶୀୟ ନୃପତିମାନେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରାଚୀନ ତାମିଲ ସାହିତ୍ୟରେ ରହିଅଛି । ଶୀଳାପଦିକାରମ୍ ଏବଂ ମଣିମେଖଳାଇ ନାମକ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ତାମିଲ୍ କାବ୍ୟରେ କଳିଙ୍ଗର ଦୁଇଟି ରାଜ୍ୟରେ ଦୁଇଜଣ ନିକଟ

ଆତ୍ମୀୟ ରାଜାଙ୍କ ଭିତରେ ଭ୍ରାତୃ ବିରୋଧ ଓ ଯୁଦ୍ଧ ଘଟିଥିବା ବିଷୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଦୁଇ ଭାଇଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣକର ରାଜଧାନୀ ଥିଲା କପିଳପୁର ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣକର ଥିଲା ସିଂହପୁର । ତାମିଲ ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ଏସ୍.କେ. ଆୟଙ୍ଗର କହନ୍ତି ଯେ ଏହି ଦୁଇଭାଇ ଖାରବେଳଙ୍କ ତିରୋଧାନର ଅଳ୍ପ ପରେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏହି ଭାଇ ଭାଇ ଯୁଦ୍ଧ ଫଳରେ ଦେଶରେ ସମଗ୍ର କଳିଙ୍ଗ ଦେଶରେ ଏକ ଭୟାବହ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପଡ଼ି ଦେଶକୁ ଛାରଖାର କରିଦେଇଥିଲା ଏବଂ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର କରାଳତା ଅନେକ ଶତାବ୍ଦୀଯାଏ ଲୋକେ ଭୋଗିଥିଲେ । ଏହା ହିଁ ହେଲା ଦେଶର ରାଜଶକ୍ତିର ଦୁର୍ବଳତାର କାରଣ ଯାହା ଯୋଗୁଁ କି ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୨ୟ ଶତକରେ ବୈଦେଶିକ ଶକ୍ତି କଳିଙ୍ଗ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିବାକୁ ସୁବିଧା ପାଇଲା ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୨ୟ ଶତକରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ମିସରୀୟ ଐତିହାସିକ ଟଲୋମି କଳିଙ୍ଗ ଆଗମନ କରି କୋଣାର୍କଠାରେ ସୂର୍ଯ୍ୟମନ୍ଦିର ଓ ବୌଦ୍ଧବିହାରମାନ ଦେଖିଥିଲେ । ସୁତରାଂ ସେତେବେଳଯାଏ କଳିଙ୍ଗରେ ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷତା ସମାନ ଚାଲିଥିବାରୁ କଳିଙ୍ଗ ରାଜଶକ୍ତିର ପ୍ରଭାବ ବିଶେଷ ଖର୍ବ ହୋଇ ନଥିଲା ଧରିବାକୁ ହେବ । ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ୨ୟ ଶତକରେ ଯେଉଁମାନେ କଳିଙ୍ଗ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ମରୁଣ୍ଡ । ଏମାନେ ସିଦିଆନ୍ ଜାତିର ଏକ ଶାଖା ।

[ଏହି ଲେଖାଟି ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀ ନବୀନ କୁମାର ସାହୁ, ପି.ଏଚ୍.ଡ଼ି.ଙ୍କ ଆନୁକୂଲ୍ୟରୁ ପ୍ରାପ୍ତ]

□□

୩. ଅନୁକ୍ରମଣିକା

ଚିତ୍ରସେନ ପଦ୍ମାବତୀ ଚରିତ୍ର

ଚିତ୍ରସେନ ଓ ପଦ୍ମାବତୀ ଚରିତ୍ରରେ ଜୈନଧର୍ମର ଶୀଳ, ଦୟା, ଧର୍ମ, ତପସ୍ୟା, ବିଶୁଦ୍ଧ ଭାବନା ପ୍ରଭୃତି ବିଶଦ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛି ।

ଗଳ୍ପ

ପୂର୍ବେ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶରେ ବସନ୍ତପୁର ନାମରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ସ୍ଥାନ ଥିଲା । ସେଠାରେ ବୀରସେନ ନାମରେ ଜଣେ ବିଖ୍ୟାତ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ତାହାଙ୍କର ରତ୍ନମାଳା ନାମ୍ନୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଏବଂ ଚିତ୍ରସେନ ନାମକ ଏକମାତ୍ର ପୁତ୍ର ଥିଲା ।

ରାଜା ବୀରସେନଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ରତ୍ନସାର ଚିତ୍ରସେନର ପରମ ବନ୍ଧୁ ଅଟନ୍ତି ।

ଏହି ବନ୍ଧୁଦ୍ୱୟ ଏକତ୍ର ନଗର ଭ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ଶରୀରର ଗଠନ ଅତି ମନୋହର । ଚିତ୍ରସେନ ଓ ରତ୍ନସାରଙ୍କର ରୂପଲାବଣ୍ୟରେ ନଗରର ନାରୀମାନେ ମୁଗ୍ଧା । ସେମାନେ ଏହି ଦୁଇ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ସତୃଷ୍ଣ ନୟନରେ ସର୍ବଦା ଏ ଦୁହିଙ୍କୁ ଅବଲୋକନ କରନ୍ତି ।

ଏଥିରେ ନଗରର ପୁରୁଖା ଲୋକମାନେ ଅତିଶୟ ବିଚଳିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ସେମାନେ ଏହାକୁ ପସନ୍ଦ କଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ରାଜାଙ୍କ ପାଖରେ ଆପତ୍ତି ଉଠିଲା ଯେ, ଏହି ଯୁବକଦ୍ୱୟ ସହରର ଯୁବତୀମାନଙ୍କୁ ଖରାପ ଚକ୍ଷୁରେ ଦେଖୁଅଛନ୍ତି ।

ରାଜା ଏହା ଶୁଣି ନିଜ ପୁତ୍ର ପ୍ରତି ନିର୍ବାସନ ଦଣ୍ଡ ଆଦେଶ ଦେଲେ । ପୁତ୍ର ଚିତ୍ରସେନ ନିର୍ବାସିତ ହେବାରୁ ବନ୍ଧୁ ରତ୍ନସାର ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ଚାଲିଲେ । ମାତା ରତ୍ନମାଳା ପୁତ୍ର ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ହୋଇ ବାତ୍ସଲ୍ୟମମତା ବଶତଃ ସାତଗୋଟି ରତ୍ନ ସଙ୍ଗରେ ନେବା ପାଇଁ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ବନ୍ଧୁଦ୍ୱୟ ଭ୍ରମଣ କରୁ କରୁ ଘୋର ଅରଣ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷତଳେ ଆଶ୍ରୟ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ

ଅସ୍ତ ହେଲେ । ରାଜପୁତ୍ର ବାଟ ଚାଲି ଚାଲି କ୍ଳାନ୍ତ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲେ । ତେଣୁ ସେ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବା ମାତ୍ରେ ଶୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ରତ୍ନସାର ତାଙ୍କୁ ସେଠାରେ ଜଗିଥାନ୍ତି ।

ରାତି ଅଧରେ ଦୂରରୁ ଗୋଟିଏ କୋଳାହଳ ହଠାତ୍ ଶୁଣାଗଲା । କିନ୍ନର ଓ କିନ୍ନରୀମାନେ ସେଠାରେ ଆମୋଦ ଉତ୍ସବ କରୁଅଛନ୍ତି । ଏହା ଜାଣିପାରି ରତ୍ନସାର ରାଜପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଉଠାଇଲେ ଏବଂ ସେହି ଉତ୍ସବ ସ୍ଥାନକୁ ଦୁହେଁ ଚାଲିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ସମ୍ମୁଖରେ ଗୋଟିଏ ଜୈନମନ୍ଦିର ପରିଦୃଷ୍ଟ ହେଲା । ସେଠାରେ କିନ୍ନର ଓ ଦେବତାମାନେ ଅଷ୍ଟାହ୍ନିକ ଉତ୍ସବ ଆନନ୍ଦରେ ପାଳନ କରୁଅଛନ୍ତି ।

ସେହିଠାରେ ଚିତ୍ରସେନ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତର ଖୋଦିତ ବାଳିକା ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ମୁଗ୍ଧ ହୋଇଗଲେ । କିଛିକ୍ଷଣ ପରେ ସେ ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇ ପଡ଼ିଲେ । ରତ୍ନସାରଙ୍କର ଶୀତଳୋପଚାରରେ ସେ ସଂଜ୍ଞା ଲାଭକରି ସେହି ବାଳିକାକୁ ବିବାହ କରିବାକୁ ଅଭିଳାଷ କଲେ । ତାହାକୁ ନ ପାଇଲେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲେ । ସେତେବେଳେ ରତ୍ନସାର ଯେତେ ଚେଷ୍ଟା କଲେ ମଧ ନିଜର ବନ୍ଧୁ ଚିତ୍ରସେନଙ୍କୁ ବୁଝାଇ ପାରିଲେ ନାହିଁ ।

ସେହି ବାଟରେ ଜଣେ ସାଧୁ ଯାଉଥିଲେ । ସେ ସେଠାରେ ବିଶ୍ରାମ କରି ରତ୍ନସାରଠାରୁ ସମସ୍ତ ବିଷୟ ଅବଗତ ହୋଇ ଏହିପରି କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ରତ୍ନପୁରରେ ପଦ୍ମ ରଥ ନାମରେ ଜଣେ ରାଜା ରାଜତ୍ୱ କରୁଥିଲେ । ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ନାମ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ । ତାଙ୍କରି ଔରସରେ ରାଣୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ କନ୍ୟା ଜାତ ହେଲା । ରାଜା ତାକୁ ପଦ୍ମାବତୀ ନାମ ପ୍ରଦାନ କଲେ ।

ପଦ୍ମାବତୀ ବୟସ୍କା ହେବାରୁ ରାଜା ତା ପାଇଁ ପାତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ କଲେ । କିନ୍ତୁ ପଦ୍ମାବତୀ ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ଘୃଣା କରୁଥିଲେ ।

ଦିନେ ଶାନ୍ତିନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ କାରିଗର (ଶିଳ୍ପୀ) ଦେଖିଥିଲା । ସେହି କାରିଗର ନାମ ସଗର । ସଗର ସେଠାରୁ ତୀର୍ଥ ଭ୍ରମଣରେ ଆସିଥିଲା । ସଗର ଯେତେବେଳେ ଜାଣିଲା ଯେ, ଏହି ଅନିନ୍ଦ୍ୟସୁନ୍ଦରୀ ପୁରୁଷମାନଙ୍କୁ ଘୃଣା କରୁଅଛି, ସେ ବଡ଼ ଦୁଃଖିତ ହେଲା । କିନ୍ତୁ ତାର ଗୋଟିଏ ମୂର୍ତ୍ତି ସେ ଗଢ଼ିଲା । ସେହି ଖୋଦିତ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଚିତ୍ରସେନ ଦେଖିଲା ।

ଚିତ୍ରସେନ ଏହି କଥା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ପୁଣି ମୂର୍ଚ୍ଛିତ ହୋଇ ଗଲେ । ସେତେବେଳେ କେବଳ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଚିତ୍ରସେନର ପୂର୍ବଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ କହିବାକୁ ଲାଗିଲେ ।

ଚମ୍ପକ ଅରଣ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ହ୍ରଦ ଅଛି । ସେଠାରେ ହଂସ ଓ ହଂସୀ ଦୁଇଟି ବାସ କରୁଥିଲେ । ଥରେ ଜଣେ ସୌଦାଗର ଆସି ସେହି ହ୍ରଦ ନିକଟରେ ବିଶ୍ରାମ କଲେ । ସ୍ନାନାନ୍ତେ ସେ ଜିନ ଦେବତାଙ୍କୁ ପୂଜା କଲେ ଏବଂ ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କଲେ । ସେ ଭୋଜନରେ ବସିବା ପୂର୍ବରୁ ତାଙ୍କ ସହିତ ଭୋଜନ କରିବା ପାଇଁ ଜଣେ ଅତିଥିଙ୍କୁ ଖୋଜୁଥିଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ମାସେହେଲା ଖାଇ ନ ଥିବା ଜଣେ ସାଧୁ ସେହି ବାଟ ଦେଇ ଆସିଲେ । ସୌଦାଗର ଅତିଶୟ ପ୍ରୀତ ହୋଇ ସେହି ସାଧୁଙ୍କ ଖୁଆଇଲେ । ହଂସ ମିଥୁନ ଏହା ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ବଡ଼ ପ୍ରଶଂସା କଲେ ।

କିଛିକାଳ ପରେ ଏହି ହଂସ ମିଥୁନଙ୍କର ଛୁଆ ହେଲା । ଦିନେ ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟ-କ୍ରମେ ବନରେ ନିଆଁ ଲାଗିଲା । ହଂସଟି ପାଣି ଆଣିବା ପାଇଁ ଉଡ଼ିଗଲା । ଏଣେ ପାଣି ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ଛୁଆଗୁଡ଼ିକ ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ି ମରିଗଲେ । ହଂସୀ ମଧ୍ୟ ନିଜର ସ୍ୱାମୀ ହଂସ ଆଉ କୁଆଡ଼େ କାହା ସଙ୍ଗରେ ରହି ଯିବାର ସନ୍ଦେହ କଲା । ସେ ଏହିପରି ହଂସର ବିଶ୍ୱସ୍ତତା ଉପରେ ସନ୍ଦେହ କରି ପୁନର୍ବାର ପୁରୁଷମୁଖ ନ ଦେଖିବାକୁ ପ୍ରତିଜ୍ଞା କଲା ।

ଏଣେ ହଂସଟି ଫେରିଆସି ଦେଖିଲା ସବୁ ଶେଷ । ନିଜର ସନ୍ତାନଗୁଡ଼ିକ ଅଗ୍ନିରେ ପୋଡ଼ି ଗଲେଣି । ହଂସଟି ଏହା ଦେଖି ତତ୍‌କ୍ଷଣାତ୍ ସେହିଠାରେ ପ୍ରାଣତ୍ୟାଗ କଲା ।

ସେହି ଦୁଇ ହଂସ ଓ ହଂସୀ ଏ ଜନ୍ମରେ ଚିତ୍ରସେନ ଓ ପଦ୍ମାବତୀ ହୋଇ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରି ଅଛନ୍ତି, କାରଣ ଏ ଦୁହେଁ ସେହି ସୌଦାଗରର ଦୟାଦାକ୍ଷିଣ୍ୟକୁ ପ୍ରଶଂସା କରିଥିଲେ ।

ସାଧୁଙ୍କଠାରୁ ବିଦାୟ ନେଇ ଏ ଦୁହେଁ ରତ୍ନପୁରରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ ଏବଂ ସେଠାରେ ନଗରର ବାହାରେ ଥିବା ଯକ୍ଷ ଧନଞ୍ଜୟ ମନ୍ଦିରରେ ରାତ୍ରି ଯାପନ କଲେ ।

ସେଠାରେ ରାତ୍ରିରେ ନାନା, ଭୂତ, ପ୍ରେତ, ବେତାଳ, ରାକ୍ଷସ ଓ କିନ୍ନରମାନଙ୍କୁ ଦେଖିଲେ । ରାଜକୁମାରଙ୍କର ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ ହେଲା । ଏହି ଭୂତ ପ୍ରେତମାନେ

ରାଜକୁମାରଙ୍କର ଅତିଥି ସତ୍କାର କଲେ । ଧନଞ୍ଜୟ ମଧ୍ୟ ରାଜପୁତ୍ର ସବୁବେଳେ ଯୁଦ୍ଧଭୂମିରେ ଜୟୀ ହେବେ ବୋଲି ଆଶୀର୍ବାଦ କଲେ ।

ପ୍ରଭାତ ହେବାରୁ ଦୁଇବନ୍ଧୁ ନଗର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ସେହିଠାରେ ଶୁଣିଲେ ନାଗରା ଦିଆଯାଇଅଛି ଯେ, ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ତାର ପୁରୁଷ ଘୃଣାରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିପାରିବ, ସେ ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ଲାଭ କରିବ ଏବଂ ତା ସହିତ ରାଜ୍ୟରୁ ଅଧେ ପାଇବ ।

ଚିତ୍ରସେନ ନିଜ ପୂର୍ବଜନ୍ମର ହଂସ ଓ ହଂସୀ ଯୁଗ୍ମଙ୍କର ମରଣକାଳୀନ ଗୋଟିଏ ମନୋରମ ଛବି ନିର୍ମାଣ କଲେ । ସମସ୍ତେ ଏହି ଚିତ୍ର ଦେଖି ଖୁବ୍ ପ୍ରଶଂସା କଲେ । ପଦ୍ମାବତୀ ମଧ୍ୟ ଏହା ଦେଖି ପୂର୍ବଜନ୍ମର କଥା ସ୍ମରଣ କରି ମୂର୍ଚ୍ଛିତା ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ସେତେବେଳେ ସେ 'ପୁରୁଷ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ଘୃଣାର କାରଣ' ବୁଝି ପାରିଲେ । ତା ପରେ ସେ ଚୈତନ୍ୟ ଲାଭ କଲେ । ଇତ୍ୟବସରେ ରାଜପୁତ୍ର ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଚାଲିଗଲେ । ପଦ୍ମାବତୀ ବର୍ତ୍ତମାନ ବିରହ ଦୁଃଖ ଅନୁଭବ କଲେ ।

ତା ପରେ ଗୋଟିଏ ଶୁଭଦିନ ଦେଖି ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ପିତା ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ଜଣାଇ ଦେଲେ । ସ୍ୱୟମ୍ବର ହେଲା । ନାନା ଦେଶରୁ ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ଏହି ବିବାହକୁ ଆସିଥିଲେ । ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ଆସନରେ ଉପବେଶନ କଲା ପରେ ପଦ୍ମାବତୀ ଆସିଲେ । ତା ପରେ ରାଜା କହିଲେ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯେ ମୋର ପୈତୃକ ଧନୁ ବଜ୍ରସାରକୁ ନୂଆଁଇ ପାରିବ, ସେ ମୋ କନ୍ୟାର ପାଣି ଗ୍ରହଣ କରିବ ।

ଲାଟ, କର୍ଣ୍ଣାଟ, କାଶ୍ମୀର, ଅଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତି ଦେଶମାନଙ୍କରୁ ଆସିଥିବା ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ନିଜ ନିଜର ଭାଗ୍ୟ ପରୀକ୍ଷା କରି ଅକୃତକାର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ । ପଦ୍ମାବତୀ ବଡ଼ ବିଷଣ୍ଣ ହେଉଥିଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଚିତ୍ରସେନ ନିଜ ବନ୍ଧୁ ରତ୍ନସାର ସହିତ ସେଠାରେ ଆସି ଉପସ୍ଥିତ ହେଲେ । ଚିତ୍ରସେନ ବିଜୟୀ ହେଲେ – ପଦ୍ମାବତୀ ଆନନ୍ଦରେ ତାଙ୍କ ବେକରେ ବରମାଲ୍ୟ ଅର୍ପଣ କଲେ ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ଏହି ଅଜ୍ଞାତ-କୁଳଶୀଳ ଯୁବକର ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅସ୍ତ୍ର ଧାରଣ କଲେ । ପରିଶେଷରେ ଚିତ୍ରସେନ ଏକାକୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଜୟ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ସ୍ତୁତିପାଠକ ଚିତ୍କାର କରି କହିଲେ, ଏହି ଯୁବକଟି ଚିତ୍ରସେନ, ବସନ୍ତପୁରର ରାଜା ବୀରସେନଙ୍କର ପୁତ୍ର । ଏହା ଶୁଣି ରାଜପୁତ୍ରମାନେ ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତ ହୋଇଗଲେ । ତତ୍ପରେ ମହା ଆନନ୍ଦରେ ବିବାହ ମହୋତ୍ସବ ପାଳିତ ହେଲା ।

କିଛିଦିନ ପରେ ଚିତ୍ରସେନ ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ବନ୍ଧୁଙ୍କ ସହିତ ନିଜ ଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ । ବାଟରେ ଗୋଟିଏ ବରଗଛ ମୂଳରେ ବିଶ୍ରାମ କଲେ । ଚିତ୍ରସେନ ଓ ତାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ସେହି ସ୍ଥାନରେ ନିଦ୍ରା ଗଲେ । ରତ୍ନସାର ଜାଗ୍ରତ ରହି ନିମ୍ନଲିଖିତ କଥୋପକଥନ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲେ ।

ଏହି ବଟବୃକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ଗୋମୁଖ ଓ ତାର ସ୍ତ୍ରୀ ଚକ୍ରେଶ୍ୱରୀ ବାସ କରୁଥିଲେ । ଚକ୍ରେଶ୍ୱରୀ ନିଜ ସ୍ୱାମୀଙ୍କୁ ପଚାରିଲା, ଏହି ରାଜପୁତ୍ର କିଏ ? ଏମାନେ କେଉଁଆଡ଼େ ଯାଉଅଛନ୍ତି ? ଗୋମୁଖ ଉତ୍ତର ଦେଲା ଏ ବୀରସେନ ରାଜାଙ୍କ ପୁତ୍ର । କିନ୍ତୁ ବୀରସେନଙ୍କ ପ୍ରଥମ ସ୍ତ୍ରୀ ମରିଯିବା ପରେ ସେ ବିମଳାଙ୍କୁ ବିବାହ କରିଅଛନ୍ତି । ବିମଳା ନିଜ ପୁତ୍ରଙ୍କୁ ରାଜା କରିବା ପାଇଁ ଚିତ୍ରସେନଙ୍କୁ ମାରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବ । ସେ ମଧ୍ୟ ଚିତ୍ରସେନ ପ୍ରତି ବିଷ ପ୍ରୟୋଗ କରିବ । କିନ୍ତୁ ଯଥା ସମୟରେ ଚିତ୍ରସେନର ବନ୍ଧୁ ରତ୍ନସାର ବିଷମିଶ୍ରିତ ଖାଦ୍ୟକୁ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦେବ । ସତକୁ ସତ ଏହିସବୁ ଘଟଣା ଘଟିଲା ଏବଂ ଚିତ୍ରସେନ ସମସ୍ତ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଲେ ।

ଏହି ସମୟରେ ଦିନେ ବସନ୍ତପୁରକୁ ମହାବୀର ଆସିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନିକଟକୁ ଧର୍ମୋପଦେଶ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ବୀରସେନ ଯାଇଥିଲେ । ଧର୍ମୋପଦେଶ ଶୁଣିବା ପରେ ବୀରସେନ ନିଜ ପୁତ୍ର ଚିତ୍ରସେନଙ୍କୁ ରାଜଗାଦିରେ ବସାଇ ନିଜେ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ପରେ ରାଣୀ ବିମଳା ମଧ୍ୟ ଜୈନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରି ସନ୍ନ୍ୟାସିନୀ ହେଲେ ।

ଏହା ପରେ ଚିତ୍ରସେନ ଭଲ ଭାବରେ ରାଜତ୍ୱ କରୁଥାନ୍ତି । ତାଙ୍କ ବନ୍ଧୁ ରତ୍ନସାର ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ସତର୍କ ଥାଆନ୍ତି ।

ଦିନେ ଗୋଟିଏ କାଳସର୍ପ ଚିତ୍ରସେନଙ୍କର ପଲ୍ୟଙ୍କ ଉପରକୁ ଉଠିଲା । ସେତେବେଳେ ରାଜା ଓ ରାଣୀ ଉଭୟ ନିଦ୍ରିତ । ରତ୍ନସାର ଖଣ୍ଡା ଦ୍ୱାରା ସେହି କାଳସର୍ପକୁ ଦୁଇଖଣ୍ଡ କରିଦେଲେ । ସେତେବେଳେ ଟୋପାଏ ରକ୍ତ ରାଣୀଙ୍କ ପାଦରୁ ପୋଛିବାକୁ ଯିବାବେଳେ ରାଜା ହଠାତ୍ ଉଠିପଡ଼ି ଦେଖିଲେ ଯେ ରତ୍ନସାର ସେଠାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ।

ରାଜା ତାହାଙ୍କୁ ସେଠାକୁ ଆସିବାର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ରତ୍ନସାର ମଧ୍ୟ କାରଣ କହିଲେ "ପଥର ପାଲଟି ଯିବ" ଏହା ସେହି ବୃକ୍ଷରେ ଥିବା ଗୋମୁଖର ଭବିଷ୍ୟତ ବାଣୀ ଶୁଣିଥିଲା । ତଥାପି ସତ୍ୟ କହିବାକୁ ସେ ତିଳେ ମାତ୍ର ବିଚଳିତ ହେଲେ

ନାହିଁ । ସତ୍ୟ କଥା କହୁଁ କହୁଁ ଗୋମୁଖର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ବାଣୀ ସଫଳ ହେଲା । ସେ ପଥର ପାଲଟି ଗଲେ ।

ରାଜା ଏଥିରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟଥିତ ହେଲେ । ସେ ନିଜେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କଲେ । ପଦ୍ମାବତୀ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ତାଙ୍କୁ ସେଥିରୁ କ୍ଷାନ୍ତ କରାଇଲେ । ସେ କହିଲେ ଡରୁଆ ଲୋକ ବିପଦ ବେଳେ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରେ । ବିଚକ୍ଷଣ ଲୋକ ଅନ୍ୟ ଉପାୟ ଅବଲମ୍ବନ କରେ । ଆପଣ ଦାନ ଧ୍ୟାନ ବ୍ରାହ୍ମଣ ଓ ସାଧୁ ସେବା ପ୍ରଭୃତି କରନ୍ତୁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଶୁଭ ଫଳ ହୋଇପାରେ । ରାଜା ତାହା ହିଁ କଲେ । ସେ ଦାନ ଧ୍ୟାନ ଇତ୍ୟାଦିରେ ସମୟ ଓ ଧନ ବିନିଯୋଗ କଲେ । ସେହି ଯକ୍ଷ ଯେ ଏହି କଥା କହିଥିଲା, ସେ ହୁଏ ତ ରତ୍ନସାରଙ୍କୁ ପୁନର୍ବାର ଜୀବନ ଦାନ କରି ପାରିବ । ଯକ୍ଷଠାରୁ ସନ୍ଧାନ ମିଳିଲା ଯେ, ଯଦି କୌଣସି ସାଧ୍ୱୀ ସ୍ତ୍ରୀ ସନ୍ତାନ କୋଳରେ ଧରି ସେହି ପଥରକୁ ଚାରିଆଡ଼େ ସ୍ପର୍ଶ କରିବ ତେବେ ରତ୍ନସାର ପୁନର୍ବାର ବଞ୍ଚି ଉଠିବେ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ପଦ୍ମାବତୀ ଗର୍ଭବତୀ । ଜୈନ ମନ୍ଦିର ସବୁ ଶଙ୍ଖ, ଘଣ୍ଟା ଧ୍ୱନିରେ ମୁଖରିତ । ଦରିଦ୍ର ଭୋଜନ, ଦାନ ଧ୍ୟାନ ଖୁବ୍ ଚାଲିଛି । ଏହି ସମୟରେ ରାଜାଙ୍କର ନବକୁମାର ଜାତ ହେଲା । ଯଥାବିଧି ଜାତକର୍ମ ସମାହିତ ହୋଇ ପିଲାର ନାମ ଦିଆଗଲା ଧର୍ମଦେବ ।

ପଦ୍ମାବତୀ ଧର୍ମଦେବଙ୍କୁ ବକ୍ଷରେ ଧାରଣ କରି ରତ୍ନସାର ପ୍ରସ୍ତରର ସବୁଆଡ଼େ ସ୍ପର୍ଶ କଲେ - ଦେଖୁଁ ଦେଖୁଁ ରତ୍ନସାର ଜୀଇ ଉଠିଲେ ।

ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଜନତା ଆନନ୍ଦରେ ପୁଲକିତ ହୋଇ ଜୟଧ୍ୱନି କଲେ ।

ଏହା ପରେ ଦିନେ ରାଜା ବିଚାରାଳୟରେ ଉପବେଶନ କରିଅଛନ୍ତି, ଏହି ସମୟରେ ଶୁଣିଲେ ଯେ, ସିଂହପୁର ରାଜା ସିଂହଶେଖର ବିଦ୍ରୋହ କରିଅଛି, ସେ ନିରୀହ ପଥିକମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତ୍ୟାଚାର କରୁଅଛି । ରାଜା ଏହାର ପ୍ରତିଶୋଧ ନେବା ପାଇଁ ତାହା ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯାନ କଲେ ।

ବାଟରେ ଦଣ୍ଡକାରଣ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥାନ କାଳରେ ଦିନେ ରାତ୍ରିରେ ସେ ଗୋଁ ଗୋଁ ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବାକୁ ପାଇଲେ । ରାଜା ସେଠାକୁ ଯାଇ ଦେଖିଲେ, ଜଣେ ଲୋକକୁ କିଏ ହାତ ଗୋଡ଼ ବାନ୍ଧି ପକାଇ ଦେଇଅଛି, ରାଜା ତାକୁ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ କଲେ ଏବଂ ବନ୍ଧନର କାରଣ ପଚାରିଲେ । ସେ କହିଲା, ମୁଁ ହେମରଥର ପୁତ୍ର ହେମମାଳି । ମୋର

ସ୍ତ୍ରୀର ନାମ ହେମମାଳା । ହେମପୁରରେ ଆମର ବାସ । ବୈଢ଼ାଢ଼୍ୟ ପର୍ବତର ଉତ୍ତର ଶ୍ରେଣୀରେ ହେମପୁର ବିଦ୍ୟମାନ । ଦିନେ ସ୍ୱାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଆମ୍ଭେ ଦୁହେଁ ବୁଲିବାକୁ ଯାଉଛୁ, ଏପରି ସମୟରେ ଜଣେ ଦୁଷ୍ଟ ବିଦ୍ୟାଧର ମୋ ସ୍ତ୍ରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ତାକୁ ବଳପୂର୍ବକ ଅପହରଣ କରି ନେଲା ଏବଂ ମୋତେ ବନ୍ଧନ କରି ଏହାଠାରେ ନିକ୍ଷେପ କଲା । ରାଜା ସର୍ବତ୍ର ଅନ୍ୱେଷଣ କରି ବିଦ୍ୟାଧରକୁ ଧରିଲେ ଏବଂ ତାହା ପ୍ରତି ଉପଯୁକ୍ତ ଦଣ୍ଡ ବିଧାନ କଲେ ।

ହେମମାଳି ଚିତ୍ରସେନଙ୍କୁ ଦୁଇଟି ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ଜିନିଷ ଦେଲେ ଗୋଟିଏ ଖଟ, ଯଦ୍ୱାରା ଆକାଶ-ପଥରେ ଆରୋହୀ ଯଦୃଚ୍ଛାକ୍ରମେ ଯାଇପାରିବ । ୨ୟରେ ଗୋଟିଏ ଦଣ୍ଡ, ଯଦ୍ୱାରା ସେ ଶତ୍ରୁଙ୍କୁ ମାରି ପାରିବେ ଏବଂ ଇଚ୍ଛାକଲେ ଜୀବନ ଦାନକରି ପାରିବେ । ପୂର୍ବେ ରତ୍ନଚୂଡ଼ ମଧ୍ୟ ତାହାଙ୍କୁ ଗୋଟିଏ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ ବଟିକା ଦେଇଥିଲେ, ଯଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ରସେନ ନିଜର ରୂପ ବଦଳାଇ ପାରିବେ ।

ଏହାଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ରସେନ ଓ ପଦ୍ମାବତୀ ସବୁ ତୀର୍ଥ ଭ୍ରମଣ କଲେ । ଏହି ଖଟ ସାହାଯ୍ୟରେ ସେମାନେ ଅଷ୍ଟାପଦ ପର୍ବତକୁ ଗଲେ ଯେଉଁଠାରେ ଭରତ ସିଂହ "ନିଷଦ୍ୟା ମନ୍ଦିର" ତିଆରି କରିଥିଲେ । ସେଠାରେ ସେମାନେ ପୂଜା କଲେ ଏବଂ ଜିନମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶଂସା କରି ସ୍ୱଦେଶକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଲେ ।

ଆଉଥରେ ସେମାନେ ଶୁଣିଲେ ଯେ ସାଧୁ ଦମସାର ଆସି ଅଛନ୍ତି । ସେ ସସ୍ତ୍ରୀକ ତାଙ୍କଠାରୁ ଧର୍ମଜ୍ଞାନ ଶ୍ରବଣ କରି ଜୈନ ସନ୍ନ୍ୟାସ ଆଶ୍ରମରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ । ଅନନ୍ତର ଯଥା ସମୟରେ ଏହି ରାଜ-ଦମ୍ପତି ମୁକ୍ତିଲାଭ କଲେ ।

ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି, ଚିତ୍ରସେନ ଓ ପଦ୍ମାବତୀ ଆମ ଏହି କଳିଙ୍ଗ ଦେଶରେ ରାଜରାଣୀ ଥିଲେ । ଶ୍ରୀ ବୁଦ୍ଧି ବିଜୟ ବିରଚିତ "ଚିତ୍ରସେନ-ପଦ୍ମାବତୀ ଚରିତମ୍"ରେ ଲେଖାଅଛି-

ଜମ୍ବୁଦ୍ୱୀପାଭିଧେ ଦ୍ୱୀପେ କ୍ଷେତ୍ରେ ଭରତ ନାମାନି
ବସୁଧା ତଳ ବିଖ୍ୟାତୋ ଦେଶୋ ନାମ୍ନା କଳିଙ୍ଗକଃ ।୪।
ଧନ ମାନ୍ୟ ଗୃହୋଦାରଂ ଗଜ ଗୋକୁଳ ସଂକୁଳମ୍ ।
ତତ୍ରାସ୍ତିକ୍ଷିତି ଶୃଙ୍ଗାରଂ ବସନ୍ତପୁର ପତ୍ତନମ୍ ।୫।

ଜୈନଭାଷାର ପ୍ରଭାବ ଆମ ଓଡ଼ିଆରେ କିପରି ପଡ଼ିଛି ଦେଖନ୍ତୁ । ଆମେ ସାଧାରଣତଃ ସନ୍ମୁଖ କହୁଁ । ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣାନୁଯାୟୀ ସମ୍ମୁଖ ହେବା କଥା; କିନ୍ତୁ

ଜୈନ ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ 'ସନ୍ମୁଖ' ଶବ୍ଦ କିପରି ସଂସ୍କୃତ ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ଦେଖନ୍ତୁ ।

"ଚିତ୍ରସେନ-ପଦ୍ମାବତୀ ଚରିତ୍ରମ୍" ବହିରେ (୩୦ ପୃଷ୍ଠା) ୨୬୧ ଶ୍ଳୋକ ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ।

"ପୁତ୍ରାରୋହ କୃତେ ଲାତ୍ୱା ଦୋଷଦୁଷ୍ଟଂ ତୁରଙ୍ଗମମ୍"
ବୀରସେନ ଧରାଧୀଶ ସ୍ତଦାସ୍ୟତି ସନ୍ମୁଖମ୍ ।୨୬୧।

ସେହିପରି 'ପୁନ୍ର ସନ୍ମୁଖ' - ୨୭୧ ଶ୍ଳୋକ
ସେହିପରି 'ସନ୍ମାନିତା'ର ବ୍ୟବହାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ -
ଶ୍ୱଶ୍ରୂ ସନ୍ମାନିତା କାମଂ ସମାୟତା ନିଜ ଗୃହେ ।୨୯୭ ।

Buddhivijay's Chitrasen Padmavati Charitram edited by Mul Raj Jain, (M.A.U.B.) Published by Jain-Vidyabhavan, Krishan Nagar, Lahore, 1942.

□□

୪.ଅନୁକ୍ରମଣିକା

ମହାଶୟ, ମୋର ମହାଭାରତରୁ ଜାନୁଘଣ୍ଟ ବିଷୟ ଲେଖିଲି । ଆପଣଙ୍କ Thesisରେ ଜାନୁଘଣ୍ଟ ବିଷୟଟି ଜୈନଧର୍ମର କାର୍ଯ୍ୟରେ ଲାଗିବ ।

ଇତି

ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି

ଭୁବନେଶ୍ୱର, ୨୫-୧-୫୮

ଶାରଳା ମହାଭାରତ (ସଭାପର୍ବ)

[ରାଧାରମଣ ପ୍ରେସ୍, ମହାଭାରତ ପୃ: ୧୬୪ ସହିତ ପୋଥି ମହାଭାରତର ପୃ:୯୬ ଆଦି (ଯେଉଁ ପୋଥିରେ ଯାହା) ମିଳାଯାଇପାରେ]

ଜାନୁଘଣ୍ଟ ସିନ୍ଧୁ ଓ ମନ୍ଦାର ଏ ଉଭୟ ଦେଶର ରାଜା । ଏ ରାଜା ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କୁ ପୂଜା କରି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କଲେ । ସୂର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ, 'ବର ମାଗ' । ରାଜା କହିଲେ 'ସତ୍ୟ'ଯୁଗରେ ଜଣେ ପ୍ରତାପୀ ଧାର୍ମିକ ରାଜା ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ନାଁ ଜାନୁଘଣ୍ଟ, ବର ଦିଅନ୍ତୁ, ମୁଁ ବି ଜାନୁଘଣ୍ଟ ହୁଏ । ସୂର୍ଯ୍ୟ କହିଲେ 'ହଉ' । ତା ପରେ-

"ଦିନକର ବଚନେ ସେ ସିନ୍ଧୁ ରାଜାର ତନୁ,
ସେହି ଘଣ୍ଟେକ ବାନ୍ଧିଲା ତାର ଜାନୁ ।
ମହାଛତ୍ରୀ ବିଦ୍ୟା କରି ସମରାଜ୍ୟ କରି ରକ୍ଷା,
ଜନ ପରଜା ପାଳି ରାଜା ଆପଣେ ମାଗଇ ଭିକ୍ଷା ।
ଘଣ୍ଟ ରାବ ଶବଦ କରିଣ କରେଣ ଖପରାଧାରି
ସଂସାର ଜନ ହିତେ ନୃପତି ବୁଲଇ ଦିଗାମ୍ବରି ।"

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞରେ ଆସିବାକୁ ରାଜାମାନଙ୍କୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରିବାକୁ ପାଣ୍ଡବମାନେ ବାହାରିଛନ୍ତି । ଅର୍ଜୁନ ପହଞ୍ଚିଲେ ସିନ୍ଧୁ ମନ୍ଦାର ଦେଶରେ । ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଭ୍ରମଣର ୩୦ ସ୍ଥାନ ପରେ ଏ ରାଜ୍ୟ । ଏହା ଆଗରୁ ଯମୁନାନଦୀ କୂଳର ନୀଳଚକ୍ରପୁର ନଗର । ସିନ୍ଧୁ ମନ୍ଦାର ଦେଶରେ ମନ୍ଦାଗ୍ନି ନାମ୍ନା ନଦୀ ଐଶାନ୍ୟ ଦିଗରୁ ଶବର ପର୍ବତରୁ

ବହେ ଓ ତାହା ଏଠି ତିନି ଧାର ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ରାଜା ଜାନୁଘଣ୍ଟ ତାଙ୍କୁ ଓଗାଳିଲେ ଓ କହିଲେ -

"ସିନ୍ଧୁକୁ ଛଡ଼ାଇଲଇଁ ମୋହର ବାହୁ ବଳେ,
ମନ୍ଦର ଉପାଡ଼ିଲି ଆଣି ବସାଇଲି ସିନ୍ଧୁ କୂଳେ ।
ସିନ୍ଧୁ ମନ୍ଦର ଦୁହିଁତ ଜିଣିଣ ମୋହର ମହାରାଜ,
ତିନି ଭୁବନକୁ ବିକାଶୁଅଛି ମୋହର ତେଜ ।
ପରେ ହତ୍ୟା ନ କରଇ ପରେ ନୋହି ବିବାଦି,
ଏ ଦ୍ୱାପର ଯୁଗ ଭୋଗ କରୁଅଛି ମୁହିଁ ମହାଧର୍ମ ସାଧି ।
ଧର୍ମକୁ ଅସମ ମୁହିଁ ଦୁର୍ଜନକୁ ଅନର୍ଗଳା,
ପ୍ରାଣେ କାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ ତୁ ଏଥୁ ସୈନ୍ୟ ଘେନି ପଳା ।"

ଶାରଳା ଦାଶ କହିଛନ୍ତି ଜାନୁଘଣ୍ଟ ଭାରତର ଛଅ ରାଜଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀରୁ ଜଣେ । ଜାନୁଘଣ୍ଟ ଯେ ଜଣେ ପ୍ରତାପୀ ରାଜା ସେ କଥା ସଂସ୍କୃତ ମହାଭାରତରେ ବି ଅଛି । କିନ୍ତୁ ୧-ଏଡ଼େ ପ୍ରତାପୀ ରାଜା ହୋଇ ବି ସେ ଆପଣା ଭୋଜନ ଭିକ୍ଷା ମାଗି ମାଗି ଚଳାନ୍ତି, ୨-ଲଙ୍ଗଳା ହୋଇ ବୁଲନ୍ତି, ଦିଗମ୍ବର ୩-ତାଙ୍କର ନୀତି ଅହିଂସା, ୪-ସେ ମହାଧର୍ମ ସାଧନ୍ତି ଏ ସବୁ ତାଙ୍କର ଜୈନତ୍ୱର ଚିହ୍ନ ହେବା ହିଁ ସମ୍ଭବ ଏବଂ ଏ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶାରଳା ଦାଶଙ୍କର ନିଜସ୍ୱ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । ଏ ସମ୍ଭବତଃ କଳିଙ୍ଗର କୌଣସି ଜୈନ ରାଜା ଯେ ସମୁଦ୍ରକୁ ଉଞ୍ଚ Dyke ପକାଇ ପେଲି ସେଥିରୁ କିଛି ଜାଗା reclaim କରିଥିଲେ । ଶାରଳା ଦାଶଙ୍କ ସମୟ ତ ଜଣା ପଡୁଛି ପ୍ରାୟ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ (ପଞ୍ଚଦଶ କଦାପି ନୁହେଁ) । ଏ ଜୈନ ରାଜା ତାର ବହୁ ପୂର୍ବର କିଏ ଜାଣେ ?

□□

୫. ଅନୁକ୍ରମଣିକା

ଓଡ଼ିଶାର ଜୈନଧର୍ମ ଆଲୋଚନା କଲାବେଳେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଜୈନଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଯେଉଁ ଯେଉଁଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳୁଛି, ତାହାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ସମୁଚିତ । ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବାନାମ୍ବର ଆର୍ଚ୍ଚର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ ଓ ସଂକଳିତ ବଉଳା ଚରିତ ଓ ରାମଗାଥା ପୁସ୍ତକ ଯାହାକୁ କି ଭୂତପୂର୍ବ କେନ୍ଦୁଝରାଧୀଶ୍ୱର ରାଜା ୰ଗୋବିନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଦେଓ ଲେଖିଯାଇଛନ୍ତି - ସେଥିରୁ ଆମ୍ଭେମାନେ ପାଉଁ (ପୃଷ୍ଠା ୮)-

ତୀର୍ଥଙ୍କର ତୀର୍ଥଭୂମି ସ୍ୱର୍ଗ ସେ ନିର୍ମଳ
ଗୋପୀମାନଙ୍କର ଦଧି ମନ୍ଥନ ଗହଳ
ବାଳକ ବତ୍ସମାନେ ତହିଁ କରୁଥାନ୍ତି ଗୋଳ ।୯୫।

ଜୈନଧର୍ମର ବଉଳା ଚରିତଟି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତିନି ଜାଗାରେ ମିଳେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ବଳରାମଙ୍କ ବଉଳା ଅଧ୍ୟାୟ ୨ଟି । ଆଉ ତୃତୀୟଟି ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜଙ୍କର । ଏହାର ନାମ ବଉଳା ଚରିତ । ଏହାର ମୂଳବସ୍ତୁ **ଇତିହାସ ସମୁଚ୍ଚୟ** ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିବା କଥା ଗୋବିନ୍ଦ ଭଞ୍ଜ ନିଜେ ଲେଖିଛନ୍ତି -ଯଥା :-

"ଇତିହାସେ ବଉଳା ବ୍ୟାଘ୍ର ସଂବାଦ ବାଣୀ
ଭାଷାରେ ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦ ପ୍ରକାଶିଲେ ଆଣି ।"

କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲା ଯେ ତୀର୍ଥଙ୍କର ତୀର୍ଥଭୂମି ଦିନେ ଥିଲା, ତାହାର ପ୍ରମାଣ ଅଦ୍ୟାପି ରହିଛି । ଆନନ୍ଦପୁରଠାରୁ ୭-୮ ମାଇଲ ଦୂରରେ ପୋଡ଼ାଶିଙ୍ଗି ସ୍ଥାନରେ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିମାନ ଅଦ୍ୟାପି ରହିଛି ।

ଜୈନଧର୍ମ ଅହିଂସାର ଧର୍ମ । ବଉଳା ଚରିତରେ ଏହି ଅହିଂସାର ମାହାତ୍ମ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ବଉଳା ଚରିତ (ପୃଷ୍ଠା ୨)ରେ ଲେଖା ଅଛି :-

ମହା ଯୋଗ ବୃକ୍ଷରେ ଅହିଂସା ତହିଁ ଶାଖା
ବିବେକ-କୁସୁମ ମୁକ୍ତିଫଳ ଦେଇ ଦେଖା ।
"ତ୍ରିବିଧ ତାପରେ ଯେ ତାପିତ ସର୍ବ ପ୍ରାଣୀ
ଯାଙ୍କ ତରୁବରକୁ ଅହିଂସା କଲା ଜାଣି ।"

ପୁଣି ଲେଖା ଅଛି :-

ପୁଣି ସେ ସଂସାର ଦୁଃଖେ ନୁହଇ ଦୁଃଖିତ
ପରମ ନିର୍ବାଣ ପାଇ ହୁଅଇ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ।୪୦୫।

୬. ଅନୁକ୍ରମଣିକା

ନରସିଂହପୁର ଗଡ଼ରେ (୧) ଜୈନ ନିଦର୍ଶନ ଅଛି । ତାହାର ପରିଚୟ ଶ୍ରୀଚକ୍ରଧର ମହାପାତ୍ର ତାଙ୍କର "ବାଣେଶ୍ୱର" ନାମକ କାବ୍ୟରେ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି – ଯଥା (୨ ପୃଷ୍ଠା):-

ଜୈନ, ଶୈବ, ବୌଦ୍ଧ ସମନ୍ୱୟ ଯେଣୁ
ରଚିତ ତୋ ବକ୍ଷେ ଅକ୍ଷୟ କୀର୍ତ୍ତି ।

X X X

ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଶାନ୍ତ ତପୋବନେ
ନ ଜାଣନ୍ତି ଜୀବ ହିଂସା ବାସନା ।

(ପୃଷ୍ଠା ୧୨) :-

ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର ବିରଚିଲେ ଗୁମ୍ଫା
ତୋ କୋଳେ ଯେକାଳେ ଅତି ଆଦରେ,
ଜୀବେ ଦୟା କ୍ଷମା ଶିଖାଇଲେ ଏଥି
ଦାରିଦ୍ର୍ୟକୁ ବରି ଅତି କଷ୍ଟରେ ।

(ପୃଷ୍ଠା ୧୪) :-

ମଣିଷ ପରି ତ ଆକୃତି ସରବେ
ଦେଖିଛୁ ତୁ ଯେଣୁ ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ
କେମନ୍ତ ହେଲା ଏ ମହା ଜୀବ ପଶୁ
ବିବେକ ଦୁଆର କେ କଲା ରୁଦ୍ଧ?

---

(୧) ନରସିଂହପୁର-ବର୍ତ୍ତମାନ କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ପୂର୍ବ ଗଡ଼ଜାତ ନରସିଂହପୁର, ୨୦୪ବର୍ଗମାଇଲ । ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ଏବଂ ଇତିହାସପାଇଁ ନରସିଂହପୁରର ଖ୍ୟାତି ଅଛି । ଗଣେଶ୍ୱର, ବୌଦ୍ଧ, ଜୈନ ସଂସ୍କୃତି ଏବଂ ଶିବକ୍ଷେତ୍ର ଲାଗି ଏକାନ୍ତ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅଟେ । ଏଠାରେ ମକର ସଂକ୍ରାନ୍ତିରେ ବିରାଟ ମେଳା ହୁଏ ।

ପଦ୍ମନାଭ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତି

ବାଣେଶ୍ୱର ନାସିଠାରୁ ଅର୍ଦ୍ଧମାଇଲ ଦୂର ଉତ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥିତ ରୁପାନାଥ

ମନ୍ଦିର ବେଢ଼ାରେ ଥିଲେ

ଫଟୋ-ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦକ୍ଷିଣ ସର୍କଲ ଏପିଗ୍ରାଫିଷ୍ଟ ୧୯୩୮

(ଚକ୍ରଧର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ବାଣେଶ୍ୱର କାବ୍ୟରୁ ଗୃହୀତ)

(ପୃଷ୍ଠା ୧୮) :-

ବୌଦ୍ଧ ଜୈନ କୀର୍ତ୍ତି ବିହାର ଗୁମ୍ଫାରେ
ଥିଲ୍ବ ତୁ ସେ କାଳେ ଅତି ଭାସ୍ୱର ।

ଜୈନଧର୍ମ ଯେ ଓଡ଼ିଶାର ନବମ ଦଶମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲୁଥିଲା ତାହାର ପ୍ରମାଣ ବାଣପୁର ତାମ୍ରପଟାରୁ ଜଣା ପଡ଼େ । ଧର୍ମରାଜଙ୍କ ସ୍ତ୍ରୀ କଲ୍ୟାଣ ଦେବୀ ଏକଶାଟ ପ୍ରବୁଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଖଣ୍ଡିଏ ଜମି ଦାନ କରିଥିଲେ । ଏହି ପ୍ରବୁଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଅହର୍ତାଚାର୍ଯ୍ୟ ନାସିଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ।

ଲେଖା ଅଛି :-

ଏତଦ୍ ବିଷୟସଂବନ୍ଧ ଅର୍ହଦାଚାର୍ଯ୍ୟ ନାସିଚନ୍ଦ୍ର । ତଦ୍ ଶିଷ୍ୟ ଏକଶାଟ ପ୍ରବୁଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ଯାବତ ଜୀବତି । ବଳିଂ ଚିତ୍ର ଚରୁପ୍ରର୍ତ୍ତୋନାୟ । ଭଗବତୀ ଶ୍ରୀ ରାଜ୍ଞୀ ଶ୍ରୀ କଲ୍ୟାଣ ଦେବୀ । ଆଚରଣ ବିଷୟ ସଂବନ୍ଧ । ସୁବର୍ଣ୍ଣ ରଲୋଣ୍ଡି ଟିମ୍ବିର ଡ୍ରିର୍ନି ।

ଏହି ଦାନ ଏକଶାଟ ପ୍ରବୁଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଜୀବିତ କାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାଙ୍କୁ ଭୋଗ ରହିଲା । ତାଙ୍କ ଅନ୍ତେ ଏହି ଦାନ ଏକ ବ୍ରାହ୍ମଣକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ।

□□

୭. ଅନୁକ୍ରମଣିକା

ଜୈନମାନଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଯେ ଏହି ପୃଥିବୀରେ ମହାପୁରୁଷ ଆବିର୍ଭାବ ଲାଭ କରୁଥିଲେ । କେତେକ ଯୁଗ ପରେ ସମୟର ଗତି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୋକ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁରୁଷଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବାଦବିବାଦ ସୃଷ୍ଟିହେବାରୁ 'କଳ୍ପବୃକ୍ଷ' ସେମାନଙ୍କ ପାଇଁ କୌଣସି ପଦାର୍ଥ ଯୋଗାଇ ନଥିଲା । ଲୋକମାନଙ୍କର ଏପରି ଦୂରବସ୍ଥା ଦେଖି ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭଦେବଙ୍କ ଆବିର୍ଭାବ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଋଷଭଦେବ ବା 'ଆଦିନାଥ'...ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କୁସଂସ୍କାର ଦୂର କରି ଏମାନଙ୍କୁ ସତ୍‌ପଥ ଓ ମୁକ୍ତିମାର୍ଗ ଦେଖାଇ ଥିବାରୁ ସେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଥମ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ହୋଇଥିଲେ ।

x x x x

ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ଉତ୍କଳରେ ଜୈନଧର୍ମର ଅବସ୍ଥା ସଂବନ୍ଧରେ ଲେଖିବାକୁ ଯାଇ ଡକ୍ଟର ରାଧାଚରଣ ପଣ୍ଡା କହିଛନ୍ତି :-

ଉତ୍କଳରେ ମୁସଲମାନ ରାଜତ୍ୱ ଦୀର୍ଘ ଦୁଇଶତ ବର୍ଷ (୧୫୬୮-୧୭୫୧ ଖ୍ରୀ:ଅବ୍ଦ) ଯାଏ ରହିଥିଲା x x x ମୁସଲମାନମାନଙ୍କ ପରେ ଉତ୍କଳ ମରହଟ୍ଟାଙ୍କ ହାତକୁ ଗଲା । ମରହଟ୍ଟାମାନେ ୧୭୫୧ ରୁ ୧୮୦୩ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଯାଏ ଉତ୍କଳରେ ରାଜତ୍ୱ କରିଥିଲେ । ଏହି ମରହଟ୍ଟାମାନଙ୍କ ସମୟରେ କେତେକ ଜୈନ ରାଜକର୍ମଚାରୀ ରୂପେ ଉତ୍କଳକୁ ଆସିଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଜନୈକ କର୍ମଚାରୀଙ୍କ ନାମ "ମଞ୍ଜିନାଥ" ଥିଲା । ମଞ୍ଜିନାଥ ପ୍ରଥମେ କଟକ ଆସି ଏଠାରେ ଲୋକମାନଙ୍କଠାରୁ ସରକାରୀ ରାଜସ୍ୱ ଆଦାୟ କରିବା ଭାର ନେଇଥିଲେ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ଯେଉଁମାନେ କରୁଥିଲେ ସେମାନଙ୍କର ଉପାଧି ଥିଲା 'ଚୌଧୁରୀ'.....କଟକରେ ଯେଉଁ ଚୌଧୁରୀ ବଜାର ଅଛି, ସେହି ବଜାରର ନାମ ଏହି ଚୌଧୁରୀ ବଂଶଙ୍କଠାରୁ ଉତ୍‌ପତ୍ତି ହୋଇଥିବାର ମଞ୍ଜିନାଥ ଚୌଧୁରୀଙ୍କ ବଂଶଧରମାନେ କହନ୍ତି । ମଞ୍ଜିନାଥ ଦିଗମ୍ବର ଜୈନ ଥିଲେ । ଏ ନାଗପୁରରୁ ଆସିଥିଲେ । ଏଠାର ଜୈନମାନେ କୌଣସି ପୁରୋହିତଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିଜର ବିବାହ ଓ ଶୁଦ୍ଧିକ୍ରିୟା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ନିଜ ମଧ୍ୟରୁ କୌଣସି ବୟସ୍କ ଓ ପଣ୍ଡିତ ଦ୍ୱାରା ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପନ୍ନ କରନ୍ତି । ହିନ୍ଦୁ ବା ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଯେପରି 'କର୍ଣ୍ଣମନ୍ତ୍ର' ଲାଭ କରନ୍ତି, ସେପରି

ଏଠା ଜୈନମାନେ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଏହି ଜାତିର ନିର୍ଗନ୍ଥ ଗୁରୁଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏମାନେ ଦୀକ୍ଷା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ଜୈନମାନେ 'ନବତିଳକ' ଲଗାନ୍ତି । ବ୍ରହ୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଅଧ୍ୟୟନ ପରେ ହୋମାଦି କ୍ରିୟା କରି ପଇତା ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ମୃତ ବ୍ୟକ୍ତିର ୧୧ ଦିନରେ ଏମାନେ ଶୁଦ୍ଧ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ୧୩ ଦିନରେ ଏମାନେ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରାଦ୍ଧପରେ ଏମାନେ ମୃତବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ଶ୍ରାଦ୍ଧ କରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଜୈନମାନେ ନିରାମିଶ ଖାଦ୍ୟ କେବଳ ଖାଆନ୍ତି । ମଦ୍ୟ, ମାଂସ, ମଧ, ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ମୂଳ ଜିନିଷ, ୫ ପ୍ରକାର ଉଦମ୍ବର ଏବଂ ୨୨ ପ୍ରକାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଭକ୍ଷ୍ୟ ଖାଦ୍ୟ ଖାଆନ୍ତି ନାହିଁ ।

ମାଘ ସପ୍ତମୀ ଦିନ ଖଣ୍ଡଗିରି ଜୈନମନ୍ଦିରରେ ଥିବା ତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କୁ 'ଖଣ୍ଡଖିରି' ଭୋଗ ହୁଏ । ଦୁଧ, ଅରୁଆଚାଉଳ ଓ ଖଣ୍ଡ ପ୍ରଭୃତି ମିଶି ଖଣ୍ଡଖିରି ତିଆରି ହୁଏ । ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ଯେଉଁ ଲୋକ ମାଘ ସପ୍ତମୀ ଦିନ କୋଣାର୍କର ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗାରେ ସ୍ନାନ କରି, ପୁରୀରେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ପରେ, ଖଣ୍ଡଗିରି ଯାଇ ସେଠାରେ ଖଣ୍ଡଖିରି ଭୋଗଖାଏ, ସେ ସ୍ୱଦେହରେ ସ୍ୱର୍ଗଲାଭ କରେ ।

The Jaina architecture is nothing but a kind of history, that it is a standing and living record, and it supplies us a more vivid and lasting picture of a nation than History does.-

Mr. Ballabhai's Jaina Architecture.

x x x x x x

Unlike the rock-hewn monuments in western India which were the handiwork of Buddhists, these Orissan caves were both excavated and for many years, tenanted, by adherents of the Jaina religion, who have left behind their unmistakable evidence of their faith, both in the early inscribed record, and in the mediaeval cult statues which are found in several of the caves. Their number, age and carvings make these caves the most interesting in Eastern India.

- Cambridge History of India Vol. I pp. 638-39

The grouping of buildings or caves in a limited area is another peculiarity of Jain Art.

Nahar and Ghose, "Epitome of Jainisim" P. 702.

The Jain paintings are not only very important for the students of Jain iconograpphy, archaeology, but are of equal or greater interest as being the oldest known Indian paintings on paper.

- Notes on the "Jain Art" by Dr. Coomarswami.

Though at times in conflict with the Brahmins, the Jains never departed from India as did the Buddists and even Brahmin priests in same parts of India, serve today in Jain temples.

- E.W. Hopkins' Religions of India P. 286

The Kanarese literary language and the Tamil and Telegu rest on the foundation laid by the Jain monks.

- Buhler P. 22

During the mediaeval period of India Jainism secured much political influence. It became the state religion of the Chalukya princes of Gujarat and Marwar and of the kings of the Coromandal coast. Many Jain adherents held offices as Prime Ministers in the courts of western, central and south India, and to this time are due the splendid series of Jain temples, namely, Mount Abu and Grinar.

- The Imperial Gazetteer of India Vol. pp 414-417.

On the Mohamedan conquest many of the Jain shrines were demolished and their carved pillars were utilized for building great mosques, viz Kutub Minar of Delhi, Ajmere and Ahmedabad. - Ibid

x x x x x

Mahavira Vardhaman went to Kalinga as the king of that country was a friend of his father.

- Haribhanja Vritti.

Mahavira preached his religion in Kalinga.

- Harivamsa Purana, Ibid R.D. Banerjee's History of Orisa Vol. I P. 61

That Mahavira Vardhamana preached Jainism in Kalinga is attested by the tradition contained in Jaina literature.

- J.B.O. R.S. Vol XII p. 223 and Epigraphia Indica Vol. xx p.88.

❑❑

ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରି ପାହାଡ଼ର ଗୁମ୍ଫାସମୂହ

ଖଣ୍ଡଗିରି	ଉଦୟଗିରି
୧- ତାତ୍ତ୍ୱ ଗୁମ୍ଫା (୨)	୧- ରାଣୀହଂସପୁର
୨- ତାତ୍ତ୍ୱ ଗୁମ୍ଫା (୨)	୨/୩-ବାଜାଦାର ଗୁମ୍ଫା
୩- ଖୋଲା ଗୁମ୍ଫା	୪- ଛୋଟ ହାତୀଗୁମ୍ଫା
୪- ତେନ୍ତୁଳି ଗୁମ୍ଫା	୫- ଅଳକାପୁରୀ
୫- ଖଣ୍ଡଗିରି	୬- ଜୟ ବିଜୟ
୬- ଧାନବର	୭- ଠାକୁରାଣୀ
୭- ନବମୁନି	୮- ପଣସ
୮- ବାରଭୁଜା	୯- ପାତାଳପୁରୀ
୯- ତ୍ରିଶୂଳ	୧୦- ମଞ୍ଚପୁରୀ
୧୦- ଭଗ୍ନ ଗୁମ୍ଫା	୧୧- ଗଣେଶ ଗୁମ୍ଫା
୧୧- ଲଲାଟେନ୍ଦୁ ଗୁମ୍ଫା	୧୨- ଧାନଘର
୧୨- ଆକାଶଗଙ୍ଗା	୧୩- ହାତୀଗୁମ୍ଫା
୧୩- ଅନନ୍ତଗୁମ୍ଫା	୧୪- ସର୍ପ
୧୪- ଜୈନମନ୍ଦିର	୧୫- ବାଘ
୧୫- ଦେବସଭା	୧୬- ଗଣେଶ୍ୱର
	୧୭- ହରିଦାସ
	୧୮- ଜଗନ୍ନାଥ
	୧୯- ରୋଷାଇ

ଜୟପୁରର ନନ୍ଦପୁର ଓ ଜୈନନଗର ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଅନେକ ଜୈନଗୁମ୍ଫା ଦେଖାଯାଏ ଏବଂ ଜୟପୁରର ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ଦେବ ମନ୍ଦିରରେ ଏହି ଧର୍ମର ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ଅନ୍ୟ ଧର୍ମର ଦେବତା ରୂପେ ପୂଜା ମଧ୍ୟ ପାନ୍ତି ।

The Jaina remains are visble in Jeypore and Nandapur and confirm the idea that once it was a place of Jaina Influence. the

heaps of Jaina images and the vast remains of Jaina temples clearly indicate that in the days past Nandapur was a centre of Jaina religion.

- B. Singh Deo's Jeypore in Vizagapatam p. 3

It is worthy of note that even in Hiuentsang's time Kalinga was one of the chief seats of the Jains.

- Beal's Si-yu-ki Vol II p. 205.

The characteristic feature of Jainism is its claim to universality. X X. It also declares its object to be to lead all men to salvation, and to open its arms - not only to the noble Aryan, but also to the low-born Sudra and even to the alien, deeply despised in India as the Mlechha.

- Buhler p. 3

❑❑

୮. ଅନୁକ୍ରମଣିକା

ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମ ଓ ତତ୍ତ୍ୱ

ଜୈନ ହରିବଂଶରେ ଅଛି, ଦକ୍ଷଙ୍କର ପୁଅ ହେଲା ଆଳେୟ, ଆଉ ଝିଅ ହେଲା ମନୋହାରୀ । ଝିଅ ଅତି ସୁନ୍ଦରୀ ହେଲା । ତାର ରୂପ ଆଉ ଯୌବନରେ ଦକ୍ଷ ନିଜେ ଏପରି ଚଞ୍ଚଳ ହେଲେ ଯେ ସେ ଆଉ ଆପଣାକୁ ସମ୍ଭାଳି ପାରିଲେ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ରାଣୀ ଇଳା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିରକ୍ତ ହେଲେ ଏବଂ ପୁଅ ଆଳେୟକୁ ନେଇ ସେ ଅନ୍ୟତ୍ର ଚାଲିଗଲେ । ସେହିଠାରେ ଇଳାବର୍ଦ୍ଧନ ନଗର ତିଆରି କଲେ ଆଳେୟ । ଏହି ଇଳାବର୍ଦ୍ଧନର ଅନ୍ୟ ନାମ ଦୁର୍ଗାଦେଶ । ଏହି ଦୁର୍ଗାଦେଶ ତାମ୍ରଲିପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପିଥିଲା ।

ଇଳା ପୁତ୍ର ଆଳେୟ ପୁଣି ନର୍ମଦା କୂଳରେ ମାହିଷ୍ମାତୀ ନଗର ବସାଇଲେ । ତାପରେ ଆଳେୟ ଶେଷରେ ଜୈନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ହୋଇଗଲେ । ଆଳେୟ ପରେ କୁନୀନ ରାଜା ହେଲେ । ସେ ବିଦର୍ଭରେ କୁଣ୍ଡନପୁର ବସାଇଲେ ।

ଏହି କୁଣ୍ଡନପୁରକୁ ନଳରାଜା ଯାଇଥିଲେ । ସେହିଠାରେ ସେ ବସ୍ତ୍ର ହରାଇଲେ । ଅର୍ଥାତ୍ ନଳ ସେହିଠାରେ ଦିଗମ୍ବର ଜୈନ ହେଲେ । ନଳ ଦମୟନ୍ତୀର ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଏହିଟା ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା । ଆଉ ଜୈନଧର୍ମ କିପରି ନର୍ମଦା କୂଳରୁ ତାମ୍ରଲିପ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପିଥିଲା, ତାହା ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ।

ଆମ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ରନ୍ଧନ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ନଳ ରନ୍ଧା କହନ୍ତି । ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ନଳଙ୍କ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ିଥିଲା । ଯେତେବେଳେ ଦିଗମ୍ବର ଜୈନ ହୋଇଗଲେ ଏବଂ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ସହିତ ସମ୍ପର୍କ ସ୍ଥାପିତ ହେଲା, ଯଦ୍ଦ୍ୱାରା କି ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ରନ୍ଧନ ପ୍ରଣାଳୀକୁ ନଳ ରନ୍ଧା କୁହାଗଲା । କାବ୍ୟରେ ବିଚିତ୍ରତା ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ଅବଶ୍ୟ ନଳ ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କର ପୁଣି ମିଳନ କରାଯାଇଅଛି । ଯାହା ହେଉନା କାହିଁକି, ଏ ଗଳ୍ପରୁ ଅନ୍ତତଃ ଏତିକି ମିଳୁଛି ଯେ ନଳ ଜୈନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ।

ବଳଦ ଋଷିଙ୍କ ବାହନ । ଏହି ବଳଦ ବା ଷଣ୍ଢ ମଧ୍ୟ ମହାଦେବଙ୍କ ବାହନ । ଆମର ବାସୁଆ ବଳଦ ବୋଧହୁଏ ବାସୁଦେବ ବଳଦର ଅପଭ୍ରଂଶ । ହୁଏତ

ଏହି ବଳଦ ବା ଷଣ୍ଢ ମହାଦେବଙ୍କ ବାହନ ପୁଣି ଋଷଭଙ୍କ ବାହନ । ପୁଣି ଏହି ସବୁରୁ ଜଣାଯାଏ ଋଷଭଦେବଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଜୈନଧର୍ମ ଏବଂ ମହାଦେବ ଧର୍ମ ବା ଶୈବଧର୍ମ, ପୁଣି ପରେ ବଶିଷ୍ଠ ନନ୍ଦିନୀ ଘେନି ବିଶ୍ୱାମିତ୍ର ଓ ବଶିଷ୍ଠ ମଧ୍ୟରେ ଘୋର, ବିବାଦ, ଅର୍ଥାତ୍ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମ ଏବଂ ତା ଭିତରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ ବ୍ରାହ୍ମଣ କଳି ଏହିପରି ଚାଲିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ମୂଳରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଚିନ୍ତାର ଧାରା ଯୋଗୁଁ କଳି ଏବଂ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଏକ ଚିନ୍ତାରୁ ଅନ୍ୟ ଚିନ୍ତା କିପରି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଆସିଛି, ତାର ଇତିହାସ ମିଳେ ।

ଏହି ଗାଇ ବା ବଳଦ ବା ଷଣ୍ଢ ଘେନି ଜୈନ ଧର୍ମ, ଜୈନ ଧର୍ମରୁ ଶୈବଧର୍ମ, ଶୈବଧର୍ମରୁ ବୈଷ୍ଣବଧର୍ମର ଉତ୍ପତ୍ତି ବେଶ ଜଣାପଡୁଛି । ଷଣ୍ଢଟି ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ ମାତ୍ର । ଧର୍ମକୁ ମଧ୍ୟ ଗୋଟିଏ ଚତୁଷ୍ପାଦ ଗାଇ ବୋଲି କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଏହା ଜୈନଧର୍ମରେ ଅଛି, ପୁଣି ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମରେ ଅଛି । ସତ୍ୟ ତ୍ରେତା ଦ୍ୱାପର କଳିରେ ଧର୍ମ କିପରି ଚତୁଷ୍ପାଦରୁ କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଏକ ପାଦ ପୁଣି ଘୋର ଅନ୍ଧକାରକୁ ଆସୁଛି, ଯାଉଛି, ତାର ତଥ୍ୟ ନିହିତ କରାହୋଇଛି । ଅତଏବ ଜୈନଧର୍ମ ହିଁ ଆଦ୍ୟ ଧର୍ମ । ଋଷଭ ଏହାର ଆଦି ଦେବତା । ବୃଷଭ ଏହାଙ୍କର ବାହନ ଅର୍ଥାତ୍ ଆଦ୍ୟରେ ମାନବର ପ୍ରଥମ ସଖା, ସହାୟକ ହେଉଛି ଏହି ଗୋରୁ, ବୃଷଭ ।

ଧର୍ମ କଳିଙ୍ଗରୁ ସିଂହଳକୁ ଯାଇଛି– ଋଷଭଦେବ । ସିଂହଳ ମହାବଂଶରେ ଲେଖା ଅଛି ଋଷଭଦେବ ପୁଣି ମଗଧକୁ ଯାଇ ଉତ୍କଳର ଏହି ଆଦିଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ।

ସ୍ଥବିରାବଳି ଜୈନଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅଛି ଯେ, ଗୋଟିଏ ବୁଢ଼ାହାତୀ ନଦୀ ସୁଅରେ ପଡ଼ି ବୁଡ଼ିଗଲା । ତା ଶବ ସମୁଦ୍ରରେ ଭାସିଗଲା । ଗୋଟିଏ କାକ ଶବର ପଛରେ ଯୋନି ଭିତରେ ପଶିଯାଇ ରହିଗଲା । ଜୀବଜନ୍ତୁମାନେ ସେହି ଶବକୁ ଖାଇ ସାରିଲା ପରେ କୁଆଟି ପିଚ୍ଛରୁ ବାହାରି ଯାଇ ଉଡ଼ିଗଲା ।

ଏହି ଗଳ୍ପର ରହସ୍ୟ ଭେଦ କରିବା କଠିନ । ତେବେ ଯେତେ ଦୂର ମନେ ହୁଏ ଉତ୍କଳର ଉଡ୍ଡିୟାନତନ୍ତ୍ର ଦେଶ ବିଦେଶକୁ ପ୍ରଚାରିତ ହୋଇଥିଲା, ଯେପରି ନଦୀ ସ୍ରୋତରେ ପଡ଼ି ନାବ ଭାସିଯାଏ ଏବଂ ଶେଷରେ ବିଶାଳ ସମୁଦ୍ରକୁ ଯାଏ । ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି, ମହାବୀର କଳିଙ୍ଗ ରାଜାଙ୍କ ସୁହୃଦ୍ ଥିଲେ । ଜୈନ ଦିବ୍ୟାନରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ଯେ, ଭରତ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ବିଦାୟ ଦେଇ ନନ୍ଦୀଗ୍ରାମରେ ରହିଲେ । ଏହି ନନ୍ଦୀର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଷଣ୍ଢ । ସେ ହୁଏ ତ ଏହି ଷଣ୍ଢ ପୂଜକ ବଂଶର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ହେଲେ; ଅର୍ଥାତ୍ ଜୈନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କଲେ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଚଣ୍ଡ ନାମକ ଷଣ୍ଢ ଦ୍ୱାରା ରକ୍ଷା ପାଇଥିଲେ; ଅର୍ଥାତ୍ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ ଜୈନଧର୍ମ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ, ଏହି ଅର୍ଥ ହିଁ ଆସୁଛି ।

ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ୫ଟି ବୃକ୍ଷ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଯଥା- ଅଶୋକ, ବଟ, ବିଲ୍ୱ, ଅଶ୍ୱତ୍ଥ ଏବଂ ଧାତ୍ରୀ । ଏହି ପାଞ୍ଚଟି ବୃକ୍ଷକୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲୋକେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଗର୍ଗବଟୁ ବା ଗରାବଡୁ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବଟବୃକ୍ଷର ଉପାସକ । ସେହିପରି ମହାଦେବ ପୂଜକ ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ବିଲ୍ୱବୃକ୍ଷର ଉପାସକ । ଆଉ ଆମର ସାଧାରଣ କଥାରେ ଅଛି ବଟ ଆଉ ଅଶ୍ୱତ୍ଥର ବିବାହ । ଅର୍ଥାତ୍ ମନେହୁଏ ଦୁଇଟି ଧର୍ମ ସଂପ୍ରଦାୟ କାଳକ୍ରମେ ପରସ୍ପର ମିଳିତ ହେଲେ । ଅଶ୍ୱତ୍ଥଟା ହିଁ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ବଟ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର । କିନ୍ତୁ ପୁଣି କଳ୍ପବଟଟି ଜୈନଧର୍ମର । ଖାରବେଳ ବିଲ୍ୱର ଉପାସକ ଥିଲେ ବୋଲି ବାହାରୁଛି; ଅର୍ଥାତ୍ ସେ ହୁଏ ତ ପ୍ରଥମେ ଶୈବ ଥିଲେ ଏବଂ ପରେ ଜୈନ ହୋଇଥିଲେ । ଖାରବେଳ ଶବ୍ଦରେ ହିଁ ବିଲ୍ୱ ଶବ୍ଦଟି ନିହିତ ଅଛି ।

ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ନାରୀର ସ୍ଫୀତବକ୍ଷର ଚିହ୍ନ । ସେହି ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭକୁ ଦେଖିଲେ ଶୁଭ ହୁଏ, ଏହି ଭାବରେ ଆମ୍ଭେମାନେ ମଙ୍ଗଳ ମୁହୂର୍ତ୍ତମାନଙ୍କରେ ଘରେ ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ବା ପାଣି କଳସ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖୁଁ । ଏହି ପୂର୍ଣ୍ଣକୁମ୍ଭ ପୁଣି ଜୈନଧର୍ମର ମଲ୍ଲୀନାଥ । କଥିତ ଅଛି, ଏ ପ୍ରଥମେ ନାରୀ ଥିଲେ, ପରେ ନରରୂପ ଧାରଣ କଲେ । ହିନ୍ଦୁଶାସ୍ତ୍ରର ଅର୍ଦ୍ଧନାରୀଶ୍ୱର ପରି ଏହି କଥା । ଏହି ମଲ୍ଲୀନାଥ ପୁଣି ଆମର ସୁଭଦ୍ରା । ତାଙ୍କର ଚିହ୍ନ ହେଉଛି କଳସ । ମାରିଚର ସ୍ତ୍ରୀ କଳସ ପୂଜା କରୁଥିଲେ, ଅର୍ଥାତ୍ ଜୈନ ଥିଲେ ।

ଜୈନ ସ୍ଥବିରାବଳିରେ ଅଛି ଯେ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଅଙ୍ଗାର ଯେପରି କାଦୁଅ ପାଣିରେ ଲାଗି ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଲିଭିଯାଏ, ମନୁଷ୍ୟର ସେହିପରି ବୟସ ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କାମ ବାସନା ପ୍ରଜ୍ୱଳିତ ହୋଇ ପରେ ଆସ୍ତେ ଆସ୍ତେ ଲିଭିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ତୀର୍ଥପୁରୁଷ ପୁଣି କୋଇଲାରେ ପୁଣି ନିଆଁରେ ଲାଗିଲେ ଯେପରି ଅଗ୍ନିମୟ ହୁଏ, ସେହିପରି ଯୁବା ନାରୀର ନୂତନ ସ୍ପର୍ଶ ପାଇଲେ ନରରୂପୀ ଜୀର୍ଣ୍ଣତରୁ ପୁଣି ବସନ୍ତାୟିତ ହୋଇ ଉଠେ ।

ଆଦିନାଥ ଋଷଭଙ୍କ ବାହନ ବୃଷଭ । ଏହା ଆମକୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଏ ଯେ ବୃଷଭ ଯେପରି ଅଯଥା ଶକ୍ତି ଅପଚୟ କରେ ନାହିଁ, ଗାଈର ସମୟ ହେଲେ ସେ ତା ସଙ୍ଗରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ, ମନୁଷ୍ୟକୁ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି କେବଳ ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟରେ ନାରୀ ସହିତରେ ଯୁକ୍ତ ହେବାକୁ ହେବ, ସବୁ ସମୟରେ ନୁହେଁ । ତାହା ନ କଲେ ନର ଶୀଘ୍ର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଶକ୍ତିହୀନ ହୋଇଯିବ ।

ଜୈନଧର୍ମରେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ସର୍ପଫଣା । ଏଥିରୁ ଅନୁମିତ ହୁଏ ସର୍ପପୂଜାର ଏ ପ୍ରତୀକ । ଏହି ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ପର୍ଶୁରାମ ପରି । ପାର୍ଶ୍ୱେଶ୍ୱର ଭଙ୍ଗ ଆଉ ପରଶୁରାମ ଏକା କଥା । ଏହି ହେଉଅଛନ୍ତି ହିନ୍ଦୁ ଶ୍ୱେତକେତୁ ଆଉ ବୌଦ୍ଧ ରାହୁଳ । ଏହି କଥା ପଣ୍ଡିତ ବିନାୟକ ମିଶ୍ର କହନ୍ତି ।

ମହାବୀର ହେଉଛନ୍ତି ସିଂହ । ରାଜାମାନଙ୍କର କେଶରୀ ଉପାଧି ଏହିଥିରୁ । ଏହି ମହାବୀର ହେଉଛନ୍ତି ହନୁମାନ୍ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଆମେ ହନୁମାନଙ୍କୁ ମହାବୀର କହୁଁ । ଏହିମାନେ ଜୈନ ଥିଲେ । ଏମାନେ ଅଙ୍ଗଦ ରାଜ୍ୟରେ ଥିଲେ । ପରେ ଜୈନଧର୍ମ ଯେତେବେଳେ ଚାଲିଗଲା ସେତେବେଳେ ଏହି ରାଜ୍ୟ କୋଙ୍ଗଦ ନାମରେ ପରିଚିତ ହେଲା; ଅର୍ଥାତ୍ ଅଙ୍ଗଦ କାହିଁ, କଃ ଅଙ୍ଗଦ ? ସେଥିରୁ କୋଙ୍ଗଦ ହେଲା; ଅର୍ଥାତ୍ ଓଡ଼ିଶାରୁ ଜୈନଧର୍ମ ଚାଲିଗଲା ।

ବିମଳା ଜୈନ ଠାକୁରାଣୀ, ସେହିପରି ଶୀତଳା ମଧ । ଜଗନ୍ନାଥ ଜୈନ । ଭାଗବତ ଧର୍ମ ହିଁ ଜୈନଧର୍ମ ।

ଜୈନ ଭଗବତୀ ସୂତ୍ରରେ ଅଛି ଯେ ମହାବୀର ଲାଢ଼ ଦେଶର ଗୋଟିଏ ଗ୍ରାମ ଦେଇ ଯାଇଥିଲେ । ସେମାନେ କୁକୁର ପାଳୁଥିଲେ । ପୂର୍ବେ ଏମାନେ ଗୋଟିଏ ସଂପ୍ରଦାୟ ଥିଲେ ।

ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରରେ ଗୋଟିଏ ଗଳ୍ପ ଅଛି– ଋଷଭ ଦେଖିଲେ ଯେ ଜଣେ ଲୋକ ଗାଈଟାକୁ ପିଟୁଛି, କାରଣ ସେ ଖାଇ ଯାଉଛି । ଋଷଭ ସେହି ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି କରୁଣାର୍ଦ୍ର ହୋଇ କହିଲେ, ତାକୁ ମାରୁଛ କାହିଁକି, ତା ମୁହଁରେ ଗୋଟିଏ ତୁଣ୍ଡୀ ଦେଇଦିଅ । ସେ ଲୋକଟି କହିଲା କିମିତି ତୁଣ୍ଡୀ ଦିଅନ୍ତି ମୁଁ ଜାଣେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଋଷଭ ଗୋଟିଏ ତୁଣ୍ଡୀ ତିଆରି କରି ଗାଈ ମୁହଁରେ ବାନ୍ଧିଦେଲେ । ଏହାର ଫଳରେ ଗାଈଟି ଖାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏଥିପାଇଁ ଋଷଭଙ୍କୁ ମଧ କିଛିଦିନ ଖାଇବାକୁ ମିଳିଲା ନାହିଁ, ସେ କଷ୍ଟ ପାଇଲେ । କର୍ମଫଳ ଭୋଗ କରିବାକୁ ହେବ, ଏହା ହିଁ ଏହି ଗଳ୍ପ ଦ୍ୱାରା ଦେଖାଇ ଦିଆଯାଇଛି ।

ଋଷଭଙ୍କ ସମୟରେ କ୍ଷତ୍ରିୟ, ବୈଶ୍ୟ, ଶୂଦ୍ର ଥିଲେ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ନଥିଲେ । ବ୍ରାହ୍ମଣ ପର ଯୁଗର ସୃଷ୍ଟି ।*

❑❑

* ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧ ରଚନାରେ ଲେଖକ ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବିନାୟକ ମିଶ୍ରଙ୍କଠାରୁ ବହୁତ ସାହାଯ୍ୟ ପାଇଛନ୍ତି ।
(ଗଣତନ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରକାଶିତ ୩୦-୯-୧୯୫୭)

୯. ଅନୁକ୍ରମଣିକା

ଜୈନକଳାର ଅଧିକ ଆଲୋଚନା

ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିର ଦୀର୍ଘ ଇତିହାସରେ ଜୈନକଳା ଓ ସଂସ୍କୃତି ଏକ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ଲିଖିତ ପୁସ୍ତକକୁ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ଯେତେ ପ୍ରକାର ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଜୈନ ସଂସ୍କୃତିର ପରିଚୟ ମିଳେ, ତାହା ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ, ଜୈନଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବହୁ ତଥ୍ୟ ଜଣା ପଡ଼ିଯାଏ । କଳା ହିଁ ଏକ ପ୍ରକାର ସାର୍ବଜନୀନ ଭାଷା, ଯେଉଁ ମାଧ୍ୟମରେ ଜନସାଧାରଣ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବହୁ କଥା ଜାଣିପାରନ୍ତି । ଏହି ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କଳା ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ବହୁଧନୀ ଓ ରାଜାମାନଙ୍କ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ରଚିତ ଓ ସ୍ୱଷ୍ଟ ହୋଇ ନଥିଲେ, ଜୈନ ସଂସ୍କୃତି ଓ ଦର୍ଶନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କୌଣସି କଥା ଜାଣିବା ସହଜ ହୋଇ ପାରି ନଥାନ୍ତା ।

ଭାରତର ଯେଉଁ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଜୈନଧର୍ମ ବ୍ୟାପ୍ତି ଲାଭ କରିଥିଲା ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିନ୍ଧ୍ୟ ପର୍ବତର ଉତ୍ତର ଭାଗ, ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟର କେତେକ ସ୍ଥାନ, ସମଗ୍ର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦେଶ ଓ ଓଡ଼ିଶା ପ୍ରଧାନ । ଆସାମ, ବର୍ମା, କାଶ୍ମୀର, ନେପାଳ, ଭୂଟାନ, ତିବ୍ବତ ଓ କଚ୍ଛ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନରେ ଜୈନ ସଂସ୍କୃତିର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ସ୍ମାରକ ନାହିଁ ।

ସମାଜରେ ଧର୍ମକୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ଓ ଜନପ୍ରିୟ କରିବା ପାଇଁ ଶିଳ୍ପୀ ଯେଉଁପରି ଭାବରେ ସହାୟତା କରିଛି, ତାହା ବାସ୍ତବିକ ଚିରସ୍ମରଣୀୟ ହୋଇ ରହିବ । ଶିଳ୍ପୀ ନିଜର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର କଳାସୃଷ୍ଟି ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ଯେଉଁ ଅବତାରଣା କରିଯାଇଛି, ତାହା ଏ ଯୁଗର ଐତିହାସିକଙ୍କୁ ଇତିହାସ ସୃଷ୍ଟିର ସକଳ ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇ ଦେଇଛି । ଜୈନଧର୍ମ, ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଓ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ରୂପାୟନ ମଧ୍ୟରେ ଏପରି ଏକ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଐକ୍ୟ ଓ ପଦ୍ଧତିର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି ଯେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ଏକକୁ ଅନ୍ୟଠାରୁ ପୃଥକ୍ କରି ଦେବା ପାଇଁ ସୀମାରେଖା ଟାଣିବା ଆଦୌ ସହଜ ନୁହେଁ । ଯେଉଁ ଶିଳ୍ପୀ ହୁଏତ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତି କିମ୍ବା ଚୈତ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରିଛି, ସେ ହୁଏ ତ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ବହୁ ପ୍ରତିମା ଏବଂ ବିହାରମାନ ନିର୍ମାଣ କରିଛି, କାରଣ ଦୁଇଟି ଧର୍ମ ପରସ୍ପର ଏକ ସଙ୍ଗରେ ପ୍ରଚରିତ ଓ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିବାରୁ ରଚିତ ଶିଳ୍ପକଳା ମଧ୍ୟରେ କଳାର ପଦ୍ଧତି ପ୍ରାୟ ଏକ ପ୍ରକାର ହିଁ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ପ୍ରାଗ୍ ଐତିହାସିକ ସଂସ୍କୃତିପୀଠମାନଙ୍କରେ ଜୈନଧର୍ମର ସ୍ମାରକ ବିରଳ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋରୁ ମିଳିଥିବା ଚିନ୍ତାମଗ୍ନ ନଗ୍ନ ପୁରୁଷ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କର ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରିବ । ହରପ୍ପାରୁ ମିଳିଥିବା ନଗ୍ନ ପୁରୁଷମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ଦେହ ଗଠନ ଦିଗରୁ ବିହାର ପ୍ରଦେଶସ୍ଥ ଲୋହାନିପୁର ଅଞ୍ଚଳରୁ ମିଳିଥିବା ନଗ୍ନ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଏତେ ବେଶି ଯେ ହରପ୍ପାର ପ୍ରାଚୀନ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଜୈନକଳା ବୋଲି ମଧ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରିବ । ଉକ୍ତ ବିଷୟରୁ ଏତିକି ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ଅତି ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଐତିହାସିକ ଯୁଗକୁ ଭାରତୀୟ କଳା ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଦେଶ କାଳ ଓ ସମସାମୟିକ ସାମାଜିକ ବେଷ୍ଟନୀ ମଧ୍ୟରେ ନବ ନବ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ଏହି ରୂପାୟନ ମଧ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ଓ ତାହାର ପ୍ରତୀକ ଏବଂ ପୂଜିତ ପ୍ରତିମାର ବିଭିନ୍ନ ପରିଧାନ, ଆୟୁଧ ଓ ବାହନ ପ୍ରଭୃତିର ଯେଉଁ ସୂଚନା ମିଳେ ତାହା ଏକ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଐକ୍ୟର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଏ । ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ତତ୍କାଳୀନ ଧନୀ ଓ ରାଜନ୍ୟବର୍ଗଙ୍କର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଏହି କଳା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନଥିଲେ, ଆଜି ଆମ୍ଭମାନଙ୍କ ନିକଟରେ କୌଣସି ଐତିହାସିକ ପ୍ରମାଣ, ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ମିଳନ୍ତା ନାହିଁ ।

ମୌର୍ଯ୍ୟଯୁଗରେ ଯେଉଁସବୁ ଜୈନସ୍ଥାପତ୍ୟ ଓ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟର ରୂପାୟନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ତନ୍ମଧ୍ୟରେ ବିହାରର ବରାକର ଓ ନାଗାର୍ଜୁନ ପାହାଡ଼ରେ ଥିବା କେତେକ ଗୁମ୍ଫା ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ମୌର୍ଯ୍ୟ ରାଜା ସଂପ୍ରତି ଏ ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ଖୋଳାଇଥିବା କଥା ଐତିହାସିକମାନେ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସମୟରେ ଆଉ କେତେକ ଜୈନମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି ।

ସୁଙ୍ଗ ଯୁଗରେ ଜୈନକୀର୍ତ୍ତି ଥିବା ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ଖଣ୍ଡଗିରି ଗୁମ୍ଫା ଓ ଉଦୟଗିରି ଗୁମ୍ଫା ସର୍ବପ୍ରଧାନ । ଚେଦି ବଂଶଜ ଖାରବେଳଙ୍କର ଅନୁଶାସନ ଏହିଠାରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ଖ୍ରୀ:ପୂ: ପ୍ରଥମ ଶତକରେ ଏହି ଅନୁଶାସନ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବା କଥା, ଖୋଦିତ ଲିପି ପ୍ରମାଣ କରେ । ସମ୍ରାଟ୍ ଖାରବେଳ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଅପହୃତ 'ଜୈନ' ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ମଗଧ ଅଧିକାର କରି ପୁନର୍ବାର ଘେନି ଆସିଥିଲେ । ରାଜା ନିଜେ ତୀର୍ଥଙ୍କର ସିଦ୍ଧମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନୁରକ୍ତ ଥିବାରୁ, ସେ ଓ ତାଙ୍କର ରାଣୀ ଉଭୟେ ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ, ଏହି ସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କର ବସବାସ ପାଇଁ ଖଣ୍ଡଗିରିର ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ଖୋଳାଇ ଥିଲେ ।

ଏହି ଗୁମ୍ଫାର ନିର୍ମାଣରୀତି ଚୈତ୍ୟନିର୍ମାଣ ରୀତିଠାରୁ ପୃଥକ୍ । ଏ ଗୁଡ଼ିକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଚୈତ୍ୟରେ ଥିବାର ବିଶାଳକକ୍ଷ (Hall) ଏଥିରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ହାତୀ ଗୁମ୍ଫାରେ ଖୋଳାଯାଇଥିବା ମଞ୍ଚପୁରୀ ଗୁମ୍ଫାର ତଳମହଲାରେ ଥିବା ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଥିବା ସ୍ୱଳ୍ପ ସ୍ଫୀତି ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଅଳ୍ପ ଅନୁନ୍ନତ ଧରଣର ହୋଇ ଥିଲେ ହେଁ ଏହାର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଗତି ଓ ରଚନା ଦିଗରୁ ଏହା ବରହୁତ୍ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ଦୃଢ଼ତାର (Force) ସହିତ ଖୋଦିତ ହୋଇ ଥିବାର ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ।

ଖ୍ରୀ:ପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନନ୍ତ ଗୁମ୍ଫା, ରାଣୀ ଗୁମ୍ଫା ଓ ଗଣେଶ ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକର ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଜୈନଧର୍ମର ସୂଚନା ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ଅନନ୍ତ ଗୁମ୍ଫାରେ ୪ଗୋଟି ଘୋଡ଼ା ଲାଗିଥିବା ଗାଡ଼ିରେ ଯେଉଁ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ଓ ଯାହା ସୂର୍ଯ୍ୟଦେବ ବୋଲି ନାମିତ, ପୁନଶ୍ଚ 'ସତ୍ୟବୃକ୍ଷ'ର ଚାରିପଟେ ଥିବା ବେଷ୍ଟନୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ବୁଦ୍ଧ ଜନ୍ମ ଓ ଗଜଲକ୍ଷ୍ମୀ ବୋଲି ଜଣା ଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ଏହା ଜୈନଧର୍ମର 'ପଦ୍ମଶ୍ରୀ' ବୋଲି ପରେ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ବରହୁତ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ପୁଞ୍ଜରେ ଥିବା 'ଶିରିମା' ଦେବତାଙ୍କ ସହିତ ଏହାର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଓ ଐକ୍ୟ ଥିବାର ଜଣାଯାଏ ।

ଜୈନକଳ୍ପ ସୂତ୍ରରେ ଥିବା ୧୪ଟି ସ୍ୱପ୍ନ ମଧ୍ୟରୁ ଏହା ଗୋଟିଏ । ତିନୋଟି ଫଣା ବିଶିଷ୍ଟ ଛନ୍ଦାଛନ୍ଦି ହୋଇଥିବା ସର୍ପମୂର୍ତ୍ତି ଅନନ୍ତ ଗୁମ୍ଫାର ଦ୍ୱାରଦେଶର ଖିଲାଣ ଉପରେ ଦେଖାଯାଏ । ଜିନ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ସହିତ କଳିଙ୍ଗର ସମ୍ପର୍କ ବହୁ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ମିଳୁଥିବାରୁ ତାହାରି ପ୍ରତୀକ ରୂପେ ଶିଳ୍ପୀ ବୋଧହୁଏ ସର୍ପମୂର୍ତ୍ତି ଅଙ୍କନ କରି ଉପାଖ୍ୟାନକୁ ଚିରସ୍ଥାୟୀ କରିଯାଇଛି । ଏହି ସର୍ପମୂର୍ତ୍ତି ଓ ନାଗନାଗିଣୀ ମୂର୍ତ୍ତି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ନିର୍ମିତ ବହୁ ମନ୍ଦିରର ସମ୍ମୁଖ ଦ୍ୱାରରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ମାର୍ଶାଲଙ୍କ ମତରେ ଏହି ଗୁମ୍ଫା ଖ୍ରୀ:ପୂର୍ବ ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମାଣ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଦିଗରୁ (Cave architecture) ଏଗୁଡ଼ିକ ଏ ଦେଶର ସର୍ବପ୍ରଥମ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ।

ରାଣୀଗୁମ୍ଫା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁମ୍ଫାଠାରୁ ଅଧିକ ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ଉନ୍ନତ ଧରଣର । ଏହି ଗୁମ୍ଫାର ଖିଲାଣର ଉପରି ଭାବରେ ଓ ସ୍ତମ୍ଭମାନଙ୍କରେ ଖୋଦିତ ମଣ୍ଡଳକଳାର ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ; କେବଳ ସେତିକି ନୁହେଁ, ଏଥିରେ ଗୁମ୍ଫାର ଉପରି ଭାଗରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ସ୍ଫୀତି ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଏକ ଚମତ୍କାର ଶିକାର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କେତେକ ଶିଳ୍ପରସିକ-ଏହାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଏହାକୁ ଭିତ୍ତିଚିତ୍ର (Foundation) ବୋଲି କହି ପକାଇଛନ୍ତି । ଅବଶ୍ୟ ବର୍ତ୍ତମାନ ଏହି ସ୍ୱଳ୍ପ ସ୍ଫୀତ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟର ଉପରି

ଭାବରେ ଈଷତ୍ ରକ୍ତାଭ ବର୍ଣ୍ଣ ଲେପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଲେପ କିପରି ଭାବରେ ସେ ସ୍ଥାନରେ ଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ, ତାହାର କୌଣସି ପ୍ରକାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ନାହିଁ । ସେହି ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ପକ୍ଷଯୁକ୍ତ ମୃଗ ଓ କେତେକ ମୃଗ ଶାବକ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ତନ୍ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବୃକ୍ଷଟିରେ ପତ୍ର ଅପେକ୍ଷା କେତେକ ପୁଷ୍ପ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ସୂର୍ଯ୍ୟମୁଖୀ ପୁଷ୍ପର ସୌସାଦୃଶ୍ୟ ବହନ କରି ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ଏହି ପୁଷ୍ପର ବିଶେଷତ୍ୱ ଯାହା ଥାଉନା କାହିଁକି, ଏଗୁଡ଼ିକ ଯେ ଏ ଦେଶରେ କୌଣସି ପୁଷ୍ପ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଅଙ୍କନ ରୀତିରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଏ କାଳର ସୂର୍ଯ୍ୟମୁଖୀ ଫୁଲ । ବୃକ୍ଷର ଏକ ପାଖରେ ଧନୁର୍ଦ୍ଧାରୀ କୌଣସି ପୁରୁଷ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ଓ ଶର ନିକ୍ଷେପ ରୀତିରେ ଅଙ୍କିତ । ସେହି ମୂର୍ତ୍ତିରେ ବୀରତ୍ୱ ଓ ଶୌର୍ଯ୍ୟର ସୂଚନା ସ୍ପଷ୍ଟ । ସମସ୍ତ ଦୃଶ୍ୟଟି ଖିଲାଣର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ବିସ୍ତୃତ । ଶେଷାଂଶରେ ଗୋଟିଏ କୋକିଶିଆଳୀ ଲୋକ ସମାଗମ ଦେଖି ଭୀତ ଓ ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଛକୁ ସିଂହାବଲୋକନ କରୁଥିବାର ଚିତ୍ରଟି ପରମ ଉପଭୋଗ୍ୟ ହୋଇଅଛି ।

ଉତ୍କଳର ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପଶୁଶାଳାର ଯେଉଁସବୁ ଅସଂଖ୍ୟ ଚିତ୍ରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ତହିଁରେ ହରିଣୀ ଓ ହରିଣ, ହସ୍ତୀ, ଅଶ୍ୱମାନଙ୍କର ବାସ୍ତବ ଗତି ଓ ଅର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ଭଙ୍ଗୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋମୁଗ୍ଧକର । ସେହି ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ଏହି ରୂପାୟନ ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ଜନ୍ମର ପୂର୍ବରୁ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାବପୂର୍ଣ୍ଣ ଭଙ୍ଗୀ ଅତି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ପ୍ରକଟିତ କରିଛି । ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭବପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍କଳ ଭୂମିରେ ଘନ ଅରଣ୍ୟ ପୁଷ୍ପ ଫଳ ଶୋଭିତ ତଟଦେଶରେ ରମଣୀୟ ଦୃଶ୍ୟ ନୌକାଯାତ୍ରାର ଚିତ୍ରାଦି ପଥର ଦେହରେ ଯେପରି ଅଙ୍କିତ ହୋଇ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ, ତାହା କଳାକାରମାନଙ୍କର ପ୍ରକୃତିକୁ ଉପଭୋଗ କରିବା ଓ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ (Power of observation) ସୂଚାଇ ଦିଏ । ଏହି ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ବୃକ୍ଷାଦି ଓ ଗୋଟିଏ ବୃକ୍ଷରେ ଆରୋହଣ କରିଥିବା ନାରୀବୃକ୍ଷ ଦେହରେ ପାଦ ଭରା ଦେଇ ଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଜୈନକିମ୍ବଦନ୍ତୀର କି ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି ତାହା ଏବେ ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସାପେକ୍ଷ । ରାଜା ବା ଶିକାରୀଙ୍କର ପଶ୍ଚାତ୍ ଭାଗରେ ଅଶ୍ୱ ଓ ସାରଥି ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ, ଏ ଶିକାରୀ ବସ୍ତ୍ରହୀନ ନୁହନ୍ତି । ଏହାଙ୍କୁ କେତେକ ସମାଲୋଚକ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଆଖ୍ୟା ଦିଅନ୍ତି ଏବଂ ତାହା ସହିତ ଗୋଟିଏ ଉପକଥା ସଂଯୋଗ କରନ୍ତି । କଳିଙ୍ଗର କୌଣସି ଯବନ ଶାସକ କଳିଙ୍ଗର କନ୍ୟା ପ୍ରଭାବତୀଙ୍କୁ ହରଣ କରି ନେଇ ଯାଉଥିବାରୁ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଏହି ନାରୀକୁ

ଯବନ ହସ୍ତରୁ ରକ୍ଷା କରି ବିବାହ କରିଥିଲେ । ଏହି ଘଟଣାକୁ ଶିଳ୍ପୀ ପଥର ଦେହରେ ଖୋଦିତ କରିଛି । କେହି କେହି ସମାଲୋଚକ ଏ ଦୃଶ୍ୟକୁ ବାସବଦତ୍ତା ବା ଶକୁନ୍ତଳା ବୋଲି କହିଥାନ୍ତି । ଏଥିରେ ଖୋଦିତ ଥିବା ଯବନ ସୈନିକର ଢ଼ାଲ ପ୍ରଭୃତିର ଗଠନ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର । ଏହା ସହିତ ଗ୍ରୀସ ଦେଶର ଢାଲର କିଞ୍ଚିତ୍ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଥିବାର ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ପୁନଶ୍ଚ ଷଣ୍ଢ ଉପରେ ବସିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ଆକୃତି ଏସୀରୀୟ ଢ଼ଙ୍ଗରେ ଖୋଦିତ ହୋଇ ଅନ୍ୟ ଏକ ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ କରୁଛି । ଗଣେଶ ଗୁମ୍ଫା, ଜୟ ବିଜୟ ଗୁମ୍ଫା, ଅଳକାପୁରୀ ଗୁମ୍ଫାରେ ଏତାଦୃଶ ବହୁଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ମାତ୍ର କାଳକ୍ରମେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଏପରି କ୍ଷତବିକ୍ଷତ ଓ କ୍ଷୟିତ ହୋଇଯାଇଛି ଯେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟକୁ ଭଲ ଭାବରେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବା କଠିନ । ଜୈନଧର୍ମ ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ ଜ୍ଞାନ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିପାରିବେ ।

ଅନ୍ୟ ଏକ ଖିଲାଣରେ ଗୋଟିଏ ଉଡ୍‌ଡ୍ଡୀୟମାନ ପୁରୁଷମାଳା ଧାରଣ କରି ଆସୁଥିବା ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି । ଅଜନ୍ତା ଚିତ୍ରରେ ଯେପରି ଯକ୍ଷାଙ୍ଗନା ଓ ଯକ୍ଷମାନେ ଗିନି ବଜାଇ ଶୂନ୍ୟ ମାର୍ଗରେ ଗତି କରୁଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ଏଠାରେ ସେହିପରି ନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଜଣେ ପକ୍ଷଯୁକ୍ତ ପୁରୁଷର ଚିତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରେ ଓ ଚିତ୍ରରେ ଏହି ପକ୍ଷଯୁକ୍ତ ଶିଶୁଚିତ୍ର ପ୍ରାୟ ସର୍ବତ୍ର ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏମାନଙ୍କୁ ଏଞ୍ଜେଲ କୁହାଯାଏ । ଆମ ଦେଶରେ ଏମାନଙ୍କୁ 'ପରୀ' କହନ୍ତି । ଏହି ପରୀମାନଙ୍କୁ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଅଙ୍କନ କରିବାର ରୀତି କେଉଁ ସମୟରୁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି, ତାହା କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ତେବେ ଏହି ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରେ ସେପରି ରୂପ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଯେ ଖ୍ରୀ:ପୂର୍ବ ସମୟରୁ ଆମର ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ, ଏହା ଖଣ୍ଡଗିରିର ଜୈନଗୁମ୍ଫା ପ୍ରମାଣ କରୁଛି । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିର ନିମ୍ନଭାଗରେ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଭଙ୍ଗୀଯୁକ୍ତା ନୃତ୍ୟରତା ରମଣୀର ରୂପ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ନର୍ତ୍ତକୀ କୌଣସି ଯବନ କନ୍ୟାକି ଯିପ୍‌ସି କନ୍ୟା ତାହା ସନ୍ଦେହଜନକ । ଏ ଦେଶର ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ କାନ୍ଧର ଦୁଇ ଦିଗକୁ ଦୁଇଟି ବେଣୀ ଥିବାର ନର୍ତ୍ତକୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ, ତେବେ ଏପରି ଏକ ଅଭିନବ ରୂପାୟନ ସମ୍ଭବ କିପରି ହେଲା ? ଏହି ନର୍ତ୍ତକୀର ମୋହନୀୟ ଛଟା ଓ ଚଞ୍ଚଳତା ଯିପ୍‌ସି କନ୍ୟାର ଛଟା ସହିତ ପ୍ରାୟ ଐକ୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଗ୍ରୀବାଭଙ୍ଗୀ ଓ ହସ୍ତଭଙ୍ଗୀ କଳା ଦିଗରୁ ପରମ ଉପଭୋଗ୍ୟ ।

ତାହାର ପଶ୍ଚାଦ୍ ଭାଗରେ ଗିନି କିମ୍ବା କୌଣସି ପ୍ରକାର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ବଜାଉ ଥିବାର ଅନ୍ୟ ଏକ ରୂପ ଦେଖାଯାଏ । ସମସ୍ତ ଚିତ୍ରର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିବା ବିଧେୟ । ତେବେ ଜଣାଯାଏ ଯେପରି ସମ୍ରାଟ୍ ଖାରବେଳଙ୍କର ଦିଗ୍‌ବିଜୟ ଉପଲକ୍ଷେ ଏହି ନୃତ୍ୟ ଓ ସମ୍ବର୍ଦ୍ଧନା, ଶିଳ୍ପୀ ପ୍ରସ୍ତର ଦେହରେ ଯୁଗ ଯୁଗ ପାଇଁ ଅଙ୍କନ କରି ଯାଇଛି ।

ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର କାକଟପୁରରୁ ମିଳିଥିବା ଗୋଟିଏ ନଗ୍ନ ବ୍ରୋଞ୍ଜମୂର୍ତ୍ତି ଅନ୍ୟ ଏକ ଜୈନକଳାର ଚରମ ନିଦର୍ଶନରୂପେ ଜାତୀୟ କଳାଶାଳାକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିନିର୍ମାଣ ଯେ ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା ଏହା ପ୍ରମାଣିତ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏଥିରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବା ଆଳଙ୍କାରିକ ମଣ୍ଡନକଳା କେତେଦୂର ସୂକ୍ଷ୍ମାତିସୂକ୍ଷ୍ମ ହୋଇପାରେ ତାହା ମଧ୍ୟ ପ୍ରମାଣିତ କରୁଛି ।

ପ୍ରାଚୀନ ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କର ଏତାଦୃଶ ନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ଅଙ୍କନ କୌଶଳ ଦେଖିଲେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଲୋକେ ବିସ୍ମିତ ହେବେ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିର ନିମ୍ନଭାଗରେ ଏକ ବୃଷଭ ମୂର୍ତ୍ତି ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ରୂପରେ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି ।

ଜୈନକଳାଶାଳାର ବିଭବ ଓଡ଼ିଶାର ଅଦ୍ୟାବଧି ଉତ୍‌ଖୋଦିତ ନ ହୋଇଥିବା ବହୁ ସ୍ଥାନରୁ ମିଳିବାର ଆଶା କରାଯାଇପାରେ ।

–ଗୋପାଳ କାନୁନ୍‌ଗୋ

□□

Bibliography

Abhidhan Chintamani (Kosa) of Hemachandra Part I-II.

Abhidhana Rajendra (Kosa) by Vijaya Rajendra Suri Vol. I-VIII.

Acharanga Sutra with Commentary of Silanka Agomodaya Samiti Mahasena 1916 -

Acharanga Sutra - Translation by H. Jacobi.

Sacred Books of the East Vol. XXII.

Avasyaka Vritti of Haribhadra Suri.

Bhagavati Sutra, with the com. of Abhayadeva Suri. 3 Vols.

Brhatkatha (Kosa) of Harisena - edited by A.N. Upadhye

Harivamsa of Jinasena, 2 Vols. - edited by Pandit Darbarilal.

Jambudvipaprajnapti Sutra with comm. of Santichandra 2 Vols.

Jina Samhita of Indranandi.

Mahapurana (Adipurana) of Jinasena Vols. I-II.

Pravachana Saroddhara of Nemichandra.

Mahabharata with comm. of Nilakantha.

Rigveda Samhita, Edited by Max Muller.

Rigveda Samhita, Edited by Vaidika Samsodhana Mandala.

The Wonder That Was India - By Bhasham

Archaeological Survey of India - Vols. VIII-XIII.

Ethnologa of Bengal-Colonel Dalton.

Mahavira: His life and Teachings- Dr. B.C. Law.

Vaisali in Indian History and Culture- Dr. R.K. Mukherjee.

Jaina Trithankar in India and Their Architecture - by Sarabhai N. Nawab.

Gazetteer, Singbhum, Saraikella and Kharswan, Puri -by O. Malley.

The Age of Imperial Unity: The classical age- Bharatiya Vidya Bhavan

Series. Vol II & Vol. III

Jainism in Northen India—by C. J. Saha

Ancient India and Indian Civilisation— Stem, Masson-Oursel, Grabowsk.

Philosophies of India—Heinrich Zimmer.

Evolution of Religion—2 Vols. E. Caird.

The Nativity Scene of a Jaina Relief from— Mathura Jaina Antiquary, Arrah, Vol. X. V. S. Agrawala.

Vasabdatta and Sakuntala Scenes in the Ranigumpha Cave In Orissa—J. I. S.O. Art- XIV—V. S. Agrawala.

Age of the Imperial Guptas—R. D- Banerjee.

History of Orissa—2 Vols. R. D. Banerjee.

History of Orissa (in Oriya)—Dr. H. K. Mahatab.

A History of Orissa—Vol- II. Edited by Dr. N. K. Sahu.

Old Brahmi Inscription in the Udaygiri and Khandagiri Caves— Dr. B. M. Barua.

Hathigumpha Inscription of Kharavela I. II. Q. XI.

Jaina Iconography—Indian Antiquary. Vol- XI.

Indian Architecture Vol. I. Percy Brown.

Mediaeval Indian Sculptures in British Museums— R. P. Chanda.

Jaina Sahityano Sankshipta Itihasa (Gujrati)—Bombay 1933.

Cave Temples of India/ Fergusson and Burgess.

The Birth of Civilisation in the Near East.—Henry Frankfort.

Orissa And Her Remains—M. M. Ganguli.

Indian Sculpture—Stella Kramrisch.

A List of Brahmi Inscriptions from time early to about A. D. 400, E. I. Vol. X.

Antiquities of Orissa—R- L. Mitra.

The Vedic Age—Bharatiya Vidya Bhavan,

Premi Abhinandana Grantha (M. Bharat)

The Manchapuri Cave. I. H. Q. XXVII—T. N. Ramachandran.

Yaksha Worship in Early Jaina Literature— Journal of the Oriental Institute Vol. Ill No. 1.

History of Fine Art in India and Ceylon—V. A. Smith.

Cambridge History of India, Vol. I

Bengal District Gazetteer, Puri and Balasore.

Archaeological Survey of Mayurbhanj—N. N. Vasu.

Political History of Ancient India— by Dr. H. C. Roy Chaudhury.

Early History of Deccan—R. G. Bhandarkar.

Imperial Gazetteer of India—Vol. II

Lectures on the Origin and Growth of Religion— T. W. Rhys Davids.

Proceedings of the Convention of Religions in India— S. N. Sen.

Jainism in Bihar—P. C. Rai Chaudhury.

Studies in Jaina Art—U. P. Shah.

Chitrasena Padmavati Kalpa.

Prachin Jaina Smarak (Hindi)—by Brahmachari Sitalprasadji

(1) Madras & Mysore

(2) Bengal, Bihar & Orissa

ବଉଳା ଚରିତ ଓ ରାମଗାଥା - ୰ରାଜା ଗୋବିନ୍ଦଚନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଦେଓ (ପ୍ରଣୀତ)

ସମ୍ପାଦକ : ପଣ୍ଡିତ ଶ୍ରୀ ବାନାମ୍ବର ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ୧୯୪୦

ଭଗବାନ୍ ଗୁଣଭଦ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରଣୀତ ମହାପୁରାଣ (ସଂସ୍କୃତ ଓ ହିନ୍ଦୀ ଅନୁବାଦ)

□□

ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମ : ପ୍ରାଚୀନରୁ ସାଂପ୍ରତିକ

ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ସମୟକ୍ରମେ ସଂଘଟିତ ଧର୍ମବିପ୍ଳବମାନ ଜନ୍ମ ଦେଇଥିବା ଧର୍ମଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରାଚୀନତମ । ଏହି ଧର୍ମ ଉଦ୍ଭବର ବହୁପୂର୍ବରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶା ଥିଲା ଆଦିବାସୀ-ଅଧ୍ୟୁଷିତ ରାଜ୍ୟ । ଜୈନଧର୍ମ ମାଧ୍ୟମରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଆର୍ଯ୍ୟ-ସଂସ୍କୃତି ପ୍ରଥମେ ପ୍ରବେଶ କଲା । ପୁରୋହିତସର୍ବସ୍ୱ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମର ଜାତିପ୍ରଥା, ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ପ୍ରଥା ଇତ୍ୟାଦି ଓଡ଼ିଶାର ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରି ନ ଥିଲା । ଫଳରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ୍ୟଧର୍ମ ଏଠାରେ ବହୁକାଳ ଧରି ଅନାଦୃତ ଥିଲା । ଜୈନଧର୍ମର ଉଦାର ତଥା ସାମ୍ୟ ନୀତି ଅଳ୍ପକାଳ ମଧ୍ୟରେ ଆଦିବାସୀମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିପାରିଲା ଏବଂ ଏହା ଓଡ଼ିଶାରେ ବେଶ୍ ଲୋକପ୍ରିୟତା ଲାଭ କଲା ।

'ଜିନ' ଶବ୍ଦରୁ 'ଜୈନ' ଶବ୍ଦର ଉତ୍ପତ୍ତି । 'ଜିନ'ର ଅର୍ଥ ତୀର୍ଥଙ୍କର । ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ ଓ ପ୍ରସାରଣରେ ଜିନ ବା ତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ତୀର୍ଥଙ୍କର ସଂଖ୍ୟାରେ ଚବିଶ । ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭନାଥ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା । ଋଷଭନାଥଙ୍କ ବିଷୟରେ ବିଶେଷ କିଛି ବିଶ୍ୱାସଯୋଗ୍ୟ ତଥ୍ୟ ମିଳେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଶେଷ ତିନି ତୀର୍ଥଙ୍କର ଅରିଷ୍ଟନେମୀ, ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଓ ମହାବୀର ଥିଲେ ଐତିହାସିକ ପୁରୁଷ । ଜୈନସାହିତ୍ୟରୁ ଅରିଷ୍ଟନେମୀଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବାକୁ ମିଳେ । ସେ ଦ୍ୱାରକାର ଯାଦବ ବଂଶରେ ବା ହରିବଂଶରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ଏବଂ କୃଷ୍ଣ ଓ ବଳରାମଙ୍କର ସମ୍ପର୍କୀୟ ଭାଇ ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପିତା ସମୁଦ୍ରବିଜୟ ଦ୍ୱାରକା ବା ଗୌରୀପୁରର ରାଜା ଥିଲେ । ଏଣୁ ଅରିଷ୍ଟନେମୀଙ୍କ ବଂଶର ଏକ ସୁପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଐତିହାସିକ ଭିତ୍ତିଭୂମି ରହିଛି ।

ସେହିପରି ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଐତିହାସିକତା ବିଚାର୍ଯ୍ୟ । ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଥିଲେ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ତଥା ପ୍ରଭାବଶାଳୀ ତୀର୍ଥଙ୍କର । କେହି କେହି ତାଙ୍କୁ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରନ୍ତି । ସେ ବନାରସର ରାଜା ଅଶ୍ୱସେନ ଓ ରାଣୀ ବାମାଦେବୀଙ୍କ ପୁତ୍ରରୂପେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆନୁମାନିକ ଜୀବନକାଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୮୧୭ରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୭୧୭ । ତିରିଶ ବର୍ଷ

ବୟସରେ ଏକ ଅଶୋକ ବୃକ୍ଷ ତଳେ ତପସ୍ୟା କରି ସେ ଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲେ ଏବଂ ସତୁରି ବର୍ଷକାଳ ପ୍ରେମ ଓ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱର ବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ । 'ଉତ୍ତରାଧ୍ୟୟନ ସୂତ୍ର' ଅନୁସାରେ ସେ ଚାରିଗୋଟି ନୀତି ଉପରେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇଥିଲେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଅହିଂସା, ସତ୍ୟ, ଅଚୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅସ୍ତେୟ । ଏହି ଚାରିଗୋଟି ନୀତିସମ୍ବଳିତ ତାଙ୍କ ଧର୍ମର ନାମ ଥିଲା ଚତୁର୍ଯାମ ଧର୍ମ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଅର୍ଥାତ୍ ୨୫୦ ବର୍ଷ ପରେ ମହାବୀର ଏହି ଚତୁର୍ଯାମ ଧର୍ମରେ ସଂସ୍କାର ଆନୟନ କରି ଗୋଟିଏ ଅଧିକ ନୀତି ଯୋଗକଲେ । ତାହା ହେଉଛି ଆତ୍ମସଂଯମ । ଫଳରେ ଏହା ପଞ୍ଚଯାମ ଧର୍ମରେ ପରିଣତ ହେଲା ।

ମହାବୀର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଧର୍ମପ୍ରଚାରକ ଥିଲେ ଏବଂ ଜୈନଧର୍ମ ସଂଗଠନରେ ତାଙ୍କର ଭୂମିକା ଥିଲା ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ସେ ମୁଜାଫରପୁରରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ପ୍ରାୟ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୫୯୯ରେ । ସେ ରାଜବଂଶଜ ଥିଲେ ଏବଂ ଏକ ମତ୍ତହସ୍ତୀକୁ ଆୟତ୍ତକୁ ଆଣିଥିବାରୁ 'ମହାବୀର' ନାମରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିଲେ । ତିରିଶ ବର୍ଷ ବୟସରେ ପିତାମାତାଙ୍କୁ ହରାଇବା ପରେ ସେ ସନ୍ନ୍ୟାସଜୀବନ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲେ । ବାରବର୍ଷ ଧରି ଗଭୀର ଚିନ୍ତା ଓ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରିବାପରେ ତାଙ୍କର ଜ୍ଞାନୋଦୟ ଘଟିଥିଲା । ପାଟଣା ଜିଲ୍ଲାର ପାବାଠାରେ ୭୨ବର୍ଷ ବୟସରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୫୨୭ରେ ତାଙ୍କର ମହାପ୍ରୟାଣ ଘଟିଥିଲା ।

ପୂର୍ବେ କେତେକଙ୍କର ଭ୍ରମ ଧାରଣା ଥିଲା ଯେ ଜୈନଧର୍ମ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏକ ଶାଖା । ମାତ୍ର ଜୈନଧର୍ମ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନତର । କେତେକ ବୌଦ୍ଧଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ଯେ, ମହାବୀରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଅନେକବାର ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ସହିତ ଶାସ୍ତ୍ରାଲୋଚନା କରିଥିଲେ । ମହାବୀର ଥିଲେ ବୁଦ୍ଧଦେବଙ୍କ ସମସାମୟିକ ଓ ଜୈନ-ପରମ୍ପରାରେ ଚତୁର୍ବିଂଶତି ଓ ସର୍ବଶେଷ ତୀର୍ଥଙ୍କର । ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାଚୀନତା ଏହିପରି ସ୍ୱତଃ ପ୍ରମାଣିତ ।

ମୌର୍ଯ୍ୟବଂଶୀ ଶାସନକାଳରେ ଜୈନଧର୍ମ ଦିଗମ୍ବର ଓ ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ନାମରେ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲା । ଭଦ୍ରବାହୁ ଓ ସ୍ଥୁଳଭଦ୍ର ଥିଲେ ସେକାଳର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୈନାଚାର୍ଯ୍ୟ । ଭଦ୍ରବାହୁ ଦିଗମ୍ବର ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଓ ସ୍ଥୁଳଭଦ୍ର ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ସମ୍ପ୍ରଦାୟର

ଅଗ୍ରଣୀ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଥିଲେ । ଶ୍ୱେତାମ୍ବରମାନେ ଖଣ୍ଡିଏ ଶ୍ୱେତବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରୁଥିବା ବେଳେ ଦିଗମ୍ବରମାନେ ଉଲଗ୍ନ ରହୁଥିଲେ । ସେଥିପାଇଁ ସେମାନଙ୍କର ଏପରି ନାମକରଣ । କଥିତ ଅଛି ଯେ, ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ନିଜ ମତାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କୁ ଖଣ୍ଡିଏ ମାତ୍ର ବସ୍ତ୍ର ପରିଧାନ କରିବାକୁ ଅନୁମତି ଦେଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ମହାବୀର ଥିଲେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଲଗ୍ନ ରହିବାର ପକ୍ଷପାତୀ ।

ନିବୃତ୍ତିମାର୍ଗୀ ଜୈନଧର୍ମରେ ଭକ୍ତିର ସତ୍ତା ନ ଥିଲା । ଶୈବଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଆରମ୍ଭ ହେବାମାତ୍ରେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ହ୍ରାସ ପାଇଲା । କାରଣ ଶୈବଧର୍ମମୂଳକ ବିଭିନ୍ନ ସଂଗୀତ, ଶ୍ଳୋକ, ସ୍ତୋତ୍ର ଆଦି ଜନମାନସକୁ ଆଲୋଡ଼ିତ କଲା । କଠୋର ବ୍ରତ, ନୀତି, ବୈରାଗ୍ୟସମ୍ବଳିତ ଜୈନଧର୍ମ ତ୍ୟାଗକରି ସାଧାରଣ ଜନତା ସହଜ, ସରଳ ଭକ୍ତିମାର୍ଗରେ ଧାବିତ ହେଲା । କ୍ରମଶଃ ଜୈନଧର୍ମର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କଲା ଶୈବଧର୍ମ । ଏହାସତ୍ତ୍ୱେ ଜୈନଧର୍ମ ଆଉ କିଛି କାଳ ବଞ୍ଚି ରହିଲା । ଅନ୍ୟଆଡୁ ଲୋପ ପାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଜପୁତନା ଓ ଗୁଜରାଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହାର ପ୍ରଭାବ ଅଧୁନା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

॥ ୨ ॥

ଭଦ୍ରବାହୁ ଜୈନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ନେତୃତ୍ୱ ନେଇଥିବା ସମୟରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୪ର୍ଥ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଗଧରେ ନାହିଁ ନ ଥିବା ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦେଖାଦେଲା । ଏହା ଚାରିବର୍ଷ ବ୍ୟାପି ରହିଥିଲା । ବହୁ ଜୈନଶାସ୍ତ୍ର ଏହି ସମୟରେ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷର ଅବସାନ ପରେ ଏହି ଧର୍ମୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରମାନ ସଂଗ୍ରହ କରିବା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ପାଟଳୀପୁତ୍ରଠାରେ ଏକ ସମ୍ମିଳନୀ ଆହୂତ ହେଲା । ସ୍ଥୁଳଭଦ୍ର ରହିଲେ ଏହି ସମ୍ମିଳନୀର ମୁଖ୍ୟ । ବାରଟି 'ଅଙ୍ଗ' ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରଥମ ଏଗାରଟି ସଂଗୃହୀତ ହୋଇପାରିଲା । ମାତ୍ର ଶେଷ ତଥା ଦ୍ୱାଦଶ 'ଅଙ୍ଗ'ଟି ମିଳିଲା ନାହିଁ । ସେହି 'ଅଙ୍ଗ'ଟିରେ ଚଉଦଟି 'ପୂର୍ବ' ରହିଥିଲା, ଯାହା ସ୍ଥୁଳବାହୁ ଏକତ୍ର କରି ଲେଖାଇପାରିଥିଲେ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ସମୟରେ ଭଦ୍ରବାହୁ ନିଜର ବହୁ ଶିଷ୍ୟଙ୍କ ସହିତ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ଚାଲିଯାଇଥିଲେ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପରେ ସେମାନେ ଫେରିଆସିଲେ ଏବଂ ପାଟଳିପୁତ୍ରଠାରେ ଏକ ସମ୍ମିଳନୀରେ ପୂର୍ବରୁ ଲୁପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଓ ପରେ ସଂଗୃହୀତ ହୋଇଥିବା ଜୈନଧର୍ମର 'ଅଙ୍ଗ' ଓ 'ପୂର୍ବ'କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ କଲେ ।

ଜୈନଧର୍ମର ସମସ୍ତ 'ଅଙ୍ଗ' ଓ 'ପୂର୍ବ' ଅବଲୁପ୍ତ ବୋଲି ସେମାନେ ଘୋଷଣା କଲେ । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପରେ ପରେ ପାଟଳିପୁତ୍ରଠାରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ଏହି ସମ୍ମିଳନୀ ହିଁ ଜୈନଧର୍ମରେ ବିଭାଜନ ଆଣିଥିଲା ।

ଦିଗମ୍ବର ଜୈନମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ଧର୍ମୀୟ ସାହିତ୍ୟ ରହିଥିଲା, ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକ ଲିଖିତାକାରରେ ନ ରହି ଥିଲା ମୌଖିକ । ତେଣୁ ସେସବୁର ପ୍ରକାଶିତ ରୂପ ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଜୈନମାନଙ୍କର ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ବ୍ୟତୀତ ହିନ୍ଦୁମାନଙ୍କ ପୁରାଣ ପରି ବିବିଧ ପୁରାଣ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ଜୈନମାନଙ୍କର ବ୍ୟାକରଣ, ଭାଷାକୋଷ, ଅଳଙ୍କାରଶାସ୍ତ୍ର, ଆୟୁର୍ବେଦଶାସ୍ତ୍ର ଆଦି ଅନେକ ଗ୍ରନ୍ଥ ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ସମ୍ଭବତଃ 'ଅମରକୋଷ' ମଧ୍ୟ ଖଣ୍ଡିଏ ଜୈନଗ୍ରନ୍ଥ ।

ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥିବା ଏହି ଧର୍ମ ଦକ୍ଷିଣ ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚାରିତ ଓ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । ଜୈନ ପ୍ରଚାରକମାନଙ୍କ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାରେ ସୁଦୂର ମଦୁରା, ତ୍ରିଚିନାପଲ୍ଲୀ ଆଦି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଏହି ଧର୍ମର ପ୍ରାଣପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇପାରିଥିଲା । ଏହି ସୂତ୍ରରେ ତାମିଲ ସାହିତ୍ୟର ଉଦ୍ଭବ ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଥିଲା । ବର୍ତ୍ତମାନ ପ୍ରଚଳିତ ତାମିଲ ବ୍ୟାକରଣ ଏକ ଜୈନଗ୍ରନ୍ଥ । କନ୍ନଡ଼ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ତାମିଲ ସାହିତ୍ୟ ଭଳି ଜୈନପ୍ରଭାବିତ ।

॥ ୩ ॥

ଓଡ଼ିଶା ଜୈନଧର୍ମର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ବହୁ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଆସିଥିଲେହେଁ ବିଶେଷ ତଥ୍ୟ ଅଭାବରୁ ଏହାର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କାଳ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ଭାରତରେ ଜୈନଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ କାଳରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଶୈଶବକାଳରୁ ଏହା ଯେ ଓଡ଼ିଶାବାସୀଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା, ଏହା ପରମ୍ପରାସମ୍ମତ ଓ ଅଭିଲେଖଦ୍ୱାରା ପ୍ରମାଣିତ । ହାତୀଗୁମ୍ଫା ଶିଳାଲେଖରେ ୧୧ଶ-୧୨ଶ ପଙ୍‌କ୍ତି ପ୍ରକାଶ କରେ ଯେ ଜନୈକ ନନ୍ଦରାଜଙ୍କଦ୍ୱାରା କଳିଙ୍ଗରୁ କଳିଙ୍ଗ ଜିନ ଅପହୃତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଟି ଦଶମ ଜୈନ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଶୀତଳନାଥଙ୍କର ବୋଲି ଐତିହାସିକ ଆରଡ଼ି ବାନାର୍ଜୀ ମତ ଦିଅନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏଇଟି ଯେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ ପ୍ରଥମ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭଦେବଙ୍କର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଏହା ବିଶ୍ୱାସ କରିବାର ଯଥେଷ୍ଟ କାରଣ ରହିଛି । ଗୁଜୁରାଟର ଶତ୍ରୁଞ୍ଜୟଠାରେ ସ୍ଥାପିତ ଋଷଭଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଶତ୍ରୁଞ୍ଜୟଜିନ ଓ

ଆବୁଠାରେ ଥିବା ପ୍ରତିମା ଆବୁଜିନ୍ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ କଳିଙ୍ଗଜିନ ଯେ କଳିଙ୍ଗଠାରେ ରହିଥିବା ଋଷଭଦେବଙ୍କ ପ୍ରତିମା, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ତ୍ରୟୋବିଂଶ ତୀର୍ଥଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଓଡ଼ିଶା ଆସିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରି ଗୁମ୍ଫାମାନଙ୍କରେ ଖୋଦିତ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକରୁ । ରାଣୀଗୁମ୍ଫାଠାରେ ଖୋଦିତ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀର ଏହି ସନ୍ଥଙ୍କ ଜୀବନର ବିଶିଷ୍ଟ ଘଟନାବଳୀ ତାଙ୍କ ସହିତ ଓଡ଼ିଶାର ସଂପୃକ୍ତି ସୂଚାଇଦିଏ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ଅଖଣ୍ଡ ପ୍ରବାହ ଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

କେତେକ ଜୈନଶାସ୍ତ୍ର (ଅଭିଧାନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର, ଜୈନ ହରିବଂଶ, ଉତ୍ତରାଧ୍ୟୟନ ସୂତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି) ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାଚୀନତା ପ୍ରମାଣ କରେ । ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଶାରେ କରକଣ୍ଡୁ ନାମକ ଜଣେ ରାଜା ଥିଲେ । ସେ ଜୈନଧର୍ମକୁ ରାଜଧର୍ମରେ ପରିଣତ କରିଥିଲେ । ଖୁବ୍ ସମ୍ଭବ, ସେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଶିଷ୍ୟତ୍ୱ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ସେ ଥିଲେ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାଚୀନତମ ଜୈନ ନରପତି । ସେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କରଣ୍ଡକ ବିହାର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ । ଏହାଙ୍କ ରାଜତ୍ୱର ସମୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କଷ୍ଟସାଧ୍ୟ । ସେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀର ରାଜା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ଅନ୍ତିମ ତଥା ଚତୁର୍ବିଂଶ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମହାବୀର ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୬ଷ୍ଠ ଶତାବ୍ଦୀରେ କଳିଙ୍ଗର ରାଜଧାନୀ ତୋଷାଳିକୁ ଆସି ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ବୋଲି ଜୈନମାନଙ୍କର 'ଆବଶ୍ୟକ ସୂତ୍ର' ପ୍ରକାଶ କରେ । ମହାବୀରଙ୍କ ପିତା ସିଦ୍ଧାର୍ଥ ତତ୍କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗ ରାଜାଙ୍କ ମିତ୍ର ଥିଲେ ଏବଂ ସେ ମହାବୀରଙ୍କୁ କଳିଙ୍ଗରେ ଧର୍ମପ୍ରଚାର କରିବାପାଇଁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲେ । 'ଜୈନ ହରିବଂଶ' ମଧ୍ୟ ଏହା ସମର୍ଥନ କରେ । ମହାବୀର କଳିଙ୍ଗ ଆସିଥିଲେ ଓ କୁମାରୀ ପର୍ବତ ବା ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟସ୍ଥ ଉଦୟଗିରିରେ ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରଚାର କରିଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଚେଦିବଂଶର ତୃତୀୟ ରାଜା ମହାମେଘବାହନ ଖାରବେଳଙ୍କ ରାଜତ୍ୱରେ ଜୈନଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ରାଜଧର୍ମ ରୂପେ ପୁନର୍ବାର ପ୍ରତିଷ୍ଠାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିଲା । କଳିଙ୍ଗର ହୃତ୍ ଗୌରବ ଫେରାଇ ଆଣିବା ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସେ ମଗଧର

ବୃହସ୍ପତି ମିତ୍ରଙ୍କୁ ହରାଇ ପୂର୍ବରୁ ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅପହୃତ କଳିଙ୍ଗଜିନଙ୍କୁ ଫେରାଇ ଆଣିଥିଲେ । କୁମାରୀ ପର୍ବତ (ଉଦୟଗିରି)ଠାରେ ସେ ଏକ ଜୈନପୀଠ ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ସେ ପରିଭ୍ରମଣକାରୀ ଜୈନସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ବର୍ଷାଦିନରେ ବିଶ୍ରାମ ନେବାପାଇଁ ଅନେକ ଗୁମ୍ଫା ଖୋଳାଇଥିଲେ । ଜୈନସନ୍ନ୍ୟାସୀମାନଙ୍କୁ ସେ ଭକ୍ତି ସହକାରେ ଶ୍ୱେତବସ୍ତ୍ର ପ୍ରଦାନ କରୁଥିଲେ । ଏଥିରୁ ମନେହୁଏ ଯେ ସେ ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ଥିଲେ ।

ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀଠାରୁ ଅର୍ଥାତ୍ ଖାରବେଳଙ୍କ ପତନଠାରୁ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ଧାରାବାହିକ ଇତିହାସ ମିଳେନା । ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀ (୬୩୯ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ)ରେ ଚୀନ୍ ପରିବ୍ରାଜକ ହୁଏନ୍‌ସାଂ ଓଡ଼ିଶାକୁ ଆଗମନ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କ ବିବରଣୀରେ କଳିଙ୍ଗରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଅନୁଗାମୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ନିଗ୍ରନ୍ଥମାନେ ଅର୍ଥାତ୍ ଜୈନମାନେ ସଂଖ୍ୟାଧିକ ଥିଲେ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି ।

୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ରାଜବଂଶର ଶାସନ ସମୟରେ ଜୈନଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ତା ହରାଇ ନ ଥିଲା । ଶୈଳୋଦ୍ଭବ ବଂଶର ରାଜା ଧର୍ମରାଜ ମାନଭୀତଙ୍କ ରାଣୀ କଲ୍ୟାଣୀ ଦେବୀଙ୍କଦ୍ୱାରା ଅର୍ହତାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଏକଶାଟ ପ୍ରବୃଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଏକ ଗ୍ରାମ ଦାନ ବିଷୟ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ଏକ ବାଣପୁର ତାମ୍ର ଫଳକରେ । ପ୍ରବୃଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ଜଣେ ଜୈନସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଥିଲେ । ଏସବୁରୁ ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ ଯେ ବାଣପୁର ଓ ତା'ର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ସେତେବେଳେ ଜୈନଧର୍ମ-ପ୍ରଭାବିତ ଥିଲା ।

ଉଦ୍ୟୋତ କେଶରୀ (ଖ୍ରୀ.ଅ. ୧୦୪୦-୧୦୬୫) ଜଣେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ସୋମବଂଶୀ ନରପତି । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ ଲଲାଟେନ୍ଦୁ କେଶରୀ । ସେ ଶୈବଧର୍ମର ପୃଷ୍ଠପୋଷକ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଜୈନଧର୍ମ ପ୍ରତି ପ୍ରଗାଢ଼ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଥିଲା । ଖଣ୍ଡଗିରିଠାରେ ଖୋଦିତ ଲଲାଟେନ୍ଦୁ ଗୁମ୍ଫା ତାଙ୍କର ଏକ ମହାନ୍ କୀର୍ତ୍ତି । ସେ ମହାମେଘବାହନ ଖାରବେଳଙ୍କ ପରି ଜୈନସାଧୁମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଖଣ୍ଡଗିରିଠାରେ ଅନେକ ଗୁମ୍ଫା ଖୋଦନ କରିଥିଲେ । ସେସବୁ ମଧ୍ୟରେ ନବମୁନି, ବାରଭୁଜୀ ଇତ୍ୟାଦି ଗୁମ୍ଫାମାନ ପ୍ରଧାନ । ଲଲାଟେନ୍ଦୁ ଗୁମ୍ଫାରେ ଥିବା ଶିଳାଲେଖରୁ ଜଣାଯାଏ ଯେ ଏହି ଶିଳାଲେଖ ଉତ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା

ଲଲାଟେନ୍ଦୁ କେଶରୀଙ୍କ ଅଷ୍ଟାଦଶ ବର୍ଷ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ । ସେହି ସମୟରେ ସୁବିଖ୍ୟାତ ଜୈନସାଧୁ କୁଳଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଶିଷ୍ୟ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶୁଭଚନ୍ଦ୍ର ତୀର୍ଥଯାତ୍ରାରେ ଖଣ୍ଡଗିରି ଆସିଥିଲେ ଓ ସେଠାରେ କେତେକ କୀର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ । ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ଏହି ସାଧୁଙ୍କୁ ଯଥାଯୋଗ୍ୟ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତୀତ ସାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ବହୁ ମନ୍ଦିର ଓ ମୂର୍ତ୍ତି ଏବେ ବି ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସୁଛି, ଯାହା ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ ଶତାବ୍ଦୀ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରି ଜୈନଧର୍ମ ଓଡ଼ିଶାରେ ତିଷ୍ଠି ରହିଥିଲା, ସମକାଳୀନ ଶାସକ ଓ ଶାସିତମାନଙ୍କର ସେଥିପ୍ରତି ଆନ୍ତରିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ସମ୍ମାନ ଓ ଭକ୍ତିର ନିଦର୍ଶନ ସ୍ୱରୂପ । ଏକଦା ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଯେ ସମୃଦ୍ଧିର ଶୀର୍ଷରେ ପହଞ୍ଚିପାରିଥିଲା ତାହାର ଏକ ନାତିଦୀର୍ଘ ବିବରଣୀ ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ହୋଇପାରେ ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ପଶ୍ଚିମ ଭାଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ଖଣ୍ଡଗିରି (କୁମାର ପର୍ବତ) ଓ ଉଦୟଗିରି (କୁମାରୀ ପର୍ବତ) ଏବେ ବି ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ଏକ ଗୌରବୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଅଧ୍ୟାୟର ମୂକସାକ୍ଷୀ । ଖଣ୍ଡଗିରିରେ ୧୫ଟି ଓ ଉଦୟଗିରିରେ ୧୮ଟି ଗୁମ୍ଫା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଏହି ଦୁଇ ଗିରିର ଆଖପାଖ ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବେ ଆହୁରି କେତେକ ଗୁମ୍ଫା ରହିଥିବା ଜଣାଯାଏ ସେସବୁର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷରୁ । ଉଦୟଗିରିର ଅଧିକାଂଶ ଗୁମ୍ଫା ଚେଦି ରାଜବଂଶଦ୍ୱାରା ୧ମ ଓ ୨ୟ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଏବଂ ଖଣ୍ଡଗିରିର ଅଧିକାଂଶ ଗୁମ୍ଫା ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଭୌମ ଓ ସୋମବଂଶୀ ରାଜତ୍ୱ କାଳରେ ଖୋଦିତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ ।

ଖଣ୍ଡଗିରି ପାଦଦେଶରୁ ପାହାଚ ପାହାଚ ଅତିକ୍ରମ କରି ଉପରକୁ ଉଠିଲେ ପ୍ରଥମେ ଯେଉଁଠି ପହଞ୍ଚିବାକୁ ହୁଏ, ତାହାର ବାମପାର୍ଶ୍ୱରେ ଧ୍ୟାନଗୁମ୍ଫା, ନବମୁନି ଗୁମ୍ଫା, ବାରଭୁଜୀ ଗୁମ୍ଫା ଓ ତ୍ରିଶୂଳ ଗୁମ୍ଫା ନାମରେ ଚାରିଗୋଟି ଗୁମ୍ଫା ବିଦ୍ୟମାନ । ଧ୍ୟାନଗୁମ୍ଫା ଧ୍ୟାନଘର ନାମରେ ପରିଚିତ, ଯେଉଁଠାରେ ଜୈନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଗଣ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ରହୁଥିଲେ । ନବମୁନି ଗୁମ୍ଫାର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ନଅଜଣ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ନଅ ଜଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ସାତଜଣ ଯୋଗାସନରେ ଉପବିଷ୍ଟ ଓ ସେମାନେ ହେଉଛନ୍ତି ଆଦିତ୍ୟନାଥ, ଅଜିତନାଥ, ସମ୍ଭବନାଥ, ଅଭିନନ୍ଦନନାଥ, ବାସୁପୂଜ୍ୟନାଥ, ନେମିନାଥ ଓ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଚାମରଧାରୀ ସେବକ ଓ

ନିମ୍ନରେ ସଂପୃକ୍ତ ଶାସନଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମା ଖୋଦିତ । ଡାହାଣ କାନ୍ଥରେ ପୁନଶ୍ଚ ଋଷଭନାଥ ଓ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଖୋଦିତ । ଏହି ଗୁମ୍ଫାରେ ଏକ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଅଭିଲେଖର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ ।

ବାରଭୁଜୀଗୁମ୍ଫାରେ ବାରଭୁଜବିଶିଷ୍ଟା ଦୁଇଟି ଜୈନଶାସନ ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ସେହି କାରଣରରୁ ଏ ଗୁମ୍ଫାର ନାମ ବାରଭୁଜୀ । ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ରୋହିଣୀ । ସେ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଅଜିତନାଥଙ୍କ ଶାସନଦେବୀ । ବାମପାର୍ଶ୍ୱର ଦେବୀଙ୍କ ନାମ ଚକ୍ରେଶ୍ୱରୀ । ସେ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭନାଥଙ୍କର ଶାସନଦେବୀ । ଏହି ଗୁମ୍ଫାଟି ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ଆୟତାକାର । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଚବିଶ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ଯୋଗାସନ ମୂର୍ତ୍ତି ରହିଛି ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ନିମ୍ନ ଭାଗରେ ସେମାନଙ୍କ ଶାସନଦେବୀମାନଙ୍କର ପ୍ରତିମା ମଧ୍ୟ ଖୋଦିତ ହୋଇଛି ।

ତ୍ରିଶୂଳଗୁମ୍ଫାଟି ତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କ ପ୍ରାଚୀନ ଆବାସସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଏବଂ ଓ ତାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜୈନ-ଉପାସନା ମନ୍ଦିର ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଥିବା ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାପିତ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଦିଗମ୍ବର ମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ପରିକଳ୍ପିତ । ଏହି ଗୁମ୍ଫାରେ ଋଷଭଦେବଙ୍କର ମୁଗୁନିପଥର ନିର୍ମିତ ତିନୋଟି ପ୍ରତିମାର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ ।

ତ୍ରିଶୂଳଗୁମ୍ଫାର ଦକ୍ଷିଣରେ ଏକ ଭଗ୍ନଗୁମ୍ଫାର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ତାହାକୁ କାଟି ସଫାକରି ଦିଆଯାଇଥିଲେ ବି ତାହାର କାନ୍ଥରେ ଋଷଭନାଥ ଓ ଆମ୍ରାଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଏ । ଆମ୍ରା ଦେବୀଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ ଅମ୍ବିକା; ଏଣୁ ଏ ଗୁମ୍ଫାର ନାମ ଅମ୍ବିକାଗୁମ୍ଫା ।

ତ୍ରିଶୂଳଗୁମ୍ଫା ପରେ ଲଲାଟେନ୍ଦୁଗୁମ୍ଫା । ଏହି ଗୁମ୍ଫାଟି ଅକ୍ଷତ ଅବସ୍ଥାରେ ନାହିଁ । ଏ ଗୁମ୍ଫାରେ ଋଷଭନାଥ ଓ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କର କାୟୋତ୍ସର୍ଗ ମୁଦ୍ରାବିଶିଷ୍ଟ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏହି ଗୁମ୍ଫାରେ ଥିବା ଶିଳାଲେଖରୁ ସୋମବଂଶୀ ରାଜା ଉଦ୍ୟୋତକେଶରୀ ଗୋଟିଏ ଭଗ୍ନକୂପ ଓ ଗୋଟିଏ ଭଗ୍ନ ମନ୍ଦିରର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିଥିବା ସୂଚନା ମିଳେ ।

ଉଦୟଗିରି ହାତୀଗୁମ୍ଫାର ଉପର ମହଲା ପ୍ରାକୃତିକ ଗୁହା ରୂପେ ବହୁକାଳୁ ଥିଲା । ସମ୍ରାଟ ଖାରବେଳ ସେହି ଗୁମ୍ଫାଦୁଇଟିକୁ ପରିମାର୍ଜିତ ଓ ପରିଶୋଭିତ କରି

ଜୈନ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର ବ୍ୟବହାରଯୋଗ୍ୟ କରାଇଥିଲେ । ତାହାର ଉପରିଦେଶରେ ସମ୍ରାଟ ଖାରବେଳଙ୍କର ଏକ ଶିଳାଲେଖ ଶୋଭାପାଉଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ଜୈନ ଅର୍ହତମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା । ଅନନ୍ତଗୁମ୍ଫାରେ ଜୈନଧର୍ମର ସାଙ୍କେତିକ ଲାଞ୍ଛନମାନ ପୂଜିତ ହେଉଥିଲା । ଏହାର ଭିତର କାନ୍ଥରେ ସାତଟି ଜୈନ ସାଙ୍କେତିକ ଚିତ୍ର ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । ମଧ୍ୟଭାଗରେ ରହିଛି ନାନ୍ଦିପଦ ଓ ତାହାର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୃକ୍ଷ, ଚୈତ୍ୟ, ଶ୍ରୀବତ୍ସ ଓ ସ୍ୱସ୍ତିକ ମଧ୍ୟ ଅଙ୍କିତ । ଏହି ଗୁମ୍ଫାରେ ଥିବା ଅଭିଲେଖରୁ ସୂଚିତ ହୁଏ ଯେ ଏହା ଦୋହଦ ଶ୍ରମଣମାନଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲା ଖ୍ରୀଷ୍ଟପୂର୍ବ ୧ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ । ଏହି ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ଓ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ତତ୍‌କାଳୀନ କଳିଙ୍ଗ ଶିଳ୍ପୀମାନଙ୍କ କଳା ପରାକାଷ୍ଠାର ପରିଚୟ ।

ହାତୀଗୁମ୍ଫା-ଶିଳାଲେଖଟି ହେଉଛି ସମ୍ରାଟ ଖାରବେଳଙ୍କ ବଂଶାବଳୀ, ତାଙ୍କ ଶାସନକାଳୀନ ବିବରଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ଜାଣିବାର ଏକ ନିର୍ଭରଯୋଗ୍ୟ ଉପାଦାନ ।

ଏସବୁ ଗୁମ୍ଫା ସମେତ ଏଠାକାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗୁମ୍ଫାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ଜୈନ କଳାସ୍ଥାପତ୍ୟର ଜୟଗାନ କରେ ।

॥୪॥

ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନକଳାର ବିକାଶ ଓ ବିସ୍ତୃତି ଯେ ଉନ୍ନତିର ଚରମସୀମାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା ତାହା ପ୍ରମାଣ କରିବା ଆଦୌ କଷ୍ଟ ନୁହେଁ । କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରତାପନଗରୀ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରାମ । ଏହା କଟକ ସହରର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଓ କଟକ-ଭୁବନେଶ୍ୱର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ରାଜପଥ-୫ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏଠାରେ ଏକ ଜୈନ ଐତିହ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଏବେ ୨୦୦୫ରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହୋଇଛି । ଏହି ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈନପ୍ରତିମାମାନ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କେନାଲ ଖନନ କାର୍ଯ୍ୟବେଳେ ମିଳିଥିଲା ଏବଂ ଏସବୁକୁ ଜଣେ ଗ୍ରାମବାସୀ ସୁରକ୍ଷିତ ଅବସ୍ଥାରେ ରଖି ପୂଜା କରୁଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ନିର୍ମିତ ହେବାପରେ ଏସବୁ ସେଥିରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଏହି ସଂରକ୍ଷିତ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ପାଞ୍ଚଟି ଋଷଭନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିମା, ଚାରିଟି ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ପ୍ରତିମା, ଗୋଟିଏ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତିମା ସମେତ ବାରଟି ପ୍ରତିମା ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ଖ୍ରୀଷ୍ଟୀୟ ୯ମ-୧୦ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନିର୍ମିତ ।

ପ୍ରତାପନଗରୀ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଭାଣପୁର ଗ୍ରାମରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ବ୍ରୋଞ୍ଜ ମୂର୍ତ୍ତି ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ କୁଆଖାଇ ନଦୀକୂଳ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ କେନାଲ ଖନନ କାଳରେ ମାଟିତଳୁ ମିଳିଥିଲା । ଏଗୁଡ଼ିକ ଏକ ନୂତନ କ୍ଷୁଦ୍ର ମନ୍ଦିରରେ ସଂରକ୍ଷିତ । ଏହି ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ଋଷଭନାଥଙ୍କର ।

କଟକ ସହରର ଦୋଳମୁଣ୍ଡାଇ ସ୍ଥିତ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର କାନ୍ଥକୁରାରେ ଏକ ଋଷଭନାଥ ପ୍ରତିମା ସଂରକ୍ଷିତ । ଏହି ପ୍ରତିମାଟି କାୟୋତ୍ସର୍ଗ ମୁଦ୍ରାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ । କଟକ-ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ପ୍ରାଚୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରସାର ଆଖିଦୃଶିଆ ଥିଲା । ଏହି ଉପତ୍ୟକାରେ କୌଣସି ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର ବା ଜୈନସଂସ୍ଥାର ନିଦର୍ଶନ ନ ଥିଲେ ହେଁ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଜୈନପ୍ରତିମା ଏହି ଉପତ୍ୟକାରୁ ମିଳି ଅଛି । ଅଡ଼ଶପୁରରୁ ମିଳିଥିବା ଋଷଭନାଥଙ୍କର ଏକ ବିଶାଳ ମୂର୍ତ୍ତି ଏବେ ସେଠାରେ ଥିବା ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ଶିବ ମନ୍ଦିରରେ ସଂରକ୍ଷିତ ରହିଛି । ଏହି ବିଶାଳ ମୂର୍ତ୍ତିର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବାରଟି ଲେଖାଏଁ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଉପାସିତ ହେଉଛନ୍ତି । ସେହିପରି କାକଟପୁର ନିକଟର୍ତ୍ତୀ ନିଭାରଣ ଗ୍ରାମର ରାମେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ମଧ ଋଷଭଦେବଙ୍କର ଏକ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରତିମା ଶୋଭାପାଉଛି । ତାଙ୍କର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଆଠଟି ଜୈନପ୍ରତିମା ବିରାଜିତ । କାକଟପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଲତାହରଣ ଗ୍ରାମରେ ଖଣ୍ଡିଏ ପ୍ରସ୍ତର ଫଳକରେ ଯକ୍ଷ ଗୋମେଧ ଓ ଯକ୍ଷିଣୀ ଅମ୍ବିକାଙ୍କର ଯୁଗଳମୂର୍ତ୍ତି ଖୋଦିତ ହୋଇଛି । କାକଟପୁର ଅଞ୍ଚଳରୁ ଆବିଷ୍କୃତ ଅନେକ ଜୈନ ପ୍ରତିମା ଏବେ କୋଲକତା ସଂଗ୍ରହାଳୟ ଓ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଓ ସୁରକ୍ଷିତ ।

ଖୋର୍ଦ୍ଧାଜିଲ୍ଲା ବାଲକାଟି ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଚଢ଼େଇବର ଗ୍ରାମର ନୃସିଂହନାଥ ମନ୍ଦିର, ଭୁବନେଶ୍ୱରର ମୁକ୍ତେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିର ଆଦିରେ କେତେକ ଜୈନପ୍ରତିମା ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ । ଭୁବନେଶ୍ୱରର ଶିଶୁପାଳଗଡ଼, ବ୍ରହ୍ମେଶ୍ୱରପାଟଣା ଆଦି ସ୍ଥାନରୁ ଜୈନ ପ୍ରତିମାମାନ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସ୍ଥାନପ୍ରାପ୍ତ । ବାଲିପାଟଣା ପଞ୍ଚାୟତର କେନ୍ଦୁଲୀ ବା କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱ ଗ୍ରାମର ପଦ୍ମାବତୀ ମନ୍ଦିରରେ ଶୋଭାପାଉଛନ୍ତି ଦୁଇଟି ଜୈନଶାସନଦେବୀ ପଦ୍ମାବତୀ; କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଏମାନେ ହିନ୍ଦୁଦେବୀ ଭାବେ ପୂଜିତା । ଭୁବନେଶ୍ୱରରୁ ୭କି.ମି. ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ପାଞ୍ଚଗାଁ । ଏଠାରେ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରତ୍ନତତ୍ତ୍ୱ ସଂସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ୨୦୦୩-୦୪ରେ ଏକ ପକ୍କାଗୃହ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇ ସେଥିରେ ୧୬୧ଟି

ଜୈନମୂର୍ତ୍ତି ସଂରକ୍ଷଣ କରଯାଇଛି, ଯେଉଁଥିରେ ଋଷଭନାଥ, ଗଣଧର, ପୂର୍ବଧର ଇତ୍ୟାଦି ରହିଛନ୍ତି । ଭୂଖନନ ଫଳରେ ବାଣପୁର ଅଚ୍ୟୁତରାଜପୁରରୁ ବ୍ରୋଞ୍ଜ ନିର୍ମିତ ବହୁ ବୌଦ୍ଧପ୍ରତିମା ସହିତ ଛଅଟି ଜୈନପ୍ରତିମା ଆବିଷ୍କୃତ ହୋଇଥିଲା ୧୯୬୩ରେ । ଏବେ ସେସବୁ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ ।

ଯାଜପୁର ରୋଡ୍‌ଠାରେ କେନ୍ଦୁଝର ଆଡ଼କୁ ୪ କି.ମି. ଦୂରରେ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣଦେବୀ ମନ୍ଦିର ଅବସ୍ଥିତ । ଏଥିରେ ବ୍ରାହ୍ମଣୀଦେବୀ ନାମରେ ଆରାଧିତା ମୁଖ୍ୟଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ଜୈନଶାସନଦେବୀ ପଦ୍ମାବତୀ । ମୂର୍ତ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ପଦ୍ମାବତୀ ପୂର୍ବବର୍ଣ୍ଣିତ ଖୋର୍ଦ୍ଧାଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ କେନ୍ଦୁଲି ଗ୍ରାମର ପଦ୍ମାବତୀ ମନ୍ଦିରରେ ପୂଜିତା ଜୈନଶାସନଦେବୀ ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସମାନ ।

ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ଅଯୋଧ୍ୟାଠାରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ଛୋଟ ଅସ୍ଥାୟୀ ଘରେ ଆଖାପାଖ ଅଞ୍ଚଳରୁ ସଂଗୃହୀତ କେତେକ ବୌଦ୍ଧ ଓ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତି ରଖାଯାଇଛି । ଏସବୁ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି ଏକ ବଡ଼ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ଆଉ କେତୋଟି ଛୋଟ ଛୋଟ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି । ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲାର ଗୁଣ୍ଡାଲ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସୋନା ନଦୀ ଗର୍ଭରୁ ଉଦ୍ଧାର କରାଯାଇଥିବା କାୟୋତ୍ସର୍ଗ ମୁଦ୍ରାରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ଏକ ମୂର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟ ଲୋକଲୋଚନକୁ ଆସିଛି । ବାଲେଶ୍ୱରଠାରୁ ୧୪କି.ମି. ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଭୀମପୁରଠାରେ ମହାବୀରଙ୍କର ଏକ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ରହିଛି । ମହାବୀରଙ୍କ ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଚବିଶ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରତିମାର ଭଗ୍ନ ଅଂଶ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ବାଲେଶ୍ୱରର ବୁଢ଼ାବଳଙ୍ଗ ନଦୀକୂଳ ବାଲିପାଟରେ ଅବସ୍ଥିତ କାଳିମନ୍ଦିରର ପରିସରରେ ତୀର୍ଥଙ୍କର ନେମିନାଥଙ୍କ ଶାସନଦେବୀ ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ଏକ ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି । ମାଣିକଚୌକରୁ ମିଳିଥିବା ଶାନ୍ତିନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ଏକ ଜୈନଚୌମୁଖ ଏବେ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ । ଭଦ୍ରକ ଜିଲ୍ଲାର ଚରମ୍ପାରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ଅନେକ ଜୈନପ୍ରତିମା ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟକୁ ନିଆଯାଇଛି । ତଥାପି ଏଠାରେ ଏବେବି ଏକ ବରଗଛ ତଳେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଶୋଭାପାଉଛନ୍ତି ।

କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲା ଆନନ୍ଦପୁର ସବ୍‌ଡିଭିଜନ୍ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଜୈନକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟର ଏକ ମୁଖ୍ୟସ୍ଥଳୀ । ଆନନ୍ଦପୁରଠାରୁ ୧୩ କି.ମି. ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ବଉଳା ପାହାଡ଼ ମଧ୍ୟଦେଶରେ ପୋଡ଼ାସିଙ୍ଗିଡ଼ି ଗ୍ରାମରେ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ପ୍ରତିମାମାନ ବିକ୍ଷିପ୍ତ

ଆକାରରେ ରହିଛି । ଏଠାରୁ ଏକ ସୁନ୍ଦର ଋଷଭ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସ୍ଥାନ ମିଳିଛି । ବଉଳା ପାହାଡ଼ର ନିମ୍ନଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଯୋଗୀଛଟା ଜୈନମନ୍ଦିରରେ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଓ ଶାସନଦେବୀମାନଙ୍କର ପ୍ରତିମାମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ମନ୍ଦିର ସମ୍ମୁଖରେ ଥିବା ଝରଣା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ସପ୍ତଫଣା ଆଚ୍ଛାଦିତ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଏକ ମୂର୍ତ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ମିଳେ । ବଉଳା ପାହାଡ଼ର ଶୀର୍ଷଦେଶରେ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମହାବୀରଙ୍କ ଏକ ବିଶାଳ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଛି । ପୋଡ଼ାସିଙ୍ଗିଡ଼ିର ରାମଚଣ୍ଡୀ ମନ୍ଦିରରେ ଜୈନଶାସନ ଦେବୀମାନେ ପୂଜିତ ହେଉଛନ୍ତି । ରାମଚଣ୍ଡୀ ମନ୍ଦିର ନିକଟରେ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କଦ୍ୱାରା ଏକ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ୨୦୦୩ରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇ ଆଖପାଖରେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ପରିଦୃଷ୍ଟ କେତେକ ଜୈନ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଅଣାଯାଇ ସଂରକ୍ଷିତ କରାଯାଇଛି । ପୋଡ଼ାସିଙ୍ଗିଡ଼ି ଓ ବୌଦାଖିଆ, ହାଟଡ଼ିହ, ଆନନ୍ଦପୁର, ପଞ୍ଚୁପଲ୍ଲୀ, କୋଶଳେଶ୍ୱର ଆଦି ସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ବହୁସଂଖ୍ୟକ ଜୈନପ୍ରତିମା (ତୀର୍ଥଙ୍କର ଓ ଶାସନଦେବୀ) ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲା ପରି କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟ ଜୈନକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ସମୃଦ୍ଧଶାଳୀ । ଏହା ଏକ ଆଦିବାସୀ-ଅଧ୍ୟୁଷିତ ଜିଲ୍ଲା ଏଠାରେ ଜୈନଧର୍ମ ଗଙ୍ଗବଂଶୀ, ସୋମବଂଶୀ ଓ ଚୋଡ଼ବଂଶୀ ରାଜାମାନଙ୍କ ପୃଷ୍ଠପୋଷକତାରେ ବିକାଶର ଚରମ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା । ତେଣୁ ଏହି ଜିଲ୍ଲା ଜୈନକଳା ଓ ସ୍ଥାପତ୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହି ଜିଲ୍ଲାର ସୁବେଇ ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୈନପୀଠ । ଏଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ କେତୋଟି ଛୋଟବଡ଼ ମନ୍ଦିରରେ ଋଷଭନାଥ, ମହାବୀର, ଶାନ୍ତିନାଥ ଅଜିତନାଥ ପ୍ରମୁଖ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଓ ଚକ୍ରେଶ୍ୱରୀ, ଅମ୍ବିକା, ରୋହିଣୀ ପ୍ରମୁଖ ଶାସନଦେବୀଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । ସୁବେଇଠାରୁ ୧୦ କି.ମି. ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ନନ୍ଦପୁର ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର, ଯେଉଁଠାରେ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିମାନ ବିକ୍ଷିପ୍ତଭାବେ ପଡ଼ିରହିଥିବା ଦେଖାଯାଏ । କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର ଭୈରସିଂହପୁର ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୈନପୀଠର ମାନ୍ୟତା ଲାଭ କରିଥିଲା । ସେଠାରେ ମିଳିଥିବା ଜୈନକୀର୍ତ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି ୧୪ଟି ତୀର୍ଥଙ୍କର ପ୍ରତିମା, ୭ଟି ଯକ୍ଷ ଓ ଯକ୍ଷିଣୀଙ୍କର ପ୍ରତିମା, ଯାହା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଜୟପୁର ମ୍ୟୁଜିୟମକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଛି । କେତେକ ଜୈନପ୍ରତିମା ନିକଟସ୍ଥ ଶୈବମନ୍ଦିରର କାନ୍ଥରେ ଶୋଭାପାଉଛି ।

ଜଗତସିଂହପୁର ଜିଲ୍ଲା ବିରିଡ଼ି ବ୍ଲକ୍ ବୁଢ଼ାପଡ଼ା ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତ ଅନ୍ତର୍ଗତ ନୂଆଢ଼ଣା ଗ୍ରାମର କପିଳେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରର ଜଗମୋହନ ଓ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଚାରିଗୋଟି ଜୈନବିଗ୍ରହ ସଂରକ୍ଷିତ । ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ତୀର୍ଥଙ୍କର ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କର, ଗୋଟିଏ ଆଦିନାଥ ଋଷଭନାଥଙ୍କର ଓ ଅନ୍ୟଟି ଶାନ୍ତିନାଥଙ୍କର । ମନେହୁଏ ପୂର୍ବରୁ ଏହିଠାରେ ଏକ ଜୈନମନ୍ଦିର ଥିଲା ଏବଂ କାଳକ୍ରମେ ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ହେବାପରେ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ ଏଠାରେ ଏକ ଶିବମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହି ଜୈନମୂର୍ତ୍ତି ଚାରିଟିକୁ ଏଥିରେ ସ୍ଥାନିତ କରିଛନ୍ତି । ରଘୁନାଥପୁର ବ୍ଲକ୍ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଗଡ଼ମା ଗ୍ରାମର ଶେଷମୁଣ୍ଡରେ ଏକ ଖୋଲାପଡ଼ିଆରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ଚାଳଘରେ ଦୁଇଟି ଜୈନ-ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ଜୈନଚୌମୁଖୀ ଓ ଅନ୍ୟଟି ତିନି ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ମିଳିତ ବିଗ୍ରହ । ଏହି ତିନିମୂର୍ତ୍ତିଙ୍କୁ ଜୈନ ଆଦିନାଥ ବା ଋଷଭନାଥଙ୍କ ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଇପାରେ । ଜଗତସିଂହପୁରଠାରୁ ୮ କି.ମି. ଦୂରରେ ନାସିକ ଗ୍ରାମରେ ଅବସ୍ଥିତ ଖଣ୍ଡେଶ୍ୱର ମହାଦେବଙ୍କ ମନ୍ଦିରର ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତା ଭାବରେ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କର ଶାନ୍ତିନାଥଙ୍କର ଏକ ସୁନ୍ଦର ପ୍ରତିମା ରହିଛି । ଜଗତସିଂହପୁର ଉପକଣ୍ଠବର୍ତ୍ତୀ ସୁଜଙ୍ଗ ଗ୍ରାମର ଧବଳେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ଆଦିନାଥ ଋଷଭନାଥଙ୍କର ଏକ କମନୀୟ ବିଗ୍ରହ ପାର୍ଶ୍ୱଦେବତା ଭାବରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଛନ୍ତି । ଏହି ବିଗ୍ରହର ମସ୍ତକ ଉପରେ ଏକ ଛତ୍ର ଏବଂ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ତୋରଣ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସାହାଡ଼ା ଗ୍ରାମରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ଋଷଭନାଥଙ୍କର ଏକ ପ୍ରତିମୂର୍ତ୍ତି ସଂରକ୍ଷିତ । ଜଗତସିଂହପୁର ବ୍ଲକ୍‌ର ଖୋରଡ଼ ଗ୍ରାମରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଗ୍ରାମଦେବୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ବିଗ୍ରହ ପୂଜିତ । କିନ୍ତୁ ଏହି ବିଗ୍ରହକୁ ଭଲଭାବରେ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ଏଇ ଗବେଷକଙ୍କୁ ମିଳିନାହିଁ ଜଗତସିଂହପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଜୈନ ଓ ବୌଦ୍ଧ ସଂସ୍କୃତିର ସର୍ବେକ୍ଷଣ କାଳରେ ।

ଆଲୋଚିତ ଜୈନକୀର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ସାଧାରଣତଃ ୭ମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ୧୧ଶ ଶତାବ୍ଦୀର କୀର୍ତ୍ତି ଭାବେ ପରିଗଣିତ ।

॥ ୫ ॥

ଓଡ଼ିଶା ସହିତ ଜୈନଧର୍ମର ନିବିଡ଼ତା ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ । ତେଣୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନ ଦେବପୀଠ, ଉପାସନାଳୟ ବା ମନ୍ଦିର ଓ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିରର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ

ମିଳିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ଏହି ମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ଏକ ସୁଦୃଢ଼ ଓ ସମୃଦ୍ଧ ପରମ୍ପରାର ଗୌରବୋଜ୍ୱଳ ସ୍ୱାକ୍ଷର ।

ଭୁବନେଶ୍ୱର ଭାରତର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୈନକ୍ଷେତ୍ର । ମନୋରମ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏ ସ୍ଥାନର ଖଣ୍ଡଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରିର ଜୈନ କୀର୍ତ୍ତିରାଜି ବିଶ୍ୱପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଖଣ୍ଡଗିରିର ଶୀର୍ଷଦେଶରେ ଏକ ଜୈନମନ୍ଦିର ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏଇଟି ୧୮୦୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦ ଶେଷସୁଦ୍ଧା ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା କୁହାଯାଏ । ଏହାର ନିର୍ମାତା ଥିଲେ କଟକ ଚୌଧୁରୀ ବଜାର ନିବାସୀ ପରୱାର ବଂଶଧର ଓ ଦିଗମ୍ବର ସମ୍ପ୍ରଦାୟଭୁକ୍ତ ମଞ୍ଜୁ ଚୌଧୁରୀ ଓ ତାଙ୍କ ପୁତୁରା ଭବାନୀ ଦାଦୁ । ଐତିହାସିକ ତଥ୍ୟାନୁସାରେ ଏଇ ମନ୍ଦିରଟି ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିରର ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ଉପରେ ନିର୍ମିତ । ଏହାର ଗର୍ଭଗୃହରେ ଧଳା ମାର୍ବଲ ପଥର ନିର୍ମିତ ଋଷଭନାଥଙ୍କର ଏକ ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାପିତ ଓ ପୂଜିତ । ଗତ ଶତାବ୍ଦୀର ଆରମ୍ଭରେ ପାଞ୍ଚଟି ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଥିଲା । ୧୯୫୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ମନ୍ଦିରର ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ନିର୍ମିତ ଏକ ମନ୍ଦିରରେ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ଏକ ବିଶାଳ କଳାମୁଗୁନି ପଥରର ମୂର୍ତ୍ତି ସଂସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି । ବାମ ପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ମନ୍ଦିରରେ କାଳିଙ୍ଗଜିନ ବିଗ୍ରହ ପୂଜିତ ହେଉଛନ୍ତି । ୧୮୨୦ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏହି ମନ୍ଦିରର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ମୁଗୁନିପଥରରେ ନିର୍ମିତ ବହୁ କ୍ଷୁଦ୍ର ଦିଗମ୍ବର ମୂର୍ତ୍ତି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୋଇଥିବା ଆଂଡ୍ର୍ୟୁ ଷ୍ଟର୍ଲିଂ ସାହେବ କହନ୍ତି । ମନେହୁଏ, ସେ ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହି ମନ୍ଦିରରେ ସଂରକ୍ଷିତ ହୋଇଛି । ଏହି ମନ୍ଦିର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଆଉ କେତେକ କ୍ଷୁଦ୍ର ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟ ଶୋଭାପାଉଛି ।

ଅନ୍ୟତମ ଜୈନମନ୍ଦିର ଉଦୟଗିରିର ପାଦଦେଶରେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଛି । ଏଇମାତ୍ର ୨୦୦୩-୦୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଏହାର ନାମ ରଖାଯାଇଛି 'ଶ୍ରୀ ୧୦୦୮ ଶାନ୍ତିନାଥ ଭଗବାନ ଜୈନମନ୍ଦିର' । ଏହି ନୂତନ ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରେ ପଥର ଓ ଧାତୁ ନିର୍ମିତ ଚବିଶ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ବିଗ୍ରହ ସ୍ଥାପିତ ।

କଟକ ସହରର ଚୌଧୁରୀ ବଜାର, ଜାଉଁଳିଆପଟି, ଆଲାମଚାନ୍ଦ ବଜାର ଓ କାଜିବଜାରରେ ଜୈନ ମନ୍ଦିରମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରାଯାଇଛି । ଚୌଧୁରୀବଜାରର ଜୈନମନ୍ଦିରଟି ଗର୍ଭଗୃହର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ନିର୍ମିତ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରପ୍ରଭା ଜୈନମନ୍ଦିର ନାମରେ

ପରଚିତ । ମନ୍ଦିର ମୁଖ୍ୟାଂଶ ପ୍ରାୟ ୧୦୦୦ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିବା ଜଣାଯାଏ । ଏହାର ମାର୍ବଲ ସିଂହାସନରେ ପ୍ରସ୍ତର, ପିତଳ, ବ୍ରୋଞ୍ଜ୍ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ସେସବୁ ମଧ୍ୟରେ ଋଷଭନାଥ, ଶାନ୍ତିନାଥ, ଅଜିତନାଥ, ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଓ ମହାବୀରଙ୍କ ପ୍ରତିମାମାନ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଦୁଇଟି ଜୈନ ଚୌମୁଖ ଓ ଗୋଟିଏ ପ୍ରସ୍ତର ଫଳକ ଚୈତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ଚୌମୁଖ ଦୁଇଟିରେ ଋଷଭନାଥ, ଶାନ୍ତିନାଥ, ମହାବୀର ଓ ପାର୍ଶ୍ୱନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିମାନ ସେମାନଙ୍କ ଲାଞ୍ଛନ ସହିତ ବିରାଜିତ । ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଜାଉଁଳିଆପଟି ଜୈନମନ୍ଦିରଟି ଏକ ବାସଗୃହର ଅଂଶବିଶେଷ । ଏଥିରେ ଋଷଭନାଥ ଓ ମହାବୀର ମୂର୍ତ୍ତି ସମେତ ଅନ୍ୟ କେତେକ ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏହି ଦୁଇ ମନ୍ଦିରରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ପ୍ରତିମାମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ୨୦୦ । ଏହି ଦୁଇଟି ଦିଗମ୍ବର ଜୈନମନ୍ଦିର ।

ଆଲାମଚାନ୍ଦ ବଜାର ଜୈନମନ୍ଦିରର ନିର୍ମାଣକାର୍ଯ୍ୟ ୧୯୭୪ରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲା । ଏହାର ଜଗମୋହନର ଚାରିପାଖେ ପ୍ରବେଶଦ୍ୱାର ରହିଛି । ଏହାର କାନ୍ଥକୁରାମାନଙ୍କରେ ଜୈନପ୍ରତିମାମାନ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପ୍ରକୋଷ୍ଠର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଏକ ଉଚ୍ଚପୀଠ ଉପରେ ନେମିନାଥ, ମହାବୀର ଓ ମୁନି ସୁବ୍ରତଙ୍କ ଯୋଗାସନ ପ୍ରତିମାମାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଉଛନ୍ତି ।

କାଜିବଜାରସ୍ଥିତ ଜୈନମନ୍ଦିର ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଜୈନମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ୧୯୭୧ରେ ନିର୍ମିତ । ଶ୍ୱେତାମ୍ବରମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଅତ୍ୟଳ୍ପ । ତଥାପି ସେମାନେ ମନ୍ଦିରକୁ ପ୍ରତିଦିନ ଆସନ୍ତି ଓ ସେଠାରେ ବିଭିନ୍ନ ଜୈନ ପର୍ବପର୍ବାଣି ପାଳନ କରନ୍ତି । ଶ୍ୱେତାମ୍ବର ଜୈନମନ୍ଦିର ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ଚଟାଣ ଧଳା ମାର୍ବଲରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ଓ ମନ୍ଦିରଟି ଧଳା ରଙ୍ଗରେ ରଞ୍ଜିତ । ଏହାର ମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ମାର୍ବଲ ଓ ଆଧୁନିକ କଳାକୌଶଳରେ ନିର୍ମିତ ।

ପୂର୍ବରୁ କୁହାଯାଇଛି ଯେ କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର ସୁବେଇ ଗ୍ରାମରେ କେତେକ ପ୍ରାଚୀନ ମନ୍ଦିରର ଭଗ୍ନାବଶେଷ ରହିଛି । ବେଢ଼ା ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଦଶଟି ମନ୍ଦିର ମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ରହିଛି । ଏହା ମଧ୍ୟରେ ଋଷଭନାଥ, ଶାନ୍ତିନାଥ, ମହାବୀର, ଅଜିତନାଥ ପ୍ରମୁଖ ତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତି ସହିତ ଚକ୍ରେଶ୍ୱରୀ, ଅମ୍ବିକା, ରୋହିଣୀ ପ୍ରମୁଖ ଶାସନଦେବୀଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

କେଉଁଝର ଜିଲ୍ଲା ଆନନ୍ଦପୁରଠାରୁ ୧୭ କି.ମି. ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ବୌଦଖିଆଠାରେ ଏକ ଜୈନ ମନ୍ଦିରର ଧ୍ୱଂସାବଂଶେଷ ମିଳିଛି । ପୋଡ଼ାଶିଙ୍ଗିଡ଼ି

ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ବଉଳା ପର୍ବତମାଳାର ପାଦଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ରାମଚଣ୍ଡୀଠାରେ ଏକ ଜୈନମନ୍ଦିର ଅଛି । ଏହି ମନ୍ଦିର ଗାତ୍ରରେ ଅନେକ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଓ ଶାସନଦେବୀଙ୍କର ପ୍ରତିମାମାନ ରହିଛି । ଏହି ମନ୍ଦିରଟି ଯୋଗୀଛଟା ମନ୍ଦିର ନାମରେ ପରିଚିତ । ମନ୍ଦିରର ବେଢ଼ାକାନ୍ଥରେ ଚାରିଟି ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଓ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମପ୍ରଭଙ୍କର ମୂର୍ତ୍ତି ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ।

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଯେତେସବୁ ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିର ସନ୍ଧାନ ମିଳିଛି ସେସବୁ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଆବିଷ୍କୃତ ସ୍ଥାନରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦୃଶ୍ୟମାନ, କିଛି ମନ୍ଦିରମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ଏବଂ ଅବଶିଷ୍ଟ ବିଭିନ୍ନ ସଂଗ୍ରହାଳୟରେ ସଂରକ୍ଷିତ । ସେସବୁ ସଂଗ୍ରହାଳୟ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ରିଟିଶ୍ ମ୍ୟୁଜିୟମ, ଲଣ୍ଡନ; ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର; ଜୟପୁର ଜିଲ୍ଲା ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ହାଟଡ଼ିହ; କେନ୍ଦୁଝର ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ଘସିପୁରା; କେନ୍ଦୁଝର ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ପୋଡ଼ାସିଙ୍ଗିଡ଼ି; ଜାମୁଣ୍ଡା ସଂଗ୍ରହାଳୟ, କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲା; ବୌଦେଇ ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଜିଲ୍ଲା; ପାଞ୍ଚଗାଁ ସଂଗ୍ରହାଳୟ, ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଜିଲ୍ଲା; ପ୍ରତାପନଗରୀ ସଂଗ୍ରହାଳୟ, କଟକ ଜିଲ୍ଲା ଇତ୍ୟାଦିର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

॥ ୬ ॥

ଜୈନଧର୍ମର କେତେକ ଛାପ ଏବେବି ଆମ ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ରହିଛି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଧର୍ମ ଜୈନଧର୍ମର ନାମାନ୍ତର ମାତ୍ର ବୋଲି ବହୁ ଗବେଷକ ମତ ଦିଅନ୍ତି । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ନାମର ଶେଷ ଦୁଇଟି ବର୍ଣ୍ଣ 'ନାଥ'। ଏହି ଶବ୍ଦଟି ଜୈନଧର୍ମର ଏକ ପବିତ୍ର ଶବ୍ଦ ଏବଂ ଏହା ସେମାନଙ୍କ ତୀର୍ଥଙ୍କରମାନଙ୍କ ନାମ ସହିତ ସଂଯୁକ୍ତ । ଯେପରି- ଋଷଭନାଥ, ଅଜିତନାଥ, ଶୀତଳନାଥ, ଶାନ୍ତିନାଥ, ପାର୍ଶ୍ୱନାଥ ଇତ୍ୟାଦି । ଶ୍ରୀଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ । 'ପୁରୁଷୋତ୍ତମ' ନାମଟି ମଧ୍ୟ ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କ ଉପାସ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ନାମ । 'ଅଭିଧାନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର' ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଉଲ୍ଲେଖ ରହିଛି ଯେ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ଅନ୍ୟନାମ ହେଉଛି ଜିନେଶ୍ୱର ବା ଆଦିନାଥ ଋଷଭ ।

ପଣ୍ଡିତ ନୀଳକଣ୍ଠ ଦାସଙ୍କ ମତରେ ଜଗନ୍ନାଥ ପରଂପରାଟି ମୂଳତଃ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୈନ । 'ନାଥ' ଶବ୍ଦଟି ପୂରାପୂରି ଜୈନଧର୍ମର ନିଦର୍ଶନ । ସର୍ବମାନ୍ୟ ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ନବୀନକୁମାର ସାହୁ ଓଡ଼ିଶାର ଜଗନ୍ନାଥ ଓ ଜଗନ୍ନାଥଧର୍ମର ମୂଳ ଜୈନଧର୍ମ ବୋଲି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚନା ବଳରେ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି । ଶ୍ରୀକ୍ଷେତ୍ର ପୁରୀକୁ ସେ

ପ୍ରାଚୀନ ଜୈନଜଗତର ମୁଖ୍ୟ ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀ ପିଥୁଣ୍ଡ (ପିହୁଣ୍ଡ) ସହିତ ଚିହ୍ନିତ କରିଛନ୍ତି, ଯେଉଁଠାରେ ଆଦିନାଥ ଋଷଭଙ୍କ ପୂଜା ପ୍ରଚଳିତ ଥିଲା । 'ଜଗନ୍ନାଥ' ଏକ ଜୈନଶବ୍ଦ; ପୁଣି ତାହା ଜିନେଶ୍ୱର ଋଷଭନାଥଙ୍କ ନାମାନ୍ତର ବୋଲି ସେ ପ୍ରମାଣ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଭାଷାରେ, "...ଜୈନଙ୍କ ତ୍ରିଷଷ୍ଟି ଶଳାକା ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ହେଉଛନ୍ତି ନଅ ବାସୁଦେବଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ; ପୁଣି ବଳଭଦ୍ର ଓ ସୁଦର୍ଶନ ନଅ ବଳଦେବଙ୍କ ଭିତରୁ ଜଣେ । ପୁଣି ଜୈନ 'ହରିବଂଶ' ମତରେ ସୁଭଦ୍ରା ହେଉଛନ୍ତି ଏଇ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଶକ୍ତି । ସୁତରାଂ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଏ ଚତୁର୍ଦ୍ଧାମୂର୍ତ୍ତି- ପୁରୁଷୋତ୍ତମ, ବଳଭଦ୍ର, ସୁଭଦ୍ରା ଓ ସୁଦର୍ଶନ ଜୈନଧର୍ମ ଦର୍ଶନରୁ ଯେ ସୃଷ୍ଟ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । × × × ମହେଞ୍ଜୋଦାରୋର ସିଲ୍ ମୋହର ଉପରେ ଋଷଭଙ୍କ ପ୍ରତିକୃତି ସହିତ 'ଜିନେଶ୍ୱର' ଶବ୍ଦ ଅଙ୍କିତ ହୋଇଥିବା ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରତି ଆମ୍ଭେ ଆଉଥରେ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଦେବାକୁ ଚାହୁଁ । ପୁଣି ଆଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳ ଦ୍ୱିତୀୟା ଦିନ, ଯେଉଁଦିନ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ଗୁଣ୍ଡିଚା ଯାତ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୁଏ, ତାହା ଋଷଭଦେବଙ୍କ ଜନ୍ମଦିବସ ରୂପେ ସମଗ୍ର ଜୈନଜଗତରେ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ରଥଯାତ୍ରା, କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଘୋଷଯାତ୍ରା ନୁହେଁ କିମ୍ବା ଜଗନ୍ନାଥ କୃଷ୍ଣ ନୁହନ୍ତି । ସେ ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ଋଷଭଦେବଙ୍କ ରୂପାନ୍ତର ଓ ତାଙ୍କ ରଥଯାତ୍ରା ଏଇ ଆଦିନାଥଙ୍କ ରଥଉତ୍ସବର ପରିଣତି । ପ୍ରତି ଜୈନତୀର୍ଥଙ୍କରଙ୍କ ସଂକେତ ସ୍ୱରୂପ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ କେବଳ ବୃକ୍ଷ ଜୈନ ପରମ୍ପରାରେ ନିରୂପିତ ହୋଇଛି ଓ ଆଦିତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭଙ୍କ କେବଳ ବୃକ୍ଷ ହେଉଛି, କଳ୍ପବଟ । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ଯେ, ଜଗନ୍ନାଥଧାମର କଳ୍ପବଟ ଋଷଭଦେବଙ୍କ ଏଇ କେବଳ-ବୃକ୍ଷ ଭିନ୍ନ ଆଉକିଛି ନୁହେଁ । ଜଗନ୍ନାଥ ପୂଜାରେ ଓ ନୈବେଦ୍ୟ ସେବାରେ କୈବଲ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତି ହୁଏ ବୋଲି ଲୋକଙ୍କ ଦୃଢ଼ ବିଶ୍ୱାସ । ଏପରିକି ତାଙ୍କ ମହାପ୍ରସାଦ କୈବଲ୍ୟ ନାମରେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ସୁପରିଚିତ । ଏହି କୈବଲ୍ୟ ଯେ ସ୍ପଷ୍ଟତଃ ଜୈନ ଶବ୍ଦ ଓ କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି ଯେ ଜୈନ ଅର୍ହତଙ୍କ ଶେଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ, ଏହା କାହାରିକୁ ଅବିଦିତ ନୁହେଁ । ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରମତେ ଋଷଭଦେବଙ୍କ ସାଙ୍କେତିକ ଚିହ୍ନ ହେଉଛି ଚକ୍ର ଓ ବୃଷଭ । ଜଗନ୍ନାଥଧାମର ନୀଳଚକ୍ର ଯେ ଋଷଭଙ୍କ ଲାଞ୍ଛନ, ଏହା ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଋଷଭଙ୍କ ପୂଜାପୀଠ ହେବା ଯୋଗୁଁ ପୁରୀକ୍ଷେତ୍ର ଚକ୍ରକ୍ଷେତ୍ରରୂପେ ଭାରତରେ ସୁବିଖ୍ୟାତ । କେବଳ ପୁରୀ ନୁହେଁ, ଆବୁ ପାହାଡ଼ଠୁଁ

ଆରମ୍ଭ କରି କେନ୍ଦୁଝର ଜଙ୍ଗଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯେଉଁଠି ଋଷଭଙ୍କ ପୂଜା ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅଛି ସେସବୁ ଚକ୍ରତୀର୍ଥ ରୂପେ କଥିତ ।

"ଅତଏବ ଜୈନଧର୍ମର ଆଦିତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭନାଥ ଯେ ଜଗନ୍ନାଥ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହର ଅବକାଶ ଥାଇ ନ ପାରେ ।" (ନବଭାରତ, ୩ୟ ବର୍ଷ , ୩ୟ ସଂଖ୍ୟା, ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୯୫୧, ପୃ.୧୨୧-୨୨)

କେବଳ ଆଦିନାଥ ଋଷଭନାଥଙ୍କୁ ଆମେ କାଳକ୍ରମେ ଜଗନ୍ନାଥ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦେଇନାହୁଁ, ଜୈନଧର୍ମର କେତେକ ତୀର୍ଥଙ୍କର, ଶାସନଦେବତା, ଶାସନଦେବୀଙ୍କୁ ଆମେ ହିନ୍ଦୁଧର୍ମର ଦେବଦେବୀ ନାମରେ ଉପାସନା କରିଛୁ । ଖଣ୍ଡିଗିରିର ବାରଭୁଜୀ ଗୁମ୍ଫା ଏଥିରେ ସ୍ଥାନିତ ବାରଭୁଜବିଶିଷ୍ଟା ଦୁଇ ଜୈନଶାସନଦେବୀଙ୍କ ନାମାନୁସାରେ ନାମିତ । କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏହି ଦୁଇମୂର୍ତ୍ତି ଦୁର୍ଗା ଓ କାଳୀ ନାମରେ ପୂଜାପାଉଛନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀ ଅବବାହିକାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଜିଲ୍ଲା ବାଲିପାଟଣା ପଞ୍ଚାୟତର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜୟଦେବ ପୀଠ କେନ୍ଦୁଲି ବା କେନ୍ଦୁବିଲ୍ୱଠାରେ ଯେଉଁ ପଦ୍ମାବତୀ ମନ୍ଦିର ରହିଛି ସେଥିରେ ଜୈନଶାସନଦେବୀ ପଦ୍ମାବତୀ ଉପାସିତା । କିନ୍ତୁ ସ୍ଥାନୀୟ ଲୋକେ ଏହି ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ଜୟଦେବଙ୍କ ପତ୍ନୀ ପଦ୍ମାବତୀ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିନେଇଛନ୍ତି । ଯାଜପୁର ଜିଲ୍ଲା ତଳଗଡ଼ ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତରେ ଅବସ୍ଥିତ ବ୍ରାହ୍ମଣଦେବୀ ମନ୍ଦିରର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ହେଉଛନ୍ତି ଜୈନ ଶାସନଦେବୀ ପଦ୍ମାବତୀ ଏବଂ ସେ ହିନ୍ଦୁଦେବୀ ରୂପେ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି । କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଅଡ଼ସପୁର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ୱପ୍ନେଶ୍ୱର ମନ୍ଦିରରେ ଥିବା କାରୁକାର୍ଯ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଋଷଭନାଥଙ୍କ ଅତି ସୁନ୍ଦର ମୂର୍ତ୍ତିଟିଏ ପୂଜା ପାଉଛନ୍ତି କନ୍ଦର୍ପ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ । ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରର ଦକ୍ଷିଣପାର୍ଶ୍ୱସ୍ଥ ବାହାର ପ୍ରାଚୀରରେ କଳାମୁଗୁନି ପଥରରେ ନିର୍ମିତ ତୀର୍ଥଙ୍କର ମହାବୀରଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ହିନ୍ଦୁମାନେ ମହାବୀର (ହନୁମାନ) ରୂପେ ପୂଜା କରୁଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ଗତ ପଦ୍ମଶ୍ରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁଙ୍କ ମାତା କଟକର ଚୌଦ୍ୱାରଠାରେ ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ମନ୍ଦିର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରି ତାଙ୍କଦ୍ୱାରା ସଂଗୃହୀତ କେତେକ ମୂର୍ତ୍ତି ସେ ଏଥିରେ ସ୍ଥାନିତ କରିଥିଲେ । ଋଷଭଦେବ ହେଉଛନ୍ତି ଏହି ମନ୍ଦିରର ମୁଖ୍ୟଦେବତା । ସେ ଶିବଭକ୍ତ ଥିବାରୁ ଋଷଭନାଥଙ୍କ ମୂର୍ତ୍ତିଟିକୁ ଜଟାଜୁଟ, ବାଘଛାଲ, ସର୍ପଦ୍ୱାରା ବିମଣ୍ଡିତ କରି ଦେବଦେବ ମହାଦେବ (ନୀଳକଣ୍ଠ) ରୂପେ ପୂଜା କରୁଥିଲେ ।

ଏହିପରି ଖୋଜିବସିଲେ ଜୈନପ୍ରତିମାମାନ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳରେ ହିନ୍ଦୁଦେବୀ ଭାବେ ପୂଜିତ ହେଉଥିବାର ଅନେକ ଉଦାହରଣ ମିଳିବ ।

॥ ୭ ॥

ଓଡ଼ିଶାରୁ ଉପଲବ୍ଧ ବିପୁଳ ଜୈନକଳା ଓ ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ଓଡ଼ିଶା ଏକଦା ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଚାର ଓ ପ୍ରସାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ପ୍ରମୁଖ ରାଜ୍ୟ ଥିଲା । ଏଠାରେ ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନେ ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ବାସ କରୁଥିଲେ । କାଳକ୍ରମେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ହ୍ରାସ ପାଇଛି ବୌଦ୍ଧ, ଶୈବ ପ୍ରଭୃତି ଧର୍ମର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ଫଳରେ । ଏବେ ବି ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ସ୍ଥିତି ଜାହିର କରି ବାସ କରୁଛନ୍ତି ବହୁସଂଖ୍ୟାରେ ନିଷ୍ଠାପର ଜୈନ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ । ଅନ୍ୟ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀମାନଙ୍କ ତୁଳନାରେ ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ସ୍ୱଳ୍ପ ହେଲେ ବି ନଗଣ୍ୟ ନୁହେଁ । ୨୦୧୧ ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ସାରା ଭାରତରେ ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ଥିଲା ୪୮ ଲକ୍ଷ । କିନ୍ତୁ ଏହି ସଂଖ୍ୟା କୋଟିଏରୁ ଅଧିକ ହେବ ବୋଲି ଜୈନସମ୍ପ୍ରଦାୟର କେହିକେହି ଅନୁମାନ କରନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ସେମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ୧୫-୨୦ ହଜାର ହେବ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ମଧ୍ୟଯୁଗରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ହରିୟାନା, ରାଜସ୍ଥାନ, ଗୁଜୁରାଟ ଆଦିରୁ ଯେଉଁ ଜୈନ ବ୍ୟବସାୟୀମାନେ ଆସିଥିଲେ ସେମାନେ ଏବେ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ସେମାନଙ୍କ ପରିବାର ସଂଖ୍ୟା ବଢ଼ାଇ ଚାଲିଛନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ବ୍ୟତୀତ ଓଡ଼ିଶାର ସ୍ଥାନୀୟ ଜୈନମାନେ ମଧ୍ୟ ଅଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନମାନେ ଯେଉଁସବୁ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରୁଛନ୍ତି ସେସବୁ ମଧ୍ୟରେ ରହିଛି ବାଲେଶ୍ୱର ଓ ଭଦ୍ରକ ଜିଲ୍ଲାର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ । ଅବିଭକ୍ତ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଛତିଆ, ଚାନ୍ଦୋଳ, ଯାଜପୁର, ରତ୍ନଗିରି ଓ ଉଦୟଗିରି ଅଞ୍ଚଳ, ତିଗିରିଆ, ବଡ଼ମ୍ବା, ବାଙ୍କୀ, ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲାର ପିପିଲି ପ୍ରଭୃତି । ଏସବୁ ଅଞ୍ଚଳର ଜୈନମାନେ ସାଧାରଣତଃ ଜାତିରେ ତନ୍ତୀ । ଓଡ଼ିଶା ବାହାରୁ ଆସିଥିବା ଜୈନମାନେ ମୁଖ୍ୟତଃ ବ୍ୟବସାୟୀ ଏବଂ ଏମାନେ ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ସ୍ଥାୟୀ ଭାବରେ ବାସ କରନ୍ତି । ଯଥା- କଟକ ସହରର ଜୈନସମ୍ପ୍ରଦାୟ । ସେମାନେ ଜୈନ ମନ୍ଦିରମାନ ନିର୍ମାଣ କରି ଅଭ୍ୟାସାନୁସାରେ ଉପାସନା କରିଆସୁଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାର ଜୈନମାନେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ଚୈତ୍ରଶୁକ୍ଳ ତ୍ରୟୋଦଶୀ ତିଥିରେ ମହାବୀର ଜୟନ୍ତୀ, ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀ ତିଥିରେ ମହାବୀରଙ୍କ କୈବଲ୍ୟପ୍ରାପ୍ତି, କାର୍ତ୍ତିକ କୃଷ୍ଣ ଅମାବାସ୍ୟା ତିଥିରେ ମହାବୀରଙ୍କ ପରିନିର୍ବାଣପ୍ରାପ୍ତି ଏବଂ ବୈଶାଖ ଶୁକ୍ଳ ତୃତୀୟା (ଅକ୍ଷୟ ତୃତୀୟା) ଦିନ ଆଦ୍ୟ ତୀର୍ଥଙ୍କର ଋଷଭନାଥଙ୍କ ଦୀର୍ଘ ତପସ୍ୟା ପାରଣା ଇତ୍ୟାଦି ପର୍ବ ପାଳନ କରନ୍ତି ଅତି ନିଷ୍ଠାର ସହିତ ।

ଆଉ କେତେକ ସ୍ଥାନୀୟ ଜୈନଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେ ଜୈନଧର୍ମର କେତେକ ଆଚାର, ବିଚାର, ପର୍ବପର୍ବାଣି ଇତ୍ୟାଦି ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମେ ପାଳନ କରିଆସୁଥିଲେ ହେଁ ଏବଂ ଖଣ୍ଡଗିରି ମେଳାରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିଲେ ହେଁ ସେମାନେ ଜୈନ ବୋଲି ପରିଚୟ ଦେବାକୁ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ କଲେଣି ।

ଯାହାହେଉ ଓଡ଼ିଶା ନିବାସୀ ଜୈନମାନେ ପୁରୁଷାନୁକ୍ରମରେ ସେମାନଙ୍କ ଜୈନତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରିଆସୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଓଡ଼ିଶାରେ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଢ଼ ସାଂପ୍ରତିକ ସ୍ଥିତିକୁ ଜାହିର କରିଆସୁଛନ୍ତି ।

|| ୮ ||

ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଏଯାବତ୍ ଜୈନ ସଂସ୍କୃତିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଆସୁଥିବାରୁ ଆମ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଏହାଦ୍ୱାରା ବେଶ୍ ପ୍ରଭାବିତ । ଲୋକସାହିତ୍ୟଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଜୈନଧର୍ମଧାରା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଆମ ଲୋକସାହିତ୍ୟରେ ପରିଦୃଷ୍ଟ କଂସର ଘରଣୀ ପଦ୍ମାବତୀ ରାଣୀଙ୍କର ଧନ୍ୱନ୍ତରୀ ଓଷା ପାଳନ ଓ ଲକ୍ଷେଭାର ପଦ୍ମଫୁଲ ଆଣିବାପାଇଁ ଗୋପାଳମାନଙ୍କର ଅଗମ୍ୟ କାଳିନ୍ଦୀ ହ୍ରଦରେ ପ୍ରବେଶ ବୃତ୍ତାନ୍ତଦ୍ୱୟ 'ଜୈନ ହରିବଂଶ' ପୁରାଣର ଅନୁରୂପ । ଏହି ଜୈନ ପୁରାଣଟି ୮ମ ଶତାବ୍ଦୀରେ କର୍ଣ୍ଣାଟକ ଦେଶରେ ସଂସ୍କୃତରେ ରଚିତ ।

ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ମଧ୍ୟ ଜୈନଶାସ୍ତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରଭାବ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏଥିରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ଲାଖବିନ୍ଧା, ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କ ରାଜସୂୟ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦିଗମ୍ବର ଜାନୁଘଣ୍ଟ ଉପାଖ୍ୟାନ, ବିଭିନ୍ନ ଉପାଖ୍ୟାନରେ ଆତ୍ମସଂଯମ ପ୍ରତି ଗୁରୁତ୍ୱ, ଜୈନ-ନବନୈତିକ ତତ୍ତ୍ୱର ଅବତାରଣା, ମୃତ୍ୟୁପରେ ମୋକ୍ଷକାମନା ଇତ୍ୟାଦି ଜୈନଦର୍ଶନର ବହୁଦିଗ ପ୍ରସଙ୍ଗକ୍ରମେ ଆଲୋକିତ । ୧୬ଶ

ଶତାବ୍ଦୀର ପଞ୍ଚସଖାଙ୍କ ରଚନାବଳୀରେ ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରଭାବ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ 'ଭାଗବତ'ର ୫ମ ସ୍କନ୍ଧରେ ଋଷଭଦେବ ନିଜର ଶତପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଯେଉଁ ଉପଦେଶ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ଜୈନଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱଦ୍ୱାରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ । ଏହାର ୧୧ଶ ସ୍କନ୍ଧରେ ଯଦୁ-ଅବଧୂତ ସମ୍ବାଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅବଧୂତ ଜଣେ ଦିଗମ୍ବର ଜୈନସନ୍ନ୍ୟାସୀ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେହି ନୁହନ୍ତି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କବି ଚୈତନ୍ୟ ଦାସଙ୍କ 'ବିଷ୍ଣୁଗର୍ଭ ପୁରାଣ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଋଷଭ ଓ ଭରତଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ କୁହାଯାଇଛି ଯେ ଭରତଙ୍କ ଦଶପୁତ୍ରଙ୍କୁ ଋଷଭ ଅଲେଖଧର୍ମରେ ଦୀକ୍ଷିତ କରାଇଛନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ଡକ୍ଟର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁ ଏହି ସିଦ୍ଧାନ୍ତରେ ଉପନୀତ ହୁଅନ୍ତି ଯେ ଅଲେଖଧର୍ମ ଜୈନଧର୍ମର ଏକ ପରିଣତି ସ୍ୱରୂପ ଓଡ଼ିଶାରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଲାଭ କରିଥିଲା । ଏହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଋଷଭଙ୍କ ଉପଦେଶ ମାଧ୍ୟମରେ ଜୈନତତ୍ତ୍ୱର କେତେକ ଦିଗ ଫୁଟିଉଠିଛି ।

ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ରଚନାବଳୀରେ ଜୈନତତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ ନ ଥିଲେ ହେଁ ବିକ୍ଷିପ୍ତଭାବେ ଜୈନଦର୍ଶନର ସଂକେତ ମିଳିଥାଏ । ଆଧୁନିକଯୁଗର ଖ୍ୟାତନାମା ସାହିତ୍ୟିକ ୰ ଚକ୍ରଧର ମହାପାତ୍ରଙ୍କ 'ବାଣେଶ୍ୱର' କାବ୍ୟରେ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ନରସିଂହପୁର ଗଡ଼ରେ ଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଜୈନନିଦର୍ଶନର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଡକ୍ଟର ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ ସାହୁଙ୍କ 'ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମ' (୧୯୫୯) ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଜୈନଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ । ଜୈନଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ ଓ ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଉ ଦୁଇଖଣ୍ଡ ଉପାଦେୟ ଗ୍ରନ୍ଥ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଆସେ । ଖଣ୍ଡିଏ ଅଧ୍ୟାପକ ଶରତଚନ୍ଦ୍ର ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଓ ଅନ୍ୟଟି ଅଧ୍ୟାପକ ଅଶୋକ କୁମାର ରଥଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଅଧ୍ୟାପକ ପାଣିଗ୍ରାହୀଙ୍କ 'ମହାବୀର ଓ ଜୈନଦର୍ଶନ' (୧୯୮୨) ଗ୍ରନ୍ଥଟି ଏହାର ନାମକରଣର ସାର୍ଥକତା ପ୍ରତିପାଦନ କରେ । 'ଜୈନଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତି' (୧୯୯୧) ଗ୍ରନ୍ଥର ଛତ୍ରେ ଛତ୍ରେ ଅଧ୍ୟାପକ ରଥଙ୍କ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଓ ଗବେଷଣାଲବ୍ଧ ତଥ୍ୟ ପ୍ରତିଫଳିତ । ପ୍ରାଣନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ 'ଜୈନଧର୍ମ : ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ପରିଚୟ' (୧୯୮୬)ରେ ଜୈନଧର୍ମର ବିଷୟକ କେତେକ ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ତଥ୍ୟ ଆଲୋଚିତ । 'ଜୈନଧର୍ମ' ନାମ ଧାରଣ କରି ରାଜକିଶୋର ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କର ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ୧୯୮୮ରେ । ଏଥିରେ ଅତି ସଂକ୍ଷେପରେ ଜୈନଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ସୂଚୀବଦ୍ଧ । ଗୌରାଙ୍ଗଚରଣ ପାଠକଙ୍କଦ୍ୱାରା ପ୍ରଣୀତ

'ଜୈନଧର୍ମର ନୀତିକଥା' (୧୯୮୯) ପୁସ୍ତକଟି ଶିଶୁ ଓ କିଶୋରଙ୍କ ପାଇଁ ବହୁ ଉପାଦେୟ ତଥା ଶିକ୍ଷଣୀୟ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମଧାରା ଆଲୋଚନା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରଚିତ ସୁରେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ମହାରଣାଙ୍କ ବହୁଳ ଆଦୃତ 'ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମଧାରା' (୧୯୮୮) ପୁସ୍ତକରେ ଜୈନଧର୍ମର ଉଦ୍ଭବ, ବିକାଶ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ତାହାର ପ୍ରଭାବ ଆଲୋଚିତ । ଇତି ମଧ୍ୟରେ ଏହାର ଏକାଧିକ ସଂସ୍କରଣ ପ୍ରକାଶିତ । ଏହି ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ପ୍ରବନ୍ଧ ସାହିତ୍ୟକୁ ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ କରିଛି । ଇଂରାଜୀରେ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ପ୍ରାଚୀନ ସ୍ଥିତିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସ୍ଥିତି ସୂଚାଇ କେତେକ ତଥ୍ୟମୂଳକ ତଥା ଗବେଷଣାଧର୍ମୀ ପୁସ୍ତକ ପ୍ରକାଶିତ ଓ ବହୁଳ ଆଦୃତ ।

ଶ୍ରୀ ତୁଳସୀ ଜୈନ ଆମ ସମୟର ଜଣେ ବିଶିଷ୍ଟ ଜୈନ-ଗବେଷକ ଓ କେତେଜଣ ବିଶିଷ୍ଟ ଜୈନାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କଦ୍ୱାରା ରଚିତ କେତୋଟି ମୂଲ୍ୟବାନ ଗ୍ରନ୍ଥର ସୁଯୋଗ୍ୟ ଅନୁବାଦକ । 'ଭଗବାନ ମହାବୀର' (ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ତୁଳସୀ), 'ସୁଯୋଗ୍ୟ ସନ୍ତାନ' (ମୁନି ସୁଖଲାଲ), 'ଚିନ୍ତନ ରୀତି' (ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାପ୍ରଜ୍ଞ), 'ଲୋକତନ୍ତ୍ର : ନୂଆ ମଣିଷ ନୂଆ ସକାଳ' (ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାପ୍ରଜ୍ଞ), 'ଜିଇଁବାର କଳା' (ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାଶ୍ରମଣ) ଏବଂ 'ଜୈନ ଦର୍ଶନ ମନନ ଓ ମୀମାଂସା' (ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାପ୍ରଜ୍ଞ) ତାଙ୍କ ଅନୂଦିତ ଜୈନଗ୍ରନ୍ଥଗୁଡ଼ିକର ନାମ । ଜୈନଧର୍ମ ଓ ଦର୍ଶନ ଆଧାରିତ ଏହି ଅନୂଦିତ ପୁସ୍ତକଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଅନୁବାଦ-ସାହିତ୍ୟରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସଫଳ ସୃଷ୍ଟି ।

ଏହି ଆଲୋଚନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ପ୍ରାଚୀନକାଳରୁ ଓଡ଼ିଶାର ଜୈନଧର୍ମ ସହିତ ନିବିଡ଼ ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି । ଏବେ ବି ଓଡ଼ିଶାର ଜୈନମାନେ ସେମାନଙ୍କ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଆଚାର, ବିଚାର, ପର୍ବପର୍ବାଣି, ରୀତିନୀତି ପାଶୋରି ଯାଇନାହାନ୍ତି । ଏବେ ବି ଓଡ଼ିଶାରେ ରହିଥିବା ପ୍ରାଚୀନ ଜୈନମନ୍ଦିରଗୁଡ଼ିକର, ଜୈନମୂର୍ତ୍ତିଗୁଡ଼ିକର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଧାର୍ମିକ ଜୈନ ସଂସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ସଂସ୍କାର ଓ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣର ଦାୟିତ୍ୱ ପାଳନରେ ଅବହେଳା କରାଯାଉ ନାହିଁ । ଆବଶ୍ୟକତା ଅନୁସାରେ ନୂତନ ମନ୍ଦିରମାନ ଓ ନୂତନ ଜୈନ ପ୍ରତିମାମାନ ନିର୍ମିତ ହେଉଛି । କଟକ ସହରରେ ଓ ଅନ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ନିର୍ମିତ ନୂତନ ଜୈନମନ୍ଦିରମାନ ଏହାର ଉଦାହରଣ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସ୍ଥିତି ସୁଦୃଢ଼ ଓ ଉତ୍ସାହଜନକ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମର ଅତୀତ ଓ ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସ୍ଥିତିର ଆକଳନରେ ଏହି ନାତିଦୀର୍ଘ ଆଲୋଚନାଟି ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ନହେଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକାଂଶରେ ସହାୟକ ନିଶ୍ଚୟ ।

ଉପାଦାନ ପଞ୍ଜିକା :

ଓଡ଼ିଆ –

ଜୈନ, ତୁଳସୀ : (ଅନୁବାଦ) ଜୈନ ଦର୍ଶନ : ମନନ ଓ ମୀମାଂସା (ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମହାପ୍ରଜ୍ଞ), ଭୁବନେଶ୍ୱର ୨୦୨୧ ।

ପାଣିଗ୍ରାହୀ, ଶରତଚନ୍ଦ୍ର : ମହାବୀର ଓ ଜୈନ ଦର୍ଶନ, କଟକ, ୧୯୮୩ ।

ମହାରଣା, ସୁରେନ୍ଦ୍ରକୁମାର : ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଧର୍ମଧାରା, କଟକ, ୩ୟ ସଂସ୍କରଣ, ୨୦୧୯ ।

ମହାରଣା, ସୁରେନ୍ଦ୍ରକୁମାର : ଓଡ଼ିଶାରେ ବୌଦ୍ଧ-ସଂସ୍କୃତି, କଟକ, ୧୯୯୩ ।

ରଥ, ଅଶୋକକୁମାର : ଜୈନ ଧର୍ମ ଓ ସଂସ୍କୃତି, ବ୍ରହ୍ମପୁର, ୧୯୯୧ ।

ସାହୁ, ଲକ୍ଷ୍ମୀନାରାୟଣ : ଓଡ଼ିଶାରେ ଜୈନଧର୍ମ, କଟକ, ୧୯୫୯ ।

ଇଂରାଜୀ –

Bhattacharya, BC : *The Jain Iconography,* Delhi, 1939.

Das, HC : *Jain Art in Odisha,* Delhi, 2016.

Das, HC & Others : *(Ed.) Buddhism & Jainism,* Cuttack, 1976.

Das, Suchitra & Das, Pratima : *Jainism in Twin City (Cuttack & Bhubaneswar),* Bhubaneswrar-2005.

Das, Suchitra : (Ed.) *Impact of Jainism on Odishan Culture,* Bhubaneswar, 2015.

I & PR Deptt. : (Ed.)*Monuments of Orissa,* Bhubaneswar, 1976.

Mohapatra, RP : *Jain Monumnets of Orissa,* Delhi,1984.

□□